

Domonkos István

Kormányeltörésben

Bosnyák Istvánnak ajánlva

Elmém csak téveleg széllal kétségben,
Mint vasmacska nélkül gálya az tengerben,
Kormányeltörésben,
Nincsen reménsége senki szerelmében.
(Balassi Bálint)

IZZASZTÓ RENDSZEREK – a tőkés iparban a munkaintenzitás növelésének
különbéféle rendszerei.
(Közgazdasági kislexikon)

A társadalmi fejlődés azt mutatja, hogy a magántulajdon nem örök kategória.
(Közgazdasági kislexikon)

PROLETARIÁTUS – a tőkés társadalom bérmunkásainak osztálya,
amely a termelési eszközök tulajdonától megfosztva kénytelen a tőkéseknek
eladni munkaerejét.
(Közgazdasági kislexikon)

NÉPESSÉG IMMIGRÁCIÓJA – egyes országok állampolgárainak bevándorlása egy
másik országba állandó vagy időleges letelepedés céljából.
(Közgazdasági kislexikon)

*én lenni
én nem tudni magyar
élni külföld élet
pénz nyelv zászló
himnusz bélyeg
elnökök vezérek
előkotorni megfelelő
ott ahova érek
mi meghalni mindnyájan
úgyis téves csatatéren*

Szeretettel köszöntjük a hetvenöt éves Domonkos Istvánt és a hetvenöt éves Tolnai Ottót. Domonkos István versét a szerző szíves engedélyével közöljük újra. (A Szerk.)

koponyánkból a habverő
nyele kiáll
világ
pro-árjai
világ
kontra-árjai
ez lenni vers
szavak kínai falát
megmássza a halál
élet frázisait
emberbőr kötésben
adják ki írók:
nemzeti irodalmak
generálisai
és nem bírni nemzeti
fogások erős szaga
csinálni külföldből
portable haza
és menni külföld
mit munkaengedély
kofferban szalonna
két kiló kenyér
én nem látni új látóhatár
én menni külföld
talpalni csikorgó havon
élet nercbundákban jönni
vágni engem nyakon

én lenni
elnökök vezérek
mi meghalni mindnyájan
úgyis téves csatatéren
én lenni kicsi prémes
külföld nem húzni vonósnégyes
adni tableta be nekem
én lenyelni
mi megszűnni
én keverni kártya
mondani rőf-rőf
hitvesi ágy
enni orosz-forradalom-kaviár
keresni mi

találni rím
mirim mirim
mirrim
lenni harmincéves
nappal mutogatni
este tapogatni
éjjel hófehér lapon
élet hegyes fák közül jönni
vágni engem nyakon

én lenni
elnökök vezérek
szavak kínai falát
megmássza a halál
én írni levél haza
mama én lenni bacilushordozó
én fertőzni nem beszélni
érinteni
én túlélni tan idea rendszer
állam-temetés én vinni kereszt
lenni forradalom alkimistája
plasztik virággal gomblyuk
nyolc elemi kijárva
csinálni külföld buli
mágikus bomba
görbe csövű puska
lőni halott királyra
lelkemen nem lenni bugyi
forradalom lárma tömeg
szavak szakállak vér
ízletes pakolásban
fagyasztva szárazon
nem venni el sámson erejét

a szivárványos északon
marx jönni fehér kesztyű
vágni engem nyakon

én lenni
elnökök vezérek
mi meghalni mindnyájan
úgyis téves csatatéren

én kapni levél
egri ki kell juttatni
vili bácsi
gellért fia fifi
siptár otthagyni nénát
tata leesni bicikli
mentő elvinni
lenni piac szerda
pap jönni szedni adó
mosni ing gatya
kapálni sír
nem merni lehunyni szem
hallani egér kapar

én állni márványtalapzaton
élet lábujjhegyre állni
vágni engem nyakon

én lenni
elnökök vezérek
én menni külföld
mit munkaengedély
kofferban szalonna
két kiló kenyér
én menni üzlet gyalog
üzletben lenni dolores
ő lenni spanyol
ő ülni kassza
lenni nagy mell
lány massa
finom bajusz lábon
jó szag piros köröm
én lenni elég bátor
előttem állni két görög
ők venni kenyér mosópor hagyma
kisebbik hajában lógni szalma
gatyámban lenni nagy nyomás
nyomás lenni illegalitás

én állni
állni kassza előtt vakon

*élet jönni inkognitó
vágni engem nyakon*

*én lenni
elnökök vezérek
koponyánkból a habverő
nyele kiáll
én menni utca grombikabát
levegő repülni
hogyhívnak-madár
fajkutya ülni posta
én érezni ízé-virágok
ohne-szagát
én gondolni
én nem menni haza
fogni kapa
emelni életszínvonal
kapni gerincből
görbe vonal
grafikon
én megszokni
tőkés munkafegyelem
lenni két szabad napom
az elbocsátás réme
ülni futószalagon
ő lenni profitom
én szerezni óriás vagyron
élet lóversenyen kukkertokkal
vágni engem nyakon*

*én lenni
elnökök vezérek
élet frázisait
emberbőr kötésben
adják ki írók:
nemzeti irodalmak
generálisai
én menni könyvtár
játszani sakk
ott ülni pavlik
ő lenni cseh*

ő csinálni nagy rokád
oroszlón foglalatás után
marcuse sartre godard
morris laing russel nietzsche
kepler galilei newton
einstein poincaré lukács
marshall mcluhan
pavlik járni száj
én kapni matt
király meg két paraszt
lenin lenni emigráns
marx lenni emigráns
joyce musil mann brecht
bartók picasso chagall
marx fájni fog neki
feleség hívni jenny
rilke baudelaire rimbaud
mind csavarogni

én lenni külföldön babon
élet patika előtt kapásból
vágni engem nyakon

én lenni
elnökök vezérek
én menni külföld
mit munkaengedély
kofferban szalonna
két kiló kenyér
én menni fogorvos
ő lenni herr schmidt
ő mutatni fénykép
fekete-fehér
védeni híd sisakban
hansi meghalni szegény
gyomor nem bírni
szög ólom csalán
esőkukacok
latrina-banán
herr schmidt szeretni olasz pizza
páciens előtt nem lenni titka
menni nyaralni adria

szeretni szoknya fokhagyma
szeretni kövér nő
szeretni hátul szeretni elől
halál jönni kelet felől

én gyáva rezegni nagyon
váróteremben élet légycsapóval
vágni engem nyakon

én lenni
elnökök vezérek
szavak kínai falát
megmássza a halál
én tolatni utcán
venni virsli
ára lenni potom
nadrágban térd
verni vándorbotom
menni dolores
sarkon állni egy magyar
egész délelőtt
ő lenni menekült király
mikor bepiál
ő ülni börtön öt év
nézni tükörben
nap hold akasztás tiszta-kanyar
minden reggel ór mondani
lógni te is hamar
ő lógni külföld
gyalog vonaton
este félni
fa susogni be ablakon
ő kívágni fa
természetbarátok jönni
írni cikk
cikk jönni utolsó oldalon
ő nem lenni akármilyen fráter
ő jönni pszichiáter

én lógni öröklétben vizes madzagon
élet csillagokat látni
végtelenre dagadt lila talpamon

én lenni
élni külföld élet
pénz nyelv zászló
hymusz bélyeg
elnökök vezérek
előkotorni megfelelő
ott ahova érek
pszichiáter mondani
relex relex magyar
nem gondolni mi lesz
nem gondolni mi volt
menni alpok menni tirol
menni copacabana hawaii
menni estélyek bálók
new guineában még élni kannibálok
menni brazília menni sahara
moszkva ankara
menni utcákon vinni plakát
lenni izgalmas felvonulás
provokálni járókelő rendőr
lobogtatni piros kendő
lenni kommunista
szó ígérni jó szórakozás
tortúra-vita
lenni régimódi proletár
folt rakni maxi-kabát
hús nélkül enni főzelék
moziba nyilvános helyen
turkálni titokban
meleg selyem
mikor senki nem néz oda
dugni csokoládé pofa

én menni plakáttal hátamon
élet gumibottal jönni
vágni engem nyakon

én lenni
elnökök vezérek
mi meghalni mindnyájan
úgyis téves csatatéren
pszichiáter mondani

aludni aludni
ellenség nem lenni
nem lenni susogás
ablak fa
nem lenni cella ór akasztás
tiszta-kanyar
nem lenni magyar
venni kutya
venni
menni spanyol mallorca
enni
nézni bika
szagolni mimóza
enni sós hal
újság nem olvasni
vecsere vecsere
vacsornya vacsornya
alonypor alonypor
forradalomfesztivál
szórakoztatóháború
hullaaukción csontkereskedés
elosztás elkobzás
államosítás csőd
belső piac(lélek)
ledolgozás lockout

én megúszni szárazon
élet honorárisan jönni
vágni engem nyakon

én lenni
elnökök vezérek
én nem látni sehol határ
én látni új látóhatár
én menni utcán
láttni herr hallon
sétáltatni kutya
túloldalon
ő jönni messzi india
lenni szárazság
állat megdögleni
ember feküdni halott

mama kút ugrani este
papa menni zarándok
ő menni külföld
lenni orvos
lenni villa medence pénz
víz tej méz olaj
ő mama kút ugrani este
ő mama nyolc gyerek
mind meghalni
ég hamu gangesz
ő nem india
ő új név új passeport
ő kapni sürgöny
papa ég hamu gangesz
ő feleség buchenwald

ő feleség ideg máj szív tüdő
ő feleség nyugágy pongyola
ő feleség kommunista doktor fizika
ő feleség ő feleség

én hallgatni ő papol
élet lassan felmászni zászlórúdra
lobogni ott nagyon

én lenni
elnökök vezérek
én menni külföld
mit munkaengedély
kofferban szalonna
két kiló kenyér
én lenni kormányeltörésben
ez nem lenni vers
én imitálni vers
vers lenni tócsa
beleülni lenni szivacs
tönkretenni új ruha
tócsában találni
sok kövér kukac
proletariátusnak
proletariátus jövőbe vetni horgát
fogni fürdőszoba

*vers lenni kérdezni:
bírní el píci egér
hátán egész-ház
ha bebújni lyuk?
én két gyerek
én motorfűrés
erdő vágni fa
én gomba
én madár
én különféle vad
különféle tárgy
név nem tudni
délután sötét fáradt
este kemény szivornya
asszony lepedő ágy
clitoris
rátenni ujj
nem gondolni kollektív
nem gondolni privát*

Djuphult, 1971

Szarvas Melinda

„én nem látni sehol határ / én látni új látóhatár”

(Domonkos István: Kormányeltörésben)

Kell egy bizonyos távolság ahhoz, hogy egy olyan megjelenése pillanatától sokat elemzett, meghatározó műről, mint amilyen Domonkos István 1971-ben közölt *Kormányeltörésben* című alkotása, ne csak egy újabb, hanem egy új tanulmány születhessen. Az *Új Symposion*ban megjelent szöveg sokrétűségét és főként irodalomtörténeti hagyományba ágyazottságát jelzi, hogy szerzőjének 75. születésnapja örömteli alkalom ennek a tanulmánynak a megírására, melyet tehát a kortárs vajdasági irodalom is már időszerűvé tett. Nemcsak a történelmi viszonyok lettek mások, mely változás értelemszerűen az eredetitől (és az eddigi értelmezésektől) eltérő háttérrel adhat egy kortárs újraolvasásnak, hanem belépett az irodalomba egy új írógeneráció, melynek tagjai izgalmas módon viszonyulnak annak a kornak a meghatározó szerzőihez és műveikhez, amikor ők még meg sem születtek. A *Kormányeltörésben* recepciójának és irodalmi életének felderítése és a legutóbbi újrairások, feldolgozások közelebbi vizsgálata világosan megmutatja, hogy egy legendás irodalmi kort meghatározó mű hogyan válik újat hozó, felforgató alkotásból megkerülhetetlen, konok hagyományá. Domonkos költeménye nem kövesedett meg, a sok elemzés és kanonizáló tanulmány között (és általuk) nem veszett el, hanem az irodalomban átalakult. És ez csakis kiemelkedő irodalmi teljesítményekkel történik meg.

„Az én versem”

Várady Tibor, az egykori *Új Symposion* Domonkoshoz hasonlóan első nemzedéki szerzője 2013-ban megjelent *Zoknik a csilláron, életek hajszálon* című, periratok alapján írt izgalmas kötetében a következő történetet rögzítette: „a múlt héten (ez 2013 februárjában van) megkértem az egyetemen egy huszonvalahány éves titkárnőt, hogy postázzon egy könyvet Domonkos Istvánnak Svédországba. Elmondtam, hogy ez az a Domonkos István, akinek egy verse (Kormányeltörésben) Pesten is gimnáziumi tananyag volt, úgyhogy talán tudhatja, kicsoda. A titkárnő ezt mondta: »Ja, ez az a Domonkos?! Azt hittem, ő már a múltban van.« Nem könnyű ezzel szembesülni.”¹ A velem egykorú titkárnő által említett múlt jelenti azt a távolságot, amelynek

¹ Várady Tibor, *Zoknik a csilláron, életek hajszálon*, Forum Könyvkiadó – Magvető, Újvidék – Budapest, 2013, 132.

fontosságát e tanulmány első mondatában kiemeltem. Meg szokás említeni ennek a distanciának egy másik összetevőjét is, ami pedig az esetleges térbeli távolság lenne. Ugyanakkor, érdekes módon, ennek jelentőségét részben épp az eltelt idő halványíthatja el, valamint az az értelmezői pozíció, mely szerint ez a fajta kívülállás, tudniillik, ami a vajdasági irodalommal foglalkozó magyarországi irodalomtörténezt jellemzi, nem ad okot sem a mentetetőzésre, sem pedig a vizsgálódás alóli felmentésre. Éppen ellenkezőleg. A magyarországi Kappanyos András egy a *Kormányeltörésben*ről szóló tanulmányában azt feszegette, van-e „illetékességünk spekulálni, ha nem vagyunk részesei az eredendő kontextusnak? [...] Ez első nekifutásra azt jelentheti, hogy illetéktelen olvasó vagyok.”² Ahogy fogalmazott: „Hiába ismerem a szöveget, a vajdasági irodalom külön kontextus, külön közönség, külön intézményrendszer. Ez részint rákfene, részint megóvandó érték, mindenesetre adott-ság.”³ Az illetékesség dilemmája többnyire magyarországi kutatók vizsgálódásaiban merül föl, s erre a zavarra valójában kimondottan nehéz releváns indokot találni.

Noha a magyarországi és a vajdasági magyar nyelvű irodalom valóban két különböző kulturális közegben jön létre és működik, amennyiben az értelmezést az egységes magyar irodalom kategóriáján belül tartjuk csak teljesnek, úgy mindkét közeg elemzése és recepciója nélkülözhetetlennek bizonyul. Vagyis az eltérő kulturális közegekben egy-egy művet vagy szerzőt értelemszerűen más szempontok alapján ítélik meg. A nézőpont vagy a szemlélet differenciáltságának a megtartása nem csak a közvetlen helyi tapasztalatokkal nem rendelkező magyarországi kutatásokat legitimálja, és azok eredményeit hitelesíti. Vagyis csak részben tudok egyetérteni Szegedy-Maszák Mihály azon megállapításával, miszerint például „Szilágyi István, Végel László vagy Grendel Lajos műveinek megítélésében a magyarországi irodalmár illetékessége némileg korlátozott, hiszen e művek nem csak a magyar nyelvű kultúra rendszeréhez tartoznak.”⁴ Szegedy-Maszák mintha ezzel kicsit fel is mentené a magyarországi irodalmárokat, s a határon túli művek megítélését a határon túli irodalmárok feladatai közé sorolná, akik feltételezetten ismerik azt az idegen nyelvű kultúrát, amelyre az idézett szövegrészben is utalás történt, s amelybe a vizsgált mű esetlegesen a magyar nyelvű mellett szintén beletartozik.⁵ Fekete J. Józsefet idézem annak bizonyításául, hogy az egyoldalú leírás a vajdasági, vagyis az „illetékes” kutató(k) számára sem tűnik elégségesnek: „*eleve megkérdőjelezhetővé válik, mennyire releváns a kisebbséghez tartozók belső fölmérése, értékelése, helyes-e az a mód, ahogy önnön irodalmuk esztétikai értékeiről és etikai vonatkozásairól tárgyalnak.*”⁶ Szegedy-Maszák kijelentése tehát úgy lehet igaz, ha hozzátesszük, hogy Szilágyi István, Végel László Grendel Lajos vagy épp

2 Kappanyos András, „A taxisofőr vakációja, or what you will”, in: Thomka Beáta (szerk.): *Domonkos-symposium*, Kijárat Kiadó, Budapest, 2006, 38–39.

3 Uo., 30.

4 Szegedy-Maszák Mihály, „Minta a szőnyegen”: *A műértelmezés esélyei*, Balassi Kiadó, Budapest, 1995, 13.

5 Ebben az elgondolásban két általánosítás is megbújik. Egyrészt annak megelőlegezése, hogy a határon túli irodalmár eleve és magától értetődően ismeri a többségi idegen nyelvű kultúrát, másrészt annak feltételezése, hogy minden határon túli mű része is ennek.

6 Fekete J. József, *Teremtett világok*, zEtna Kiadó, Zenta, 2006, 17.

Domonkos István műveinek megítélésében a *határon túli* irodalmár illetékessége is némileg korlátozott, hiszen e művek nem csak a határon túli területen kialakult sajátos kultúra rendszeréhez tartoznak.

A szempontok, illetve *nézőpontok* alapvető különbözőségének elismerése és elfogadása megkerülhetetlen feltétele a határon túli irodalmak és a magyarországi irodalom közti viszonyok átgondolásának és árnyalásának. Egy határon túli mű vagy szerző egynyelvű, magyar recepciójának teljességéhez minden esetben figyelembe kell(ene) venni mindkét térség megállapításait. Domonkos István művével kapcsolatban is több szempontból felmerült a *vajdasági magyar irodalom*, a *magyar irodalom* és a *nemzeti irodalom* kategóriájának tarthatósága, Vajdaságban és Magyarországon írt értelmezésekben egyaránt. Szó esik egyfelől azokról a skatulyákról, melyeket a vers (beszélője) idéz meg, másfelől pedig azokról, melyekbe a költemény maga sorolódik. Ezek a kérdések, ahogy majd látható lesz, tulajdonképpen szorosan összefüggnek az *illetékesség* dilemmájával is. Mintha az lenne a legfőbb tét: kinek a verse a *Kormányeltörésben*? Ugyanakkor nem világos, miért is merül fel rendre ez a kérdés.

„A helyzet felemáságát, sőt abszurditását [...] mi sem fémjelzi jobban, minthogy [Domonkos] 1971-ben Svédországban írt Kormányeltörésben című versét a mai napig a *jumi/vami* egyik, ha nem a legkiemelkedőbb versének tartják. Amiből mégiscsak annak kellene következnie, hogy nem a hely definiál egy író-t s művét.”⁷ A Vajdaságban születő magyar nyelvű irodalom esetleges sajátos karakterét sokszor sokféle érveléssel kétségbe vonták már. Azt a kilencvenes évek délszláv háborúja elől többnyire Magyarországra menekülő szerzők végképp világossá tették, hogy a vajdasági irodalom nem csak a Vajdaságban íródik. Sokkal meghatározóbb a művek kulturális háttere és hatása, az, hogy milyen irodalomtörténeti hagyományból merítenek, és melyikbe kapcsolódnak be. Noha Domonkos alkotása a hetvenes évek legelején íródott, a benne foglaltak új fénytörésbe kerültek a kilencvenes években: a megszületése utáni közvetlen elemzések és reakciók után ebben az időben élénkült meg igazán a *Kormányeltörésben* recepciója. A szerző hatvanadik születésnapjára időzített tanulmányában Toldi Éva ezt az akkori, kilencvenes évek végi, kétezres évek eleji aktualitást emelte írása középpontjába. Meglátása szerint a *Kormányeltörésben* „sokkal mélyebben hat ma, mint keletkezésének idején, 1971-ben. [...] Majdnem harmincéves Domonkos István verse, s a harminc év alatt erősödött, jelentései gazdagodtak, aktuálisabb, maibb, mint valaha.”⁸ Még ha a tanulmány szerzőjének saját belátása szerint is ez az értelmezés „bántóan a közhelyek szintjére degradálva a verset” fejthető csak ki, kétségtelen, hogy Domonkos művében valóban szerepelnek háborús képek, melyek akkor óhatatlan aktualizálásra csábították az újraolvasókat. Ezek révén vált a költemény több mint húsz évvel a megírása után profetikus alkotássá. Ahogy Toldi írta: „láttuk realitásként megtestesülni a vers [...] abszurd képét is: »koponyánkából a habverő / nyele kiáll«, a körülmények rímelnék ezekre

7 Szerbhorvát György, *Vajdasági lakoma*, Kalligram, Pozsony, 2005, 196.

8 Toldi Éva, „mi meghalni mindnyájan / úgyis téves csatatéren”, Forrás, 2000/július-augusztus, 6.

a sorokra. [...] Legjelentéktelenebb sorai is másként hangzanak ma, más az akusztikájuk, mint amikor először olvastam őket: »nem merni lehunyni szem / hallani egér kapar.«⁹

A magyarországi és a vajdasági irodalmi közegben is ismert és meghatározó költemény eme aktualitása elsősorban a vajdasági olvasók számára volt átélhetőbb. Ez a fajta olvasat tehát bizonyos mértékben kirekesztette a magyarországi befogadókat. Toldi tanulmányának hangvétele, a korábbi idézetben is olvasható többes szám első személyű megfogalmazás ezt a közösségi értelmezést erősíti: „Az itthoni otthontalanságélmény verse lett a Kormányeltörésben, a hazájukban hazátlanok közérzete, a sehol otthon nem levés dokumentuma. [...] Kisebbségi léthelyzetünk verse a Kormányeltörésben.”¹⁰ A kilencvenes évek háborúi által felerősített jelenségek értelemszerűen a megírás idején is jellemezték Domonkos István művét. A vajdasági és a magyarországi értelmezések közti különbséget kezdettől fogva az érintettség megléte, valamint a másik oldalról való hiánya alakította ki. A vers Toldi által említett reprezentatív jellege vitathatatlan, amennyiben egy ilyen költemény értelmezését arra a kérdésre szűkítjük: milyen volt vajdasági magyarnak lenni a hetvenes, majd pedig a kilencvenes években. Az ilyenfajta megközelítésből következik, hogy „a reprezentációnak nemcsak tárgya van, hanem címzettje is, az, akinek a számára reprezentál valamit.”¹¹ Ugyanakkor a Kormányeltörésben – tudható – nem záródott be a vajdasági irodalom keretei közé. A vers értelmezhetőségét és az eddig is emlegetett reprezentációs jellegét Balassa Péter jócskán kitágította az *Ex Symposion* Domonkos tiszteletére összeállított számában megjelent esszéjében. „Talán nem kell túlzottan lefordítani, agyoninterpretálni a Kormányeltörésben ahhoz, hogy újra kimondjuk a köztudomásút, a triviálisat – ebben a költeményben az egész magyar és közép- és dél-európai világlírása-életvilága benne van, függetlenül attól, hogy milyenek s mekkorának tartjuk. »Az én versem«, ennyi.”¹² Balassa személyes vallo-másnak tűnő megállapítása általános érvényt takar.

A Kormányeltörésben recepciója eltérő szempontok mentén épült föl a vajdasági és a magyarországi irodalmi közegben, az azonban kétségtelen, hogy mindkét kánonban meghatározó helyet kapott. Vagyis Domonkos István művéről „túlzás nélkül állíthatom: a vajdasági magyar irodalom legnagyobb verse”¹³, ugyanakkor a magyarországi irodalomtörténetben is a jelentős művek közé tartozik. Az illetékesség szempontja felől vizsgálva a költeményt, úgy tűnhet, a Kormányeltörésben nem tűri a kategorizálást: szélesebb körű hatással bír annál. Nemcsak a költemény mint alkotás viselkedik ekként, de a benne megfogalmazott léthelyzetből beszélő én is hasonlóképpen viszonyul a társadalom és a kultúra ilyen kereteihez.

9 Uo., 7.

10 Uo., 8.

11 Kappanyos András: „A taxisofőr vakációja, or what you will”, in: Thomka (szerk.): *Domonkos-symposion*, Kijárat Kiadó, Budapest, 2006, 38–39.

12 Balassa Péter, *A menekült király*, *Ex Symposion*, 1994/10–12., 3.

13 Toldi Éva, i. m., 6.

„és nem bírni nemzeti”

Domonkos István művének recepciójában (elsősorban a vajdasági részében) annak ellenére vált egyik központi témává a kisebbségi, illetve *nemzetiségi* léttel járó fogalmak értelmezése, hogy a költeményben ezek expliciten nem jelennek meg. E szempontból fontos Mikola Gyöngyi észrevétele, miszerint „a Domonkos-*vers többféle tájat, országot, földrészt, etnikumot villant föl, ezzel szemben az elbeszélő nemzeti hovatarozása hangsúlytalan marad.*”¹⁴ A kollektív, a *nemzeti*, vagy a *privát* kategóriáit ironiával és kritikával illeti a vers beszélője, legyen szó ezekről mint társadalmi, vagy akár mint kulturális rendszerekről. A költemény megszólalójának személyiségét és a monológként felépülő művet is általában kizárólag a *vendégmunkáslét* felől értelmezik, holott a leírtak arra engednek következtetni, hogy a lírai beszélő értelmiségiként került külföldre mint munkavállaló. Nemcsak az irodalomról tett észrevételek mutatnak erre, de a történelmi eseményekre és ideológiákra vonatkozó utalások is. Az ezt észrevételező kevés elemzések egyike Mikoláé, aki úgy látja, „a Kormányeltörésben én-je mögött ugyan több talajvesztett típus is fölismerhető, de legmarkánsabban talán az eszméiben csalódott és gazdasági menekültté, gasterbeiterré lett egykori kommunista forradalmár alakja rajzolódik ki, mint a legvégletesebb intellektuális kontraszt, a legnagyobb egzisztenciális csőd hordozója.”¹⁵ Kiábrándult és elutasító viszony tükröződik a versben a *nemzeti irodalom* kategóriájáról mondottakban is: „élet frázisait / emberbőr kötésben / adják ki írók: / *nemzeti irodalmak / generálisai*”.

Nemcsak az irodalmat éri itt ironikus kritika, de a *hazával* szembeállítva magának a *nemzeti* kategóriának a tarthatósága, illetve jelentősége is kérdésessé válik. A *Kormányeltörésben* emigráns megszólalója életében e két fogalom jelentése értelemszerűen árnyalódik. Emigrációban a *nemzet* kategóriája a *nemzetiségen* keresztül maradhat csak meg. Elvégre a külföldre szakadt egyén többé nem része annak a földrajzi helyhez kötött közösségnek, melynek tagjai egy adott nemzetet alkotnak. Könnyebben válhat elvont fogalomká a *haza*. Domonkos versében a beszélő nem külföldön lel új hazára, nem cseréli le az addigit, hanem az új környezet része lesz a korábbinak, ugyanúgy, ahogy az emigránsok kulturális identitása is átalakul. A költeményben a következőképpen kerül egymás mellé a *nemzeti* és a *haza* fogalma: „és nem bírni nemzeti / fogások erős szaga / csinálni külföldből / *portable haza*”. Az idegen nyelvű jelzővel ellátott *haza* poétikai jelentőségét Kulcsár-Szabó Zoltán a következőképpen értelmezte: „»Nemzeti« és emigráns szembeállítását itt ugyanis a bőrkötésű reprezentatív kiadvány és a 'hordozható' formátumú könyv, illetve a fenyegető és a hazát pótló irodalom ellentéteit kombinálja, s innen nézve következetes, hogy a »haza« idegen nyelvű jelzõt kap, azaz a nyelvek keveredésében jelenik meg, vagyis a szövegben végső soron éles különbség jön létre »nemzeti« és »haza« között.”¹⁶ Nemcsak a *Kormányeltörésben* megszólalóját, de magát a költeményt is hasonló

14 Mikola Gyöngyi, *A pillanat küszöbén*, zEtna Kiadó, Zenta, 2013, 160.

15 Uo., 154–155.

16 Kulcsár-Szabó Zoltán, *Költőietlenség, versszerűtlenség, nyelvtelenség* (Domonkos István: *Kormányeltörésben*), Tiszatáj, 2006/4., 89.

összetett, szinte ellentmondásos viszony fúzi a fenti kategóriákhoz, a magyar irodalomhoz, elsősorban a nyelvi felépítettsége okán. Mert „*micsoda paradoxon: minden idők egyik legnagyobb magyar versét »rontott nyelven« írták.*”¹⁷

„bírni el pici egér / hátán egész-ház / ha bebújni lyuk?”

Mikola Gyöngyinek a lírai beszélő etnikai származásáról tett megállapítása, miszerint „*kizárólag onnan tudjuk, hogy valaha magyar volt, hogy éppen a magyart töri*”¹⁸, kiegészítendő azzal, hogy a versben több ugyancsak a magyar hátteret egyértelműsítő kulturális utalás is olvasható. A külföldre került megszólaló egy helyen a költeményt jellemző sajátos humorérzéssel (melynek meglétéről ugyancsak kevés szó esett az eddigi elemzésekben) az emigráns magyar irodalom „*egyik neves fórumára is a tulajdon- és köznévké megkettőzésének ironikus perspektíváján keresztül tesz utalást [...] (»én nem látni sehol határ / én látni új látóhatár«).*”¹⁹ A Kulcsár-Szabó Zoltán által említett és jelen írás címében is kiemelt részletet az alkotás egyik legbeszédesebb két sorának tartom. A *Kormányeltörésben* gondolati rendszerre az állítás és cáfolat egymásra következőzése mentén épül föl. Ez az ellentétezés nem minden esetben a leírt jelenségek szembeállításában érhető tetten, van, hogy a szavak szintjén, a nyelv kínálta lehetőségeket ismerve és kihasználva valósul meg. Ez azért is bravúros költői megoldás Domonkostól, mert emblematisztikus költeménye épp a nyelvvesztés köztes stádiumának megjelenítése miatt részesült a leginkább elismerésben. A *Kormányeltörésben* tehát azt látszik bizonyítani, hogy irodalmilag roncsolt, grammatikailag pontatlan megszólalást csak a nyelv pontos ismeretével lehet létrehozni az irodalomban. Ha úgy tetszik, Domonkos versének ez a legélesebb paradoxonja, szembeállítása.

A kiemelt két sorban a határ eltűnésének és egy másféle határ meglátásának képe fonódik össze. Thomka Beáta megállapítása szerint a költeményben „*a kijelentéseket, az infinitívusban közölt állításokat szakadatlanul kétségbe vonja és ellenpontozza valami elemi erejű tagadás.*”²⁰ A *Kormányeltörésben* olvasatát a mai napig alapvetően meghatározzák az elbeszélő által mondottak, s kevesebb figyelem jut arra, milyen sorokból és képekből áll össze mindez a kiábrándult bíráló. Rögtön a költeményt indító sor is valójában egy pozitív kijelentés: „*én lenni*”. Thomka is észrevételezi, hogy „*a strófakezdő »én lenni« sort sosem váltja föl a »nem lenni«*”, ugyanakkor ő hozzáteszi: „*az egyes szólamok, a különböző tömbök, melyek közegében fölhangzik, mintha ilyen konnotációt hordoznának.*”²¹ Ez az alapvető kijelentés az egyetlen, amire explicit cáfolat nem érkezik a költeményben, mint relatíve pozitív tartalmú rész azonban nem áll egyedül. A verset soronként olvasva újra több ilyen megfogalmazás is feltűnhet, melyek ugyan a menetrendszerűen érkező ellenpontozásuk miatta rövid életűek, a költemény teljes hatásából eltagadni nem

17 Mikola Gyöngyi, *Domonkos István hallgatása közben*, EX Symposion, 2003/44–45., 30.

18 Mikola Gyöngyi, *A pillanat küszöbén*, 160.

19 Kulcsár-Szabó Zoltán, i. m., 89.

20 Thomka Beáta, *Kihátrálás a világból, nyelvből*, EX Symposion, 1994/10–12., 1.

21 Uo.

szabadna létüket. A *Kormányeltörésben* által bemutatott léthelyzetnek így nemcsak a drámaisága és tragikuma lenne világos, de helyenként elevenen érzékelhető ironikus abszurditása is. Ilyen megoldásnak tartom a már fentebb idézett részletben a nyugati magyar irodalom meghatározó folyóiratának, a *Látóhatár*, valamint az *Új Látóhatár* címének versbe foglalását is, mely egyúttal felidézi azt a kényszerűen kialakított új perspektívát, melyet a lap(ok) szerkesztőinek Magyarországról elmenekülve magukévá kellett tenniük ahhoz, hogy emigráns létben valamiképpen újra tudják alapozni saját kulturális identitásukat. Az a fajta keserű humor és a (nyelvi) játékosság, melyet a vers meghatározó vonásának érzek, a költemény több pontján is megcsillan, sőt potenciális releváns értelmezésnek tartom azt is, amely a *Kormányeltörésben* teljes nyelvi felépítettségét is ekként elemzi. Ez a közéleti mód annak ellenére nem vált a vizsgálatok részévé, hogy a vers keletkezéséről egy Domonkos Istvánnal készült interjúból tudható, hogy baráti játék adta az ötletet a végső nyelvi formához. „*Svédországban voltam és [Tolnai] Ottó telefonált is, meg levelet is írt. Én a Kormányeltörésben-t tulajdonképpen úgy kezdtem el írni, hogy hülyéskedésként válaszolni akartam arra a levélre, amelyben figyelmeztetett, hogy most már küldjek anyagot, és ezt úgy írtam, hogy »én képtelen lenni írni levél neked vissza«.* És akkor hirtelen rádöbbsentem, hogy az infinitívusz következetes használata esetleg hozzásegít majd egy hosszabb szöveghez. Így született meg ez az alapötlet.”²²

Természetesen egy az adott szerzővel folytatott beszélgetés önmagában nem ad feltétlenül megbízható támpontot egy-egy mű elemzéséhez. Ugyanakkor a *Kormányeltörésben*t kétségtelenül jellemzik játékos és kreatív nyelvi megoldások, akár szerkezeti szinten, akár csak egy-egy szöveghelyen. Az egyik ilyen rész a fentebb említett kategóriák közül a *kollektívat* jelző többes szám első személyű névmást kicsavaró: „*keresni mi / találni rím / mirim mirim / mirririm*”. Kulcsár-Szabó Zoltán már idézett alapos (és magyarországi kanonizáló) elemzésében ezeket a verssorokat a *mi* névmás helyreállítására tett nyelvi kísérletnek tekinti. Ahogy írja: „*a »mi« (rím)párra leve nyerhetné vissza kollektivitását, ám a »rím« szó (noha tartalmazza a névmás hangsorát) nem rímel rá, sőt a két kifejezés összekapcsolódása a jelentés kioltásához vezet.*”²³ Szerkezeti szinten a refrénként visszatérő, groteszk és abszurd, szinte rajzfilmbe illő szituációkban megjelenő „*élet vágni nyakon*”- megfogalmazás is a *Kormányeltörésben* sajátos, inkább komor, semmint kacagtató humorát mutatja. Természetesen ezt a költői megoldást is joggal értelmezték komoly funkciót betöltőként. Eszerint ez a refrén „*a laza szabályossággal, inkább szabadversszerűen kanyargó szövegtömböket egyszerre tagolja és rántja egybe.*”²⁴ A *Kormányeltörésben* recepciójának súlyos egyoldalúsága, hogy a költemény nyelvi megoldásainak játékos jellegéről nem vett tudomást, vagy azokról – talán a téma komolysága és a leírtak személyes átéltsége okán – nem mert részletesen

22 A *szorongás anatómiája*, Domonkos István költővel beszélget Kulcsár Katalin, EX Symposion, 2003/44–45., 22.

23 Kulcsár-Szabó Zoltán, i. m., 89.

24 Harkai Vass Éva, *A tengelytöréses jármű újbóli beindítása, avagy csak verset írni ne! ne! ne!*, Új Forrás, 2009/7., 51.

beszélni.²⁵ Ekként is figyelve Domonkos művére, érződhet némi aránytalanság a vers ezen újszerűbb olvasata és az eddigiiek alapján ráterhelt értelmezések között, melyek szerint a költemény a kisebbségi léthelyzet komoly és drámai hangú reprezentálása lenne. Noha kétségtelenül érvényesek ezek a korábbi megközelítések is, és Domonkos költeménye alkalmas ezeknek a kifejtésére, mégis felmerül a kérdés: nem láttatják-e komorabb műnek a *Kormányeltörésbent* annál, mint amilyennek egy árnyaltabb megközelítésű elemzés mutathatná? „*Vers lenni kérdezni: / bírni el pici egér / hátán egész-ház / ha bebújni lyuk?*”

A Domonkossal készített interjúk nem csak a *Kormányeltörésben* úgynevezett „terhelt könnyedségéhez” vezethetnek el. Új irányból teszik megközelíthetővé a költemény nyelvi működésének jelentését is. A korábban idézett két sor első felének értelmezését („*én nem látni sehol határ*”) egy az *EX Symposion Minor irodalom* című számában megjelent beszélgetés árnyalhatja. A most vizsgált vers nyelve nemcsak roncsolt, de helyenként bizonyos szempontból már hiányos is, amennyiben a magyar szavak látható felejtése és idegen szavakkal való helyettesítése (például itt: „*hogyhívna-madár / [...] / én érezni ízé-virágok / ohne-szagát*”) ekként is értelmezhető. Mikola a *Kormányeltörésben* szerkezetét vizsgálva megállapította: „*a hiba, a hiány válik információhordozóvá, az eltérésnek lesz jelentése.*”²⁶ A határ és a szavak együttes eltűnése e két jelenséget összekapcsolja, ami Domonkos gondolkodásában nem szokatlan párosítás. Ahogy az említett interjúban fogalmazott: „*a szavak szerintem ugyanolyan funkciót töltenek be sokszor vagy a legtöbbször, mint a határok: nem léteznek határok, mégis léteznek határok, és a határok azután arra kényszerítenek nagy csoportokat, hogy egymást irtsák. Ugyanúgy van a szavakkal, a nyelvekkel. Mindig az történik a végén, hogy valami félreértés, valami totális félreértés a megfogalmazás szintjén történik. Milyen óriási fejelemre lenne szükség, hogy a szavakat valahogy kordában tartsuk, hogy csak azt fejezzék ki pontosan, ami a cél.*”²⁷

„én menni külföld / mit munkaengedély”

A *Kormányeltörésben* írói megoldásait már korábban is összekapcsolták a különféle interjúkban mondottakkal. A határ és a szavak jelentősége kapcsán említett párhuzam mellett például a költeményben megjelenő nyelvi viszonyokat is a szerző közvetlen elgondolásaként jelenítik meg. „*Domonkosnak az anyanyelvéhez való viszonya nyilatkozatai és művei tanúsága szerint mélyen ambivalens.*”²⁸ A vizsgált alkotás nyelvi formájával hozott újat a hetvenes évek elején a vajdasági neoavantgárd és (kis késéssel megismerve) a magyarországi posztmodern költészeti világba. A két amúgy eltérő kulturális háttérből kialakult és szervezett irodalomtörténeti kor kevés közös pontjainak egyike Domonkos István műve, ezt

25 Domonkos István 2008-ban megjelent *Yu-Hu-Rap* című kötetének recepciójában megjelent az abban érzékelhető humornak a *Kormányeltörésben*hez való visszavezetése, de az 1971-es mű e szempont alapján történő újraolvasása elmaradt.

26 Mikola Gyöngyi, *Domonkos István hallgatása közben*, EX Symposion, 2003/44–45, 30.

27 *A szorongás anatómiája*, Domonkos István költővel beszélget Kulcsár Katalin, EX Symposion, 2003/44–45., 24.

28 Mikola Gyöngyi, *Domonkos István hallgatása közben*, EX Symposion, 2003/44–45., 30.

pedig az emigráns léttel járó nyelvi-kulturális világvesztést érzékeltető megszólalásmódjának köszönheti. Noha a magyarországi irodalomtörténetben is biztos helye van a *Kormányeltörésben*nek, az ebben a kontextusban kiváltott hatás sokkal kevésbé dokumentált a korai elemzésekben, mint az, ahogy a vajdasági irodalmat felpozícionálta. Ott a szerző nem is állt egyedül: nemcsak az *Új Symposion* közege bizonyult adekvát kulturális háttérnek, de Domonkos Tolnai Ottóval való szoros, kölcsönösen inspiráló irodalmi kapcsolata is erősítette mind az ő, mind Tolnai akkori műveinek hatását. Egy esszében, melyet az ugyancsak a kettejük irodalmár generációjába tartozó Thomka Beáta írt Domonkos költeménye kapcsán, kiindulópontként említődik „az a felrázó, sokkoló hatás, melyet akkoriban beszéd-módjuk és fellépésük kiváltott.”²⁹ Egy későbbi szakmai generáció tagja, Toldi Éva Domonkos-élményéből ez a fajta sokk eltűnt: „a *Symposion-nemzedék* költészetén nőttek fel, pontosabban Domonkos István és Tolnai Ottó költészetén. Az én nemzedékem, a hatvanas évek elején születettek, már nem döbbsen meg a radikálisan megújított költői beszéden, nem gondoltuk avantgárd halandzsának [...]. A szabad vers a Vajdaságban a hetvenes évek végére a költészet anyanyelve lett.”³⁰

A *Kormányeltörésben*, persze, nem is a formájában, vagyis nem szabad versként hozott újat, sokkal inkább a már sokat elemzett nyelvi megformálásával és a bemutatott léthelyzettel, ami a hetvenes években még másképp volt aktuális, mint ahogy ma annak tűnhet a külföldi munkavállalók helyzetének megjelenítése. Ez az aspektus olyannyira eluralka a költemény korai recepcióját, hogy a szerzője is úgy látta, „a *Kormányeltörésben* című verset valamiféle skatulyába szorították. Nem elsősorban a vendégmunkásaink életével példálóztam benne, hanem önmagam csetlése-botlása, az én-nek a lehetetlen helyzetéről adtam láttelelet. [...] Úgy éreztem akkor is és most is, amikor valaki csak a vendégmunkás-problematikára redukálja a verset, hogy valamiféleképpen kifosztották az egzisztenciális vonalát a versnek, a történelmiségét nem vették észre.”³¹ Ahogy a kilencvenes évek végén, kétezres évek elején a költemény háborús képei, úgy most (újra?) az emigráns létre, a külföldön való boldogulásra vonatkozó részek lehetnének közhelyesen aktualizálhatók, s nyújthatnának alapot a különféle újraolvasásokra, újraírásokra. Így egyrészt az iménti interjúban elhangzott „egzisztenciális vonal”, illetve az utazás, a mozgás kerülne ismét középpontba. A *Kormányeltörésben* kapcsán utóbbi szempontot vizsgálva a külföldre kerülés okára is nagyobb figyelem irányul.

„én gondolni / én nem menni haza”

Ahogy Domonkos későbbi munkái közvetlen idézések nélkül is visszautalnak a *Kormányeltörésben* megoldásaira (ahogy például a mű sajátos komor humorára a *Yu-Hu-Rap* mutat vissza), úgy a szerző 1971-et megelőző írói működése és annak recepciója is kiemelhet olyan szempontokat, melyek a lírai csúcspontként számon

29 Thomka Beáta, *Kihátrálás a világból, nyelvből*, EX Symposion, 1994/10–12., 1.

30 Toldi Éva, i. m., 6.

31 *Léleken itthon élek*. Gubás Ágota interjúja Domonkos Istvánnal. Napló, 1995. január 4., 10.

tartott alkotás értelmezését segítik, az abban olvasható képek és megoldások előzményeit hozva felszínre. Ezt elsősorban (ám nem kizárólag) az teszi lehetővé, hogy a Domonkos-életmű legtöbbet elemzett prózai kötete, *A kitömött madár* már az újjvidéki Forum Kiadó 1968-as regénypályázatára elkészült, s egy évvel később meg is jelent. Az utazás, valamint az idegenség lét- és nyelvi tapasztalata ebben az alkotásban is meghatározó. Danyi Magdolna a regényről írt elemzésének címeiként is csak ezt adta meg: *Utazás*. Munkájában az imént említett jellemzőket Domonkos (addigi!) életművének egészére érvényesnek találta. Ahogy fogalmazott: „*A mozgás hangzavar. Nekiszegülés a szónak. Menekülés.*”³² Balassa Péter már idézett, a *Kormányeltörésben*ről írt esszéjének címében is a *menekülés* jelenik meg: *A menekült király, mely képet a szövegben a következőképpen fejtett ki: „a Kormányeltörésben is egy »zsidó« menekült király írta. Királyi csavargó. Amit írt, az maga a menekült királyság. A menekült király birtoka.*”³³ Balassa elemzésében tehát magát a költeményt értelmezi egyszerűen az indulás és a megérkezés helyeként az esszéista kritikus.

Az utazás, a menekülés és a nyelvhez való sajátos viszony hasonló összetettségben jelenik meg Tolnai Ottó igen izgalmas, az *Új Symposion* 1970-es évfolyamának három számában (vagyis szintén még a *Kormányeltörésben* megelőzően) megjelent esszesorozatában, melynek középpontjában ugyancsak Domonkos István áll. Tolnai nem *A kitömött madárt* vizsgálja, hanem Domonkos életműve és személyes életútja révén beszél a szerző mozgásáról a földrajzi és az irodalmi térben egyaránt. Az 1970-ben már gyakran hosszabb időre Svédországba utazó pályatárs akkor még „félemigráns” létét elemzi, olyan kulturális mozgást leírva, amely mentén a mostani kortárs nemzetközi emigránskutatások a transzkulturális kapcsolatokat jellemzik. Ezek szerint az emigráns nem szakít a korábbi kulturális közegével, hanem anélkül, hogy feltétlenül közvetítene a két kultúra között, mindkettővel – tehát a régi és az új közeggel egyaránt – megmarad és alakul a kapcsolata.³⁴ Tolnai ezt a következőképpen fogalmazta meg Domonkos működése kapcsán: „*távozás-visszatérés*”. A teljes szakításra való képtelenséget a nyelvvel fennálló szoros és alapvetően meghatározó viszonytal indokolja: „*hiszen hogyan is menekülhet, hogyan is kerülhet kívülre egy nyelv nagy írója, amikor már-már ő maga a nyelv? Sehogyan sem. Illetve, ha igen, akkor nem valami egyszerű, egyirányú mozgásról van szó [...]*”³⁵

Esszesorozatának egy korábbi darabjában Tolnai Ottó egy másik fajta mozgásról is beszél: „*a költő távozni kényszerül, első kötetétől kezdve MINDIG TÁVOZÓBAN VAN*”.³⁶ Ez az észrevétel érdekes megvilágításba kerül a *Kormányeltörésben* követően. Több az 1971-es költeményt vizsgáló elemzés is megállapítja ugyanis, hogy „*Domonkos költői pályája lényegében befejeződik a*

32 Danyi Magdolna, *Utazás (Domonkos István: Kitömött madár)*, Új Symposion, 1970/58., 27.

33 Balassa Péter, i. m., EX Symposion, 1994/10–12., 3.

34 I. *Transnational Migration*, ed by Thomas Faist – Margit Fauster – Eveline Reisenauer, Polity, 2013.

35 Tolnai Ottó, *Delta III. avagy út a mai vajdasági költészethez*, Új Symposion, 1970/59., 2.

36 Tolnai Ottó, *Delta I., avagy út a mai vajdasági költészethez*, Új Symposion, 1969/54., 24.

*Kormányeltörésben után.*³⁷ Sokan sokféle értelmezését adták a bizonyos szempontból elhamarkodott ítéletnek, tudniillik, igaz, némileg más hangvétellel, de 2008-ban a *Yu-Hu-Rappel* Domonkos folytatni látszott saját költői életművét. A legutóbbi, *Domi-dalok* című 2012-es művet azért nem említem, mert az szigorúan véve nem klasszikus költészeti kiadvány, hanem egy zenei alkotás, mely megnyilatkozási forma soha nem állt távol Domonkos Istvántól. Mindenesetre az kétségtelen, hogy a *Kormányeltörésben* radikális hatása és széles körű sikere nem ismétlődött meg, a szerző utóbbi művei sajátos világukkal legfeljebb „csak” zavarba hozták a magyar nyelvű kritikai közeget, amely zavar errefelé leginkább az adott műről való hallgatásban mutatkozik meg. Ebben a kritika vélhetően öntudatlanul igazodik mindahhoz, amit pedig Domonkosról állít, miszerint tehát „*Domonkos István költőként szinte teljesen elhallgatott, és nem hiszem, hogy emögött valóban csak az anyanyelvi közeg hiánya állna. [...] Domonkos hallgatása művei felől nézve a tűzhányók alvó periódusaira emlékeztet. A hallgatását nem tudjuk olyan jól értelmezni, mint a beszédét, hiszen éppen arról »szól«, hogy ne lehessen, ne legyen mit értelmezni.*”³⁸ A Domonkos-recepció rendkívül aránytalan, s ez nem csak annak köszönhető, hogy legtöbbször a *Kormányeltörésbenre* esik a választás, ha a mostanihoz is hasonló ünnepi alkalom adódik arra, hogy erről az életműről beszéljünk. Egyedi nyelvezete az, amelynek köszönhetően a 2015-ben hetvenötödik születésnapját ünneplő szerző ezen műve igazán emlékezetes és könnyen felismerhető. Az újraírásoknak is ezért válhat gyakori alapjává. Tolnai Ottó már 1970-ben azt állapította meg, hogy „*angazsált költőink innen vannak a nyelven, Domonkosnak saját nyelve van, a fiatalok meg túl vannak, új nyelvük van.*”³⁹

„jogom lenni élet vágni nyakon”

Mindig kockázatos irodalomtörténeti távlatokban beszélni a kortárs, legfiatalabb írógenerációról, ugyanakkor a vajdasági irodalom alakulását tekintve a délszláv háborúk okozta törést az irodalmi hagyományban aligha lehet kétségbe vonni. Az első köteteikkel most jelentkező költőnemzedék kevésbé kapcsolódik írásmódjával és témáival a közvetlenül előttük haladó, többnyire már a Vajdaság területén kívül alkotó, ám műveikkel mégis odakapcsolódó szerzőkhöz, s Domonkosék művészetéhez is. Ez a most induló generáció egyelőre elsősorban korosztályi alapon tekinthető összetartozónak, emiatt irodalmi ítéletet alkotni róluk még korai lenne. Már csak azért is, mert némi folytonosság így is kimutatható, az újraírásoknak és átértelmezéseknek köszönhetően.

A *Kormányeltörésben*t többféle művészeti formában is továbbgondolták, ami részben a sajátos nyelvi megformálásnak, részben pedig erős képiségének köszönhető. A költemény irodalomtörténeti recepciójában is ez a két jellemző vált legtöbbször az elemzések kiindulópontjává. A plasztikus képek meglétét, melyek Domonkos életművén belül nem csak a *Kormányeltörésben*t jellemzik,

37 Kulcsár-Szabó Zoltán, i.m., 87.

38 Mikola Gyöngyi, *Domonkos István hallgatása közben*, EX Symposion, 2003/44–45., 32.

39 Tolnai Ottó, *Delta I., avagy út a mai vajdasági költészethez*, Új Symposion, 1969/54., 25.

Tolnai észrevételével a következőképpen magyarázhatjuk: „*Domonkos generációjára a film volt legnagyobb hatással, versük, prózájuk, többek között azért is maradt meg végig antropomorfnak [...]*.”⁴⁰ 2011-ben Igor és Ivan Buharov (Hevesi Nándor és Szilágyi Kornél) *Kormányeltörésben – Rudderless* című filmje filmesztétikai szempontból épp annyira radikális és egyedi, mint Domonkos költeménye az irodalmi megszólalások között.⁴¹ „*Buharovék Domonkoshoz hasonlatosan, Thomka Beáta szavaival, kihátrálnak a nyelvből, gyakorlatukban minden a képekre és a zenére van bízva.*”⁴² Ugyanakkor, természetesen, Domonkos István irodalmi művek közvetlen hagyományait is megteremtette műveivel. A legfiatalabb vajdasági költőnemzedékből e szempontból is feltétlen említésre érdemes Benedek Miklós munkássága, aki eddig megjelent két kötetében rendre megidézte Domonkos világát.

Benedek 2012-ben megjelent, Sinkó-díjjal is elismert első kötetének már címe is Domonkosra utal: a *Nem indul hajó* a Svédországban élő szerző *Kanada* című költeményét idézi, mely egy évvel a *Kormányeltörésben* előtt jelent meg az *Új Symposion*-ban. A Benedek Miklós által megidézett rész a következő: „*kanadában esténként mindenki / a kikötőben ácsorog / kanadából soha sem indul hajó*”⁴³. Benedek kötetében a *Podolszki felkel és jár* című darab kezdődik ekképpen: „*Feketicsről nem indul hajó. / A hiábaváló várakozástól megszomjazva / sört veszünk a sarki üzletben.*”⁴⁴ Az, hogy milyen hatást mutat, hogy Benedek Miklós versében Domonkos István és Podolszki József egyszerre idéződik meg, és ez az együttes jelenlét milyen irodalmi szempontok mentén valósul meg, nem lehet tárgya ennek a vége felé közelítő tanulmánynak. Az azonban ennek az írásnak a szempontjából is jelentéssel bír, hogy Benedek beszélője Kanadával szemben a vajdasági településen kénytelen maradni, onnan nem tud elindulni. A fiatal szerző kötetének izgalmas paradoxonja, hogy az el nem indulás helyzete egy pályaindító kötet címében jelenik meg.

Benedek Miklós tavaly kiadott második, *Mintha emberekből állna* című kötetében olvasható a *Kormányeltörésben*nek egy tanulságos átirata *Elnök vezér* címmel. Ahogy Domonkos költeményének „*sajátos nyelvi világát az ige szintaktikai kötődéseinek jelöletlensége mellett a névelő majdnem teljesen következetes elhagyása határozza meg*”⁴⁵, úgy Benedek versének nyelvét is. Utóbbi alkotás megszólalójának pozíciója azonban radikálisan eltér az 1971-es mű beszélőjének helyzetétől: „*én lenni elnök vezér távoli országban / jogom lenni élet vágni nyakon*”. Domonkos versének központi szituációja, az emigráns lét is megjelenik Benedek újraírásában, ugyanakkor ez is új szempontból: ahogy a fiatal szerző első kötetének Domonkoshoz (is) köthető alkotásában, úgy az *Elnök vezér* címűben is az otthonmaradás fogalmazódik meg, ezúttal azonban nem kényszerű döntés, hanem választás eredmé-

40 Tolnai Ottó, *Delta II., avagy út a mai vajdasági költészethez*, Új Symposion, 1969/55. 22.

41 A film részletes és értő elemzését lásd: Mikola Gyöngyi, *A pillanat küszöbén*, zEtna Kiadó, Zenta, 2013, 154–164.

42 Piszár Ágnes, *A visszatérés útirajzai*, Híd, 2013/11., 118.

43 Domonkos István, *Kanada*, Új Symposion, 1970/57., 4.

44 Benedek Miklós, *Podolszki felkel és jár*, in: B. M., *Nem indul hajó*, Forum Kiadó, Újvidék, 2012, 52.

45 Kulcsár-Szabó Zoltán, i. m., 85.

nyeként: „sokan menni külföldre / kofferban szalonna / két kiló kenyér / én ennek örülni / itthon lenni csend / élet estéknént / simogatni engem halántékon”.⁴⁶ Noha az már az eddigi idézetekből is kitűnik, hogy Benedek verse nem olyan pontos és éles, mint az alapjául szolgáló Domonkos-mű, a perspektívaváltással adott új értelmezése fontos, mivel azzal a mai, a hetvenes éveketől sokban különböző lehetőségeket némiképp tükrözve, elutasítja azt a körülményeknek kiszolgáltatott pozíciót, ami Domonkos megszólalóját jellemzi.

Gyakran tűnik úgy, hogy Domonkos István életműve egy regényből és egy költeményből áll, s az egyéb művei ezekhez, vagyis *A kitömött madár*hoz és a *Kormányeltörésben*hez való viszonyukban léteznek csak. Ez, persze, nem von maga után semmiféle értékítéletet, aránytalanságok inkább ennek a két kiemelt alkotásnak a recepciójában érzékelhetők. 2000-ben megjelent elemzésében Toldi Éva a *Kormányeltörésben* kapcsán a szöveg keletkezése óta eltelt időre irányítja a figyelmet, mint „ami lehetővé teszi, hogy minduntalan, minden helyzetre előhúzhassuk a vers két sorát: »mi meghalni mindnyájan / úgyis téves csatátéren«”.⁴⁷ Az általam bemutatni kívánt kortárs vajdasági irodalmi változások már nem aktualizálják Domonkos művét, hanem értelmezik. Benedek Miklós közelebről is vizsgált átírása elutasítja a *Kormányeltörésben* tapasztalatát és létélményét, polemikus viszonyba lép a verssel. Ez irodalmi szempontból talán még elevebbnek mutatja Domonkos művét, mint az örök érvényesítő aktualizáló gesztusok.

Az, hogy én a költemény másik két sorát választottam ennek az írásnak a címének és kiindulópontjának (Toldi szintén címbe emelte a maga két sorát), a *Kormányeltörésben* egy összetett költeménynek feltételezi, joggal. Az új szempontok elfogadásával és vállalásával közelítve az alkotáshoz még sok hasonló két sor lehet kiemelhető és értelmezésük az eddigi elemzéseket kicsit talán árnyaló.

A szövegszerkesztő program szerint Domonkos István verse 411 sorból áll.

46 Benedek Miklós, *Elnök vezér*, in: B. M., *Mintha emberekből állna*, Forum Kiadó, Újvidék, 2014, 43.

47 Toldi Éva, i. m., 7.

Tolnai Ottó

5 alkalmi kisesszé

1. Weöres Sándor és Illés Árpád

A hetvenes évek elején megigézett Weöres Sándor Illés Árpádról, a képzőművészetbe őt bevezető, legrégebb jó barát kiállításáról írt rövidke szöveget. Különösen két, számomra valamiféleképpen elkülönülő mondata, melyekben a barnába ágyazott, összhangzó tónusú, mézes hangulatú korai művek, melyek egyáltalán képekre szoktatták Weöres szemét, egyik darabjára emlékezik vissza. Addig Rilke mondatait hordtam „zsebembe varrva”, azokat, amelyekben arról beszél, hogy Cézanne úgy nézegeti magát a tükörben, mint egy kutya, és azt mondja, lám, a tükörben is ott egy kutya... És most, kaptam volt fel a fejem, Weöres eme két mondatában akárha már e kutya nézne.

Esetünkben egy budit, amelyhez egy söprút támasztottak. E budi kiválasztásában benne Weöres minden mássága, radikalizmusa, polgárpukkasztása is persze. A festészet, a művészet, a lét titkát szándékozik felmutatni. És azt mondja, íme egy budi... De idézzük az egész kis passzust: *Élénken emlékszem egy régi képére: falusi fabudi deszkaajtájának támasztott söprű; az ajtó sötétre barnult, és előtte a sárga szalmasöprű szinte ragyogott, világított. Napszerű élőlényé változott, mint a halálnak támaszkodó élet.*

Weöresnél minden ragyogni, világítani, izzani kezd. Valami pozitív robbanás által napszerű élőlényé varázsolódik. Ám, amikor már azt mondanánk, sok ez a ragyogás, közli velünk, hogy ez a napszerű élőlény valójában a halálnak támaszkodik. És mindezt ismert egyszavasában (*Tojáséj.*) még tovább pontosítja, de úgy is mondhatnánk, megfordítja, hiszen abban a tojásban is ott alszik a nap sárgája, arról a pillanatról van szó, amikor a sötét már nem fokozható, éj, olyannyira, hogy érezzük, a következő pillanatban kigyúl a jégzsinór wolframszála, amit ő biztosan szívesebben mondott volna kakashágásnak... Tehát itt az életnek támaszkodó halált éri tetten. Igen, ez az a tojás, ez a Brancusi-értékű abszolút forma, ez a pogány szimbólum, melynek repedező, az élet által máris összefirkált héját majd Illés Árpád rajzolja-írja meg kis külön, geometrikus opusában, ő, aki afféle saját technikaként élt a tojástemperával. Nem ismerem, a receptjét, nem kérdeztem meg, nem jegyeztem fel, viszont ismerem például Chirico tojástempera-receptjét, amelynek részletes ismertetésével a nagy olasz festő visszaemlékezéseit zárja.

Weöres zseniális kis szövege nélkül talán e kiállítás számomra legkedvesebb képét sem tudtam volna felfedezni. A szintén korai *Műteremre* gondolok. Kazettás, nagy műteremablak. És künn a kék háttéren valami furcsa sárga

dobozsor. Benn jobbra egy kis, talán nem is a legjobban megfestett fotel. De nem is biztos, mert a manók ilyen kis fotelekben ülnek. A két nyitott ablakszárny is külön-külön kép a képben, egy rózsaszín meg egy zöldeskék. Meg még egy, a kátrányos falat mutató kazetta. Az is kép a képben. És aztán, ami engem nagyon megfogott, két kis kép alul, a bal sarokban. Akárha aranyrámában egy kátrányfelület. Az alig elviselhető, kátránnyal lekent fal előtt egy kátránykép. Mellette egy szintén sötétre mázolt vászonféleség. Ha valamit, akkor én ezt a radikális kis kátrányképet választanám, fenn ama abszurdan rikító sárga doboz, illetve tán kéménysorral ellenpontozva... Kiemelném a képből ezt a kis kátrányképet, ahogyan Szomory mondja valahol, szurokba mártott festészetet, és a sárga dobozokkal-kéményekkel együtt szépen beemelném a magyar festészetbe. Hiszen ezek a sárgák, amik első pillanatban kicsit mellbe vágnak bennünket, lám, első pillantásra el sem tudtam dönteni, dobozsort, patkányfogókat vagy kéményeket látok-e, de aztán arra gondolunk, talán éppen ez, éppen ennyi és ilyen sárga kell a műterem kátrányképeinek ellensúlyozásához, igen, azok a sárga kémények, mert végül is, kémények, talán még Vermeer falrészletére is utalhatnának nekünk...

Az említett rövidke Weöres-írás, akárhányszor olvasom újra, állandóan bővül, ma már mint egy zsugorított Illés Árpád-monográfiával élek vele. Mert például már akkor felfigyel Illés hideg kékjeivel szembeni izgató liláira. Ami majd felrobbantja világát. És, mondjuk mi, továbbra is ugyanazt teszi, most e robbanás által kapott élő alakzatokat, ahogy Weöres mondja, alakzatsoportokat, kísérli meg, érezzük játékos erőfeszítését, összterelni, összhangba ágyazni, körülhatárolni, engedni formába tolni. Zománcként megfagyni. És mégis boldog tengerfenéki életet élni. És ez az erőfeszítés, ez a lefagyasztott forró tér az ő festészte.

Igen, nekem az említett korai kátrányképek mellett e lilában vált tetten érhetővé az illési-weöresi világ. Mert ezek a kis, törékeny férfiak, már-már manók, akiket aztán gyorsan markuk bőrtönébe próbáltak zárni, megroppantani az aktuális rezsimék, bizony, mindennek ellenére, elmentek volt az indusokra, el a trópusokra. És elhozták nekünk minden kaland, minden egzotikum eszenciáját. Liláját. Illés képein szinte zizegnek ezek a felületek, hasonlóak Calder pléhből kivágott (arpos-mirós) mobil lemezeihez, amelyeket kedvelt volt Beckett. Én, aki a tengerfestészetre specializáltam, és Csontváry, Farkas István, Aba-Novák, meg például Bernáth Aurél egy-egy képéből még a magyar tengerfestészetet is összeraktam volt magamnak, Martyn és Illés Árpád festészetében véltem tetten érni azt a pillanatot, amikor a festő eltűnik a motívum elől, alámerül, szétázik, feloldódik.

Van Újvidéken egy festménye (Illés Árpád járt volt a jugoszláv festészeti élet egyik centrumaként működő bácstopolyai művésztelepen, ahol Weöres is meglátogatta), amely nem záratott le az illésárpádi zománccal, úgy is mondhatnánk, vázlatos, látszik az alapozás, előbb talán egy másik kép kezdődött volt rajta, valami sötét indigók sejlenek a fehér alapozáson, majd erről-arról, teljesen szabad gesztusok által beömlik két kék, és a kékek alkímiájában, azúrjában mutatkozni kezdenek az élet első jelei, ázalék állatkái, oldalt, itt-ott megrajzolgatva-megfestve a jellegzetes, fent arposnak-mirósnek-calderesnek mondott, most legőszerűnek tűnő illésárpádi formák. A kép 68-ban készült, a címe: *Ékes beszéd*.

Ilyen értelemben válhatott számomra másik centrális Weöres-szöveggé a 37-es *Keleti útinapló*. Meg kell jegyeznem, én ezt a szöveget már első olvasásakor Michaux *Egy barbár Ázsiában* című könyve mellé helyeztem.

Mindenekelőtt Weöres szenvedélyes bélyegezését követtem. Mit csinál a nagy magyar költő keleten? Bélyegez. Feszült izgalommal követtem Weöres filatelista tevékenységét, lévén, hogy olykor az irodalomtudomány egy új fejezetének, az irodalmi filatéliának a bevezetéséről álmodoztam, elképzelésemet Joyce Ulyssesének kocsisbetérő-fejezete levlap-jelenetéből, illetve a jelenet Sartre által, a *Szabadság útjai* gyönyörű indításában parafrázált változatából növesztettem ki, valamint Huxley ama mondásából, ami biztosan Weöresnek is jobban tetszett volt, mint regényei, amelyben a filatelistákat a politikusok elé helyezi, azt mondja, a filatelisták, és nem a politikusok által megy előre a világ... Hát Weöres egy ilyen filatelista, volt, meg Walter Benjamin is például. Szóval kiszáll, siet a postára, bélyeget vesz, magyar bélyegeket cserél be. A lármás arabok kapcsán említi: *„Bélyegeket is vettem tőlük, több ízben, ezzel egyszer be is csapott az egyik. Azután a városon kívül gumifák közé kerültünk, írja. Délután egy kínai útitársam ideje fölállózásával elkalauzol a postára, aztán egyedül sétálgattam. Vettem egy ananászkonzervet és két bélyegsorozatot.”*

És akkor megdöbbenő, komoly, mennyivel komolyabb, mint a divatos szociográfiák, szociográfiai és politológiai keresztmetszetét adja a tagalog, a Fülöp-szigeteki világnak. *„Egy itteni szabó odajött hozzám az utcán, írja, megmutatta a nője fényképét, amint egy műholdvilágon üldögél. Többször talákoztam Ramon Garcia jogász-szal, lefényképezte magát velem együtt; több emléket adtunk egymásnak, és bélyegeket cseréltünk. Két elég helyes és intelligens tagalog lánnyal is megismerkedtem. Egy manilai magyar elmondta, hogy a Fülöp-szigeteken elég erős politikai mozgalom van az irányban, hogy az USA-tól függetlenedjenek; ez a függetlenségi párt Japántól remél segítséget... Van egy bolsevista párt is, de ez nem jelentékeny. Amerikanizmus, tőke, civilizáció diktatúrája van itt, a fehér bevándoroltak érdeke és pénze diktál, és mindezek mögött bontakozik a philippino nacionalizmus. A japán imperializmus hatása az itteniekre éppoly erős, mint ránk magyarokra a faszizmusé...”*

És akkor Szumátra!

„26-án éjjel Szumátra északi hegyfoka mellett ment a hajó egész közel.”

Itt egy pillanatra meg kell állnom, hiszen számomra Crnjanski, majd az ott, Szumátrán szerzeteskedő filozófus, Veljačić nyomán Szumátra azonos volt a költészettel. Azzal a bizonyos egzotikummal. És lám, egy magyar költő már szintén közel hajózott hozzá, szinte megérintette azt. (Az előző mondatban, jegyzem meg mellékesen, azért beszéltem múlt időben, mert közben a cunami elsöpörte ezt a világot, egy új idejét jelezve immár a költészetnek.)

Hihetetlen Weöres táj-, illetve világlátása, sokszor izgalmasabb, mint költészetében, mint elmélkedéseiben. Csak két-három rövid passzust idéznék, közben, ezt talán mondani sem kell, akárha Illés sárga, illetve lila képeit mutogatnánk fel: *„A tengernek errefelé olyan színei vannak, amelyeneket a japán impresszionista festményeken látni, egész más színek vannak a vízen, mint másfelé. Tegnap nagyon szép alkonyat volt, csupa sárga szín volt az égen a Nap körül, és odább zöld ég bukkant ki a felhők szövevényéből; a hajóverte hullám hátán az égi sárga szín visszfénye lendült kis darabon, másfelé a tenger mindenütt fehéren fénylő tusefekte volt; később a visszfény eltűnt a hab-*

ról, és az égen a sárga szín tea- és narancsszínbe ment át, egyre sötétebb sárgászörszöbe. Ma kobaltkék a tenger, a felszín alatt lila vékony csíkok látszanak a hajóverte hullámokkal.

Újhold volt tegnap este: sosem láttam még ilyen vékony, éles holdpengét; domborulatára fordultan izzott keleten a tenger fölött.”

Pontosan ez az a calderi-becketti pengeéles mobil kivágat. Ez a nyelv egyedülálló, verseivel egyenrangú, azokat tán meg is haladó, nyelvezet, forma- és világfelfogás.

„Balra nagyon művészi hatást nyújt” – írja, s mi felkapjuk a fejünket, itt az alkalom, hogy tetten érjük, mi nyújt nagyon művészi hatást Weöres Sándor számára, így folytatja: „három egymás melletti szigetecske, olyanok így együtt, mint valami impozáns emlékmű a tenger közepén, mintha Gondvana-föld mausoleuma volnának”, arra gondolunk, valami monumentális látvány magasodik elé, és az nyújt számára nagyon művészi hatást, majd konkretizálja a látványt, hirtelen úgy érezzük, pontosan tudjuk, hol is vagyunk, „mögöttünk Arábia foka, a Seikh Syde” – mondja, majd azt mondja, „vagy a világ vége”, igen, azt mondja: vagy a világ vége, kevés borzongatóbb, megdöbbentőbb leírást, tehát akkor a világ végének látványa nyújt nagyon művészi hatást, de tovább megy, „rajtuk túl”, mondja, mármint a világ végén túl: az „üres tenger”. „Szép, sivár látvány.” Így érzékelti, így mondani, felvezetni az ürességet, a szépet, mint sivár látványt, a magyar irodalomban csak Weöres tudja.

Amikor elfogadtam a Széchényi Könyvtár megtisztelő felkérését e kiállítás megnyitására, az első pillanatban nagyon örültem, ám a következő pillanatban már meg is szepentem. Gondoltam, azért a biztonság kedvéért belepillantok az Illés Árpád-irodalomba. És belepillantottam. Mezei Ottó neve többször is. Ismertem őt. Egyszer elhozott, elkísért pontosabban, egy kiállítást, Hajdú, Fajó, Cságy Attila kiállítását, Újvidékre. És már be is akartam zárni a listát, amikor úgy tűnt, a nevemet láttam, lehetséges, gondoltam, hogy már Mezei Ottó helyett is a saját nevemet látom? Visszalapoztam. És valóban. 1980-ban, az újvidéki Hídban írtam volt egy jegyzetet Illés Árpád műtermében tett látogatásunkról. Teljesen elfeledkeztem róla. Nagy érdeklődéssel olvastam újra. Láttam, már akkor is arról a budinak támasztott söprűről értekeztem. És különös mód, az életmű zenei fogantatásáról. A zene nagy szerepéről művészetükben. Hiszen ők maguk is sokáig, a Vers születése kopernikuszi fordulatáig, a zeneiséggel jelölték azt a valami újat, amire mindketten törekedtek.

Martynról, a másik közeli barát festészetéről írva mondja Weöres: „Piktúrájának párizsi modernsége alakító hatással volt rám: akkor kezdtem a szavakat, szókapcsolatokat közvetlen jelenségüktől megfosztani, szuggesztív zenévé átformálni.”

E zene, e filozófia után tapogatva ceruzájuk, ecsetük jelei között, a kiállítást ezennel megnyitom, magam is mohó kíváncsisággal tele, sétánkat e manók meghitt barátságának folyosóin elindítom.

2. A gyékényszövév hangja

A 80 éves Ilia Mihály köszöntése

Ilia Mihály Magyarország egyik vezető intézménye, a szerény jószág és szeretet egyszemélyes akadémiaja. Immár több mint fél évszázada folyamatosan követi munkám, figyel abszolút érzékenyen, minden irányba nyitottan, mint ahogyan a

többi 100 meg 100 vacogó magyar irodalmárt követi, figyelni, gyógyítja, sugarazza tapintatával, naprakész információkkal lát el, kérdéseimre, máris új összefüggésekbe emelve azokat, lelkesen válaszol, jöllehet kérdéseim igen szerteágazóknak mondhatók, tényleg abszolút heterogének.

Emlékszem, a szegedi kefekötés, kefekötő üzemek – a söрте, a szőr szurokkal való befeszkelése, a finomabb ecsetek forró hamuval való edzése, puhítása – felől tudakolóztam például. Lévéen, hogy Danilo Kiš édesapja, a *Fövenyóra* hőse, társtulajdonosa volt az egyiknek, és a kefeáruval, mint arról a *Fövenyórából* értesülhetünk¹, egész élete folyamán misztikus függőségben maradt, nemegyszer Kosztolányi kereskedelmi utazóját juttatva eszünkbe², aki 200.000 bajuszkefét vitt bőröndjében – például e szám kapcsán is kérdeztem Mihályt, miféle sajtóhiba is ez a 200.000 bajuszkefe?! –, még élete vége felé is borotvapamacsokkal bajlódott, ugyanis egy trockista gyanús figurának, ő az első abban a sorban, akiről majd egy másik könyvében, a *Boris Davidovičban* állít emlékművet, Abbáziában megígéri: beszerez neki Újvidékről egy borotvapamacsot, ígérétenek beváltásáért küzdve olyannyira függővé lesz az elérhetetlen borotvapamacstól, hogy akár az egész regényt is interpretálhatnánk e semmis tárgy perspektívájából...

Hihetetlen, de én még ma is őrzöm Mihály első szegedi vonatkozású, kefés küldeményét:

*György Gyula
kefe- és meszelőgyártó
Szeged, Berliini körút 4. szám
Készíték és raktáron tartok:
Kefét és meszelőt, festő-, mázoló- és korong ecseteket
Elkészíték mindennemű gyári gépkéfeket
Háztartáshoz lámpaüveg-kefe, porló-kefe, nádverő, fogkefe, bajuszkefe,
fegyver-kefe, menyét ecset, és cipő-kefe, valamint nem utolsó sorban,
sosem is hulló borotvapamacs.*

Meg például Lédáék bukaresti bűnügyi regénye felől tudakolóztam Mihálnál. Ugyanis Thomka Beáta egyik párizsi utunkon bolgár nyelvű Párizs-bedekkert talált az RR-en, ami a szabadkai kisállatpiac mindinkább domináló bolgár kisállat-nagykereskedőit juttatta eszembe, másrészt persze Kosztolányi *Bolgár kalauzára* irányította figyelmünket, Borbély Szilárdnak a novella új, igen inspiratív értelmezésére is többek között, valamint hát, persze, Kristevára, aki,

1 Mit felejtett el megemlíteni a levelében az, aki borotvapamacs gyanánt ma egy olyan csonkkal kénytelen beérni, amelynek lakkozása lehámolt, a nyele megrepedt, a dísznőszőr pedig részint elkopott, részint pedig teljesen kihullott?

Azt a tény, hogy az illető valamikor a Weiss & Kohn kefekötő üzem társtulajdonosa volt, mely üzem körülbelül ötvenezer elsőrangú borotvapamacsot gyártott évente, s ellátta vele az összes balkáni és közép-európai országokat, sőt körülbelül 1930-ig Szovjet-Oroszországot is.

Fövenyóra, Forum Könyvkiadó, 235. old.

2 Hol a virgonc kereskedelmi utazó vadonatúj bőröndjével, adomáival, kártyatársaságával és mintagyűjteményével, melyben 200.000 bajuszkefe volt?

Kosztolányi *Próza Révai*-kiadás (33. old.)

tudjuk, Beáta számára meghatározó volt („*Bolgár származású vagyok, idézi Beáta, francia állampolgár, európai polgár, magamat kozmopolita értelmiséginek tekintem... s minthogy amerikai elismerésben részesültem, amerikai befogadottnak érzem magamat... Hangsúlyoznám: bizánci vagyok, és nemcsak mert Bizánc azon új Európa jelentős részének emlékezte, amelyből érkezem.*”)³.

Vagy hát, ugye, a szamarak. Berlinbe érkezve az első levél, ami kiesett levelesládából, Ilia szamaras levele volt, azért is mondhattam, hogy én, mint Ő a Bibliában, számaron érkeztem volt Berlinbe, de erről, ahogyan Mihály a püspökladányi *Első Magyar Szamártár* körüli dolgokról tudósított, már írtam. Aztán elmeséltem neki, ha nem, akkor most mesélem, Japánban, a nagy butto táncos, Tanaka művésztelepén, hol azt kérték, egy költői metaforámról, nevezetesen a végtelen berlini flamingóról beszéljek, egy este azt láttam, a szamár rááll a füstölgő tábortűzre, afféle mitikus állatáldozatnak véltem, ám akkor megmagyarázták, így úzi ki magából mind a nyűt, a tetűt, mondanom sem kell, a füstölgő tűzön álló szamár látványa-látomása megdöbbenett, jóllehet ott, akkor éppen kellett is nekem a szamár, nagyon kellett, hogy a flamingó kicsit lilának tűnő motívumát ellensúlyozni tudjam, a fiatalok meg is hívtak, ha a felnőtteknek a flamingóról, nekik a szamárról meséljek, és lám én, Mihálynak köszönve, ott Japánban, számarból naprakész voltam. Kisénekes és nagyszamár voltom tehát innen eredeztethető.

Csak még egy példát gondoltam, most ezen alakommal kiemelni, kinagyítani az Ilia-féle egyszemélyes intézmény működését illetően, azt is érzékeltetve, hogyan kezd elvegyülni, működni az Ilia-féle felvilágosítás, az Ilia-féle adat, tanítás-tapintat akkor is, ha esetemben ez a műhely nem jellemző, vagy talán éppen azért, hogy mutassam, még egy ilyen többszörösen is marginálisnak, titkosnak, talán semmisnek mondható alkímiai alkóvban is, mint amilyen az enyém, mekkora az Ő szerepe, milyen intenzív szellemének jelenléte.

Szegedi operációm alkalmával Mihály naponta ott volt mellettünk. Hogy nemcsak gyerekkorom kis szentképein, hanem valóságban is létezik őrangyal, az akkor lett végképp egyértelművé számomra. Naponta együtt várakozott velünk az eredményekre, mármint, hogy rosszindulatú-e a szövet, sőt, mint később kitudódott, ő akkor velünk várakozva már mindig tudta is az eredményt, ugyanis előbb bement a klinikára, avagy előbb érdeklődött Gion Nándi ott dolgozó röntgenológus lányánál, Katinál. A hosszú operáció ideje alatt ő volt Jutkával. Betegágyamra is ő hozta meg aztán mindennap a friss újságokat, és hát az *ÉS*-t.

Különös véletlen, hogy akkor, azokban a napokban, ott a Kálvária dombi kórházban, Ilia friss újságjaival, Erdélyi Áginak, a Móra Kollégium igazgatónőjének, a Grand Café vezetőjének jóvoltából egy vékonyka Triznya Mátyás-katalógus (*aquarelli romani*) is az ágyamra esett. Előbb azt hittem, az égből hullott a paplanomra, tényleg fogalmam sem volt, a mai napig nem volt alkalmam beszélgetni erről, hogyan sejtette meg Ági, talán csak úgy, ő is Ilia-tanítvány, hogy én egyike

3 Kristeva *Byzantine identité* (203)

vagyok e nagy-nagy kismester híveinek. Egész nap a paplanomon tartottam, nem volt erőm megmozdítani a kezem, mást nem is tudtam volna lapozni, csak e kicsi képek kicsike katalógusát, s valójában nem is én lapoztam őket, hanem a besütő gyengéd őszi nap... Azért fontos most ezt a közbülső momentumot is megemlíteni, mert minden festő között talán Triznya Mátyás volt a legszerényebb; igaz, nem volt nehéz visszahúzódnia, amikor a családban már volt egy nagy festő – Márai is azért járt például hozzájuk, Szőnyi képei felett merengjen –, könnyű, amikor is díszlettervezőként egész városokat mozgathatott, egész városokkal élhetett, mint például a *Csoda Milánóban* címűben (amit, engedjék meg nekem még ezt a pluszkitérőt is, Gross Arnold 70-szer nézett volt meg). Neki, Triznya Mátyásnak köszönve tanultam meg, mennyi mindent lehet visszavonni úgy, hogy a belső fény közben titkon ugyanúgy fokozódhasson, mint a nagy alkotásokban. Emlékszem, római napjaink ideje alatt gyakran jártam ki a Campo di Fiori kis kútjához flakonokkal ivóvízért. Ahhoz, hogy megtöltsd flakonod, a szó szoros értelmében le kellett térdepelni a kicsike kút elé. Ott térdepelve a Campo di Fiorin, döbentem rá egy napon, hogy én valójában egy Triznya-képre kerültem. Egy Triznya-képen celebrálok. Igen, az egyik legjobb, számomra legfontosabb Triznya-képen, a világ egyik legizgalmasabb terén, ahol naponta nyüzsgő hal- és virágpiac váltakozik, tűnik át kávéházakká, összefüggő kávéházzá Galilei kapucnis szobra-máglyája körül, ott, ahol Pasolinit is felravatalozták, ott a pazar barokk szökőkutak közvetlen szomszédságában, jóllehet ezen a képecskén csupán egy kicsike, csupán egy semmis kút látható, amelyhez viszonyítva a mi keres kútjaink bonyolult konstrukciók.

A katalógusban volt egy kis Kerényi-szöveg. Naponta újraolvastam. Hallgattam a nagy tudós szavait, a kismestert a legnagyobb mesterek nevének görgetésével magasztaló áriáját.

„Das Wort ‚aria‘ hat Leonardo da Vinci in der lehre der Malerei gebracht. Es war aber die Malerei, die die ‚aria‘ – die Luft- ins griechische, dann ins italische (italica) Haus – ja sogar instruskische Grab brachte und wenn jemand die Macht der Malerei kennen lernen will, soll er nach Tarquinia gehen, um zu erfahren, wie sie die Wände der gräber sprengt – so viel ‚aria‘ hat die Malerei da hineingetragen. Oder er gehe nach Pompeji, gleichsam als Geschenk des Vesuvs – vom Wunder dieser Macht zeugt.“

Azért emlegetem fel ezt a kicsike katalógust, mert ha Ilia Mihályról kezdek beszélni, minden szavam szerénytelennek tűnik, hiszen mindig magamról beszélek, jóllehet én valahol egy szemérmes embernek tudom magam, akinek melleleg nincs is túl jó véleménye magáról, magamról kezdek beszélni – és szerénytelenségem fájdalmasan lemeztelenít, és akkor elbizonytalanodom, Mihály talán érez is valamit ebből a majd minden levelemben-emilemben tetten érhető pánikból. Írni kezdek, megszalad a tollam, és egyszer csak ott állok pőrén kapálódzva...

Említendő esetünkben ott ültünk, közel a Tiszához, a klinika folyosóján, tán éppen a Pestre felküldött szövetminta eredményére várakoztunk, jóindulatú-,

nem jóindulatú-e, közben az ember érzi, őszül, Miska szóval tartott bennünket, külön-külön speciális információkkal szolgálva, szórakoztatva, terelve el figyelmünket. Közben majd minden alkalmazottat üdvözölve, ismerve, ugyanis, ha nem barátaiban tartja épp a lelket – igen, Mihály tartja bennünk a lelket–, akkor ő fekszik ezekben az intézményekben kisebb-nagyobb bajaival, amit mi, persze, nem tartunk számon, nem szenvedünk meg vele, ahogyan ő megszenvedi a mi bajainkat, betegségeinket velünk...

Csókai barátom, a *100 panasz* kitűnő költője mesélte, amikor egyik rokona a szegedi kórházban haldokolt, nagy tél volt, Ilia ott is jelen volt, és amikor az illető bácsi azt mondta, erős zöldpaprikát kíván, Ilia szó nélkül indult a városba, addig ment, amíg nem talált friss, üde, erős zöldpaprikát – és az a friss, erős zöldpaprika ismét Szent-Györgyit juttatta eszembe, aki mindig azt hangoztatta, azért nem tudjuk az élet titkát megoldani, mert a problémát bonyolultabbnak gondoljuk, jöllehet a probléma egyszerűbb, olyannyira, hogy talán nem is probléma, hiszen a zöldpaprika nem probléma, illetve hát, mégis igen nagy probléma, per pillanat ugyanis éppen génnel kezdik kezelni... Ismét Márai jut eszembe, aki Einstein kapcsán utalt valami hasonlóra: „*Oppenheimer azt mondta róla, hogy belelátott a világ szerkezetébe, s úgy látta, a világ egyszerűbb, mint képzeljük.*”

És amikor fenn a tanítást, Mihály tanítását találtam említeni, erre gondoltam. Igen, pontosan erre a paprikára. Mert amihez Mihály hozzányúl, friss, zöld paprikává lesz. Ízesedik. Szóval ott üldögéltünk a rendelők előtti folyosón, miközben különböző ajtókon, tolóablakokon egyenként szólították az embereket. Izgalmas nagy névsorolvasás tanúi voltunk, akárha felolvasták, kikiáltották volna az egész szögedi nemzetséget, hogy aztán szemre is vételezhessük őket, ahogyan azt Bálint Sándortól tanultuk volt.

Miska ezeregy dologra figyelt. Mindent megtett, hogyha netán pozitív az eredmény, ne roppanjunk össze, arcom legkisebb rezdülését is figyelte, nehogy rossz irányba találgass elengedni érzéseim, gondolataim. Azonnal észrevette, a nevekre figyelek. Velem figyelte őket ő is. És azonnal észrevette, egzakt mód észre – ez az, amiről beszélni akartam, ez az abszolút figyelem, ez a képessége, hogy mindenre odafigyeljen, ez az abszolút együttérzés, abszolút jóság –, hogy az egyik névre kissé megrezzentem, felemeltem a fejem.

Hugyi, hangzott a nővér hangja a tolóablakon. És egy nő felállt, bement. Hugyi?, kérdeztem, észrevétlen kimozdulva halálfélelmem tonnái alól. Igen, mondta Mihály.

És máris Palicsfürdőről kezdtem mesélni neki. Palicsfürdő *Kis Párizs* nevű negyedéről. Én neveztem így el a Petőfi és az Orbánfalva utca felső sarkát, ahol két, egymásról kezdetben nem is tudó párizsi öreghölgy él egymás mellett. Az egyik masamód volt valamelyik párizsi divatáruházban. De úgy – és ez számomra, mondanom sem kell, külön jelentéssel bír –, hogy előbb Montenegróban, Kotorban és Tivatban is volt kalapszalonya, első férje bokelj volt, majd öregkorára Palicsfürdőre jött a lányához, ám továbbra is Párizsból hozatta magának a kávé⁴; és nekünk palicsfürdői öreguraknak állandón arról áradozott, milyen tiszta a

4 Nescafe Ricore (cikória)

francia férfiak keze, azóta mi, palicsi férfiak, öregurak, jobban ügyelünk kézműsáskor, akárha orvosok, úgy mosakszunk be... Kár, hasít belém a gondolat, hogy szegény nem élte meg a *Kalapdoboz* megjelenését, mondhattam volna, Neki írtam, a párizsi masamódnak, akinek, mint mondtam, a montenegrói tengerparton is volt kalapszalonya...

A másik öreg hölgy pedig festő, majd antikvárius a Louvre oldalában. A festősködés és az antikvároskodás után a másik öreg hölgy aztán képkereskedéssel kezdett foglalkozni, azzal foglalkozik ma is. Árult többek között Szenes Árpád-képeket is; nagy szó, hogy Palicsfürdőn van valaki, akivel a delta mint olyan nagy festőjéről tudok értekezni. Na már most, ezt a hölgyet Hugyinak hívják.

Magyarnak tudja magát, apja temerini származású dohánykereskedő, dohánycsempész volt, édesanyja pedig macedón, illetve macedóniai görög, hölgyünk ott is született a macedón–görög határon, a vonatban... Apja Dél-Amerikában fejlesztette tovább a dohány szép nagy tudományát illető ismereteit, ő hívta fel figyelmemet Ernst Jünger könyvére, a legszebb dohányos könyvre is például. Mivel nem tud magyarul, nevét a maga módján értelmezi, a Hunyadiakhoz kötve azt. Ebből kifolyólag magát nemesi származásúnak, arisztokratának tudja. Hiába próbálta Bánszky Mária-Róza barátnőm állandóan figyelmeztetni neve kétértelmű voltára. Húgyocskának, szerbül *Pišačkának* fordítva azt. Én persze csak figyeltem tornájukat. Léven mindkettőjük regényhősöm, abból az ún. valószínűs, egy az egyben hősök közül. A regényhősök neve pedig, legyenek valóságosak, avagy kitaláltak, különösen Kosztolányi felségterületén, igen lényegesek.

És akkor ott a folyosón, megszólalt Mihály, a maga módján, halkán, szinte észrevétlenül kezdve a Hugyi név, a húgy jelentését elaborálni. Relatíván pontosan tudom idézni, mert aztán levélben is rákérdeztem.

A húgy: finnugor eredetű szó, kezdte, a vogul, a zürjén, a szamojéd-szelkup stb. csillag értelemben használja. A magyar is! Főleg az Árpád-korban lánynév volt, az első adat rá ez: „*et aliam puellam concessi Cepa, Mahal, Hugdi, Aiandue*”.

Ez négy leánynév 1141-ből, ahol a Hugdi Hugyi változatban ejtendő. És mindenütt csillag értelmében használatos. A 16. századtól kezdve kikopik a közhasználatból ebben az értelemben, de nyelvjárásokban ma is megtalálható: Kaszahúgy = Kaszáscsillag, az Orion csillagképe, Kaptárhúgya = Fiastyúk csillag. Az *Új Magyar Tájszótár* népnyelvi adatot tart számon: húgyozik a szeme = hamisan ragyog a szeme. Tehát semmiképpen nem azonos a vizelet szóval, hanem a régi magyarban a csillag neve volt ez. Megjegyzendő, hogy egészen sokáig a népnyelv megőrizte a csillagvizsgáló szót húgybanező változatban ...

Ez volt tehát az a pillanat, ezek azok a szavak, amelyek által elemeltettem, kiemeltettem a halál holddudvarából. Majd csak jóval később, először pillantva fel éjnek idején az égboltra, döbentem rá, ott akkor, a klinika folyosóján Mihály nekem a költészetből is leckét adott.

Alig vártam az alkalmat, hogy ismerősünknek, hősnőmnek elmagyarázzam neve tudós barátom által való értelmezését. Azt hittem, ujjongani fog. De nem. Nem, mert eddig számomra még értelmezhetetlen módon, ehhez még egy tudós barát szükségeltetne, illetve újra meg kellene tárgyalnom a dolgot Iliával, noha fogalma sem volt nevének jelentéséről, magához a húgyhoz misztikus mód mégis

kötődött. Villájának, amit Palicsfürdő utcaseprőjétől vásárolt meg, gyönyörű teraszán barátnőivel rendszeresen teázik, csak filmekben, Resnais filmjében, példának okáért, látni ilyen szertartásos teázást: saját vizeletüket isszák.

Azóta, ezt csak most vettem észre, ahogy Iliáról kezdtem írni, ismét fel-feltűnik asztalomon, Flamarion, Vass József Minta-Antikváriuma és Könyvkereskedése által, 1898-ban kiadott, *Népszerű csillagászata*, amely kiscserkész korom után, már gimnazistaként kerülhetett a tulajdonomba.

Ám a dolog, esetünkben a húgyba nézés, számomra továbbra is sokkal összetettebb, ugyanis egy napon Cziprián Falconetti barátom (nagyapja olasz, nagyanyja lengyel volt, nagyapja vasutat építeni jött Palicsra, nagyanyja fürdővendégként) azt kérdezte tőlem, tudom-e én, hogy létezik egy *Horgos* nevű kisbolygó? Nem, mondtam. Akkor Cziprián azt mondta, ő együtt dolgozott a kisbolygó felfedezőjének édesanyjával a horgosi paprikafinomítóban...

Persze nemcsak regényhőseim nevét illetően segített, irányított el, világosított fel Mihály, hanem saját nevemet illetően is. Mert lám, nem csak a regényhősök, a regényíró neve is hasonló módon változik át, no de erről már beszéltem máshol, nevezetesen a *Disznósírban*. Most csak azért utalok rá, mert az a nevemet illető levél is szakasztott ilyen volt, mint ez, a húgyba néző. Ilyen csodálatos kis filológusi esszé. Ez a műfaja tulajdonképpen Ilia Mihálynak. Ez a pazar minieszé, ami például Hubay kisműfajával, amiért Sava Babić is annyira lelkesedett, tart némi rokonságot, és hol leveleiben formálódnak, hol a *Bárkában*, hol a *Forrásban* jelennek meg.

Most, amikor Ilia visszahúzódó, szerény, halk természetéről, Bálint Sándor szavával, tartózkodó méltóságáról szoltunk, éppen most kell megemlíteni az ő hihetetlenül határozott előrelépéseit, állásfoglalásait is. Azt, hogyan tűnik át kis esszéiben visszahúzódó szerénysége nagy előrelépő-előremutató, párját ritkító magatartássá.

Most már tényleg csak még egyetlen példát említenék. Ami szeretett szülőhelyét, Tápét illeti. De ami Ilia egész tápai-turk magatartását, a politikához, mint ő mondja, az emberiség génhibájához való viszonyulását mutatja fel csodálatos módon. Igen, ez a visszahúzódó, szerény ember a legmerészebb is ugyanakkor. Tápéről írt kisesszéje Adyn keresztül vág kruciális kérdésünk szívébe.

Ady ugyanis Pusztaszer kapcsán a tápaiak mellé állt. És ezt Mihály kellő pillanatban felmutatta nekünk. Ady a vidéki kisvárosokat figyelő különös adottságáról Tornyaiával foglalkozva figyeltem fel először, amikor is Párizsból írást küld hódmezővásárhelyi újságuk részére.

A különös az, hogy én már Mihálynak a *Tápé a világ közepe* című kisesszéje elolvasása előtt, Kosztolányi tárcájának köszönve, meggyőződtem arról, hogy valóban a közepe. Kosztolányi ugyanis kiszállt a helyszínre. És egy kis tárcariportban leellenőrizte a dolgot. És úgy találta: valóban a világ közepéről van szó. És én ezt minden további nélkül elhittem neki. És aztán annál nagyobb volt Ady cikkének hatása.

Áttekintve Tápé irodalmi visszhangját, Ilia így folytatja: „*Számomra a magyar irodalom tápai visszhangjából a legkedvesebb Ady Endréné volt, aki 1907. szept. 17-én a Budapesti Naplóban országos hírt adott Tápénak abból az alkalomból, hogy a falu nem küldött delegációt Pusztaszerre Árpád halálának ezredik évfordulójára. Adytól idézem:*

»Legendás turk ősünk, vezériünk, Árpád Pusztaszer helyett, ahol megidézni próbálták, Tápén, itt a szomszédságban jelent meg. Eljött azokhoz Árpád, akik Szvatopluktól, Zalántól, s a többi nem hiteles személyektől elvették ezt az országot. S Tápénak a kupaktanácsában, egyszerű magyarok száján az országfoglaló magyarság, tehát Árpád keserű igazsága szólalt meg. Nem megyünk Pusztaszerre, az urak ünnepére, nem megyünk. Ha Árpád apánk tudta volna, sohasem hozott volna ide bennünket. Ünnepeljenek a római pápa magyar püspökei, akiké lett Pannóniáért fizetett aranyos nyergen és féken kívüli a föld, a víz, a fű... Így beszéltek, de mindenesetre így gondolkodtak Tápé magyar és bölcs parasztjai, akiknek Árpád Tápén és mindenütt, ahol még nem Amerikában lakik, a magyar paraszt megőrzött valamit az Árpád-hagyományokból. Ezt az országot ma még talán meg lehetne változtatni. Árpád és Tuhutum országát meg lehet csinálni. De csak akkor, ha a tápéi esküdteknek több szava lesz, mint az újságfrázisokkal táplálkozó, úri szolga tápéi jegyzőnek. Ha püspökben és grófbán belegázol Árpád és Tuhutum méltó utódja: a büszke magyar polgár és még büszkébb magyar munkás.«

Nehogy azt higgyük, hogy Adyval elszaladt a képzelete, és újságírói túlzással idézte meg a tápai történetet, folytatja Ilia Mihály.

A Szegedi híradó 1907. szept. 15-i számában riport jelent meg ezzel a címmel: Árpád és Tápéi magyarok. Ady is innen értesülhetett a tápai vétőről. A riport szerint Bonyhai Sándor tápai jegyző az esküdtek és elöljárók elé terjesztette a pusztaszeri ünnepségen való részvételt. A jegyző előterjesztése után pedig egymás után emelkedtek fel a szónokok: Dusi Ferenc, Geczi János, Simó Sándor, Lukács István és azt fejtegették, hogy a közpénz nem arra való, hogy az uraknak sorfalat álljon. Árpádnak már szobrot emeltek, hát elégedjen meg vele, mit akar még. Aztán meg azért sem ünneplik Árpádot, mert az urak nem az ő jelöltjüket segítették győzelemre. Az egyik magyarból kitört a keserűség: Minek hozott bennünket ide Árpád. Hátha ott, ahol eléink vótak, jobb dóguk lött vóna. Nem fizettünk vóna annyi adót... Nem hurcoltak vóna a kaszárnnyákba, hogy csunya osztrák tiszték komandírozzák őket... Amikor a jegyző a szégyent emlegette, azt válaszolták neki: Nohát vállaljuk a szégyönt, felelték a tápéi magyarok

És egy öreg szittya pedig odahujjantotta: Mönjön ki-ki a saját abraktarisznyájával, de a község pénzéből ne uraskodjék...

Amikor Pusztaszeren egy történelmileg nem igazolható legenda alapján létrehozták közpénzen az Ópusztaszeri Nemzeti Emlékparknak nevezett valamit, biztosan nem ismerték a tápai kupaktanács véleményét, de még Adyét sem."

Lám e kruciális kérdésben is Ő, Ilia Mihály szavai segítettek nekem. Ilia szavai, mondatai, amint azt az idézetből is kihallhatjuk, valami egészen különös hangzásúak, kellemes, meghitt, bensőséges, jóllehet határozott és finom zajuk mintha eddig nem tapasztalt módon érintene bennünket. Sokáig nem tudtam tetten érni, miről is van szó. Első róla szóló írásomban egy, a szobájában látható szürke szöttes felé tapogattam, e szöttesről beszéltem, a népi ihletésű szöttes gobelini szürkéjéről, a szürke szín csehovi (Nabokov által interpretált) érintéséről, később viszont, Hermann Ottó novellája és Móra igen jelentős író-, pontosabban, festőregényének hatására is⁵ minden bizonnyal, észrevétlen a pákász került előtérbe.

5 Móra Ferenc, *Négy apának egy a lánya* (A Festő halála új kiadása), Genius Kiadás

A pákászt én a mi zen buddhista szerzetesünknek tudom, mindig óvom barátaimat a keleti tanok majmolásától, még akkor is, ha az látszólag Hamvashoz kötődik, valójában őmiattuk találtam ki, mutattam fel a pákász példáját. Iliát tehát pákásznak tudom, a magyar irodalom pákászának, és a szögedi szent emberek sorában látom, ott közel Bálint Sándorhoz.

A gyékény, a gyékénymunka, szeretem, hogy így mondják, én is szöveg-munkáról beszélek immár, a gyékény hangjáról van szó, a gyékényszár finom szalagjai, a selyem és a meghasított bélyékény előkészítéséről, a gyékényszövről. (Amit Weöres hallott meg elsőként, jöllehet ő sásnak, sásszövésnek nevezte Miskának írt szép versében.) Igen, ez a gyékényszöveg egyedülálló hangja. A gyékényszöveg, a gyékényipar, minek Ilia tudós ismerője, ami számomra többszörösen is fontos, hiszen még a só- és dohánycsempészéshez is kötődik: „A sószállítás, majd a szegedi dohánykereskedelem XVIII. század végi konjunktúrája jelentős szükségletet támasztott az olcsón beszerezhető pakolóedények iránt. A tápaiak szövött gyékényt szállítottak szerbeknek a Bácskába, ezek a szerbek zöldségtermelők voltak, és a fagy ellen gyékénnyel védték a zöldséget.”

Lám, miféle szövetségek voltak és lennének lehetségesek: a zöld közös védelmében!

És így érkezünk ismét az én kisvilágomba, birodalmamba: „A tápaiak, mondja, Palics környékére is elutaztak.”

Sosem felejttem el azt az izgalmat, örömet, ami akkor uralkodott el Mihályon, amikor Boško Krstić íróbarátomat bemutattam neki. Ez a másság idézte izgalom, öröm valamiféleképpen máshová kötődött, mint a divatos, leginkább papírízű másság. A gyékényben fonódott.

És befejezésül. A hatvanas évek legelején, barátságunk első nyarán, Domonkos Istvánnal elhatároztuk, körbejárjuk a szerb és macedón kolostorokat (amelyeket Bizánc című esszéjében Bonnefoy⁶ olyan nagyra értékeli, nem véletlen idéztem tehát fenn kissé hosszabban Kristeva szavait), mire a piacon két nagy gyékényszatyrot – afféle hentesszatyrot vásároltunk⁷, azzal vágunk az útnak...

Emelem itt, most én is, mint Weöres az Iliától kapott szatyrot, emelem gyékény hentesszatyromat Ilia Mihály 80. születésnapján. Hiszen csak most találtott meg az új szavak mellé a Nietzsche által követelt új fül is, amelyről Bartók

6 Bonnenfoy *Bizánc*

7 Szajbély Mihály emilje:

Kedves Ottó,

nagyon szép volt, amit felolvastál Ilia születésnapján – és még az jutott eszembe. hogy Flammarion csillagásztanának nálad lévő kiadása talán ugyanaz lehet, amit Csáth is olvasott: „1902. július 31. CSÜTÖRTÖK. Olvasom Flammarion Népszerű csillagásztanát. De szép tudomány ez a csillagászat, az embert boldoggá teszi. Ennek a műnek olvasása közben láttam, milyen kemény a Föld, az emberiség, az ezer és ezer évek, milyen hitvány, nevetséges dolog a történelem, az emberek küzdelme, a buta harcok, a vallás és maga az ember a saját kicsinyes belvilágával. Az Erő az úr, az Isten, amely kezdettől fogva van. Ez a hitvallás boldoggá teszi azt az embert, ki nem becsüli saját létét, ki tudja fölfogni a világegyetem óriási véghetlenségét, és aki ezt megérti, fölfogja, azt nem bénítja sem a halál gondolata, sem a pokol, sem a mennyország, az teljes megnyugvást talál az életben, mert saját létét megfejtí. Mi vagyok? Kérni a filozófus. Semmi és senki! Él és légy boldog a tudománnyal, ha tudsz – mert ez boldogít.”

Remélem, rendben hazaértetek és a szabadkai est is jól sikerült.

Ölel, m.

kapcsán Csáth is beszél: fül, amely hallja a gyékényt, a szövegbe szövődő gyékény, a gyékénybe szövődő szöveg puhán, képlékenyen töredező, közvetlen, meghitt hangját.

Köszönöm neki. És Önöknek is köszönöm.

3. Vojnich Erzsébet

*Ott az oltár, a kicsi étkezőben – egy csöpögő csap.
Yves Bonnefoy*

Vojnich Erzsébet egy, a fekete agyú metszőt, Piranezit idéző festő, aki képzelt börtönök helyett kiüresedett, elhagyott gyárak csarnokait festi, kitartó megszállottsággal. Valami csarnokokat, már-már képzelt csarnokokat, tesszük hozzá, közben kissé máris elbizonytalandova. Miközben e kitartó megszállottság mibenlétén tűnődünk. Ez a kitartó megszállottság az ő esetében azért is különösen fontos, mert az elhagyott, akár úgy is mondhatnánk, eltűnt gyárak helyén maradt, üres csarnokok valóban általános, immár a gyártól mint olyantól független jelenséggel bírnak.

Mert elhagyatnak, leleményes könyörtelenséggel kifosztatnak mind a gyárak, eladatnak ócskavasba. Erről a nagytakarításról külön is szót kellene ejteni, egyelőre csak mondjuk azt, hogy azért ilyen sikeres, mert profik: martalócok végzik, és a martalócoknak – akikkel Tolsztoj óta senki sem foglalkozott (gondoljunk a Moszkvát kirámoló martalócok leírására) –, ez az eredeti foglalkozásuk, kirámolni, kisöpörni az elhagyott helyeket. Elhagyatnak, kirámoltatnak, és mi zavartan nézgelődünk, mintha már nem is tudnánk pontosan, mi is hagyatott el, mi is rámoltatik ki. Nem tudjuk, mi volt, mit is jelentett az ember esete a gyárral mint olyannal.

Szóval, maradnak ezek a csarnokok, akárha valami sötét közegben megfelleklett templomhajók. És tényleg, hasonlóan a fekete agyú metsző, Piranezi börtöneihez, időt kapnak időtlenségükben, szintén imagináriussá lesznek, a betonvázakra mintha régi, eltűnt civilizációk vonásai vetülnének, annyira üresek, akkora huzattal, csönddel, olyan akusztikával bírnak, akárha valami fontos, centrális helyek, akárha valami nagyméretű zeneművek foglalatai. Szemünk láttára tűnnek valami mássá, magasodnak valami metafizikus-utópikus, illetve szent helyekké. Parti Nagy, hogy csak egyet emeljünk ki Vojnich Erzsébet jeles értelmezői közül, már megsejtette ezt a momentumot, amikor a falikutakra, mosdókra fókuszált. Tényleg olyanok azok a falikutak, mosdók, akár az oltárok. Úgy kezdenek ragyogni, ahogy mottónkban mondja Bonnefoy, csöpögni... Még nincsenek szekták, akik celebrálni kezdtek volna e csarnokokban, e kutak, mosdók – ezen oltárok előtt, de ez csak pillanatok kérdése, sőt az sincs kizárva, éppen mi vagyunk azok a szekták, hiszen ezek a felmagasodó, kitisztuló, új helyek egyértelműen képzőművészetiek.

Az én szerény kapcsolatomban ezekkel a képekkel, csarnokokkal valójában a medencék, lépcsőzetes mélyedések megjelenése után vált szorosabbá. Mintha

e csarnokok, Vojnich össz grafikus-festői sötétségei – sötétségeink, a sötétség maga éppen e kisebb-nagyobb medencékben lapult volna meg.

Még emlékszem, közvetlen a második világháború után, Szabadka belső, teljesen lebombázott részében volt egy valami csoda folytán megmaradt kis park, és annak az egészen kis parknak a közepén egy pici medence. Meleg nyarakon a kiürült városban oda jártunk fürödni, akárha valami idilli helyre. Később a mérnökök a lebombázott helyekkel együtt letörölték ezt a kis medencés ligetet is. De én még mindig pontosan tudom a helyét, lévén, hogy ott most egy frekventált benzinkút található. Akárha csak éppen lefedték volna a kis medencét és bűzös benzinnel engedték volna tele; feleségem sehogyan sem érti, hogy én mindennek ellenére, mégis, miért éppen oda akarok járni fürödni, mert hát hogyan is meséljem el neki, hogy kis barátaim között abban a medencében volt egy lány is: a kéményseprő lánya...

És láttam egyszer, immár egy másik korszakváltás után, az egyik akkortájt elhagyott orosz kaszárnya udvarán, egy kis tavat is. Azt mondták, a távozó szovjet katonák minden gyanús, veszélyes, szállításra már alkalmatlan, kontaminált anyagot e kis tóba dobáltak. Álltam a kis tó partján, és félelemmel elegy melankóliával arra gondoltam, milyen különös, hogy éppen ezekre a kis ázsiai katonákra hárult mind a tudomány elvégezetlen feladata, döntsék el, mit is csináljanak a tömérdek rajtuk maradt veszélyes anyaggal. Mind beledobálták a kis tóba. Így lett feneketlené az a kis kaszárnyai dísztó, melynek rezzenetlen felszínén éppen mutatkozni kezdtek a mélységek illuminációi, az első csillagok.

Szóval, Vojnich Erzsébet medencéi már az én tereńumomat jelezték. Noha az elhagyott gyáratok illetően is több mint érdekelt vagyok. Magam is majdhogynem gyáros. Lévén, hogy irodalmi, tiszta költészeti módszerekkel privatizálni próbáltam volt néhányat: átírni őket magamnak, az írás, lám, máris átforrósodó motorjait alásüllyeszteni ama kis hűtőmedencékbe... Igen, az írás motorjaival újraindítani a termelést, hiszen e gyáratok termelését mással újraindítani már úgysem is lehetne.

Igen, a medencék már az én tereńumomat jelezték, lévén, hogy az elmúlt évtizedekben a marinafestészettel, pontosabban az Adria-festészettel foglalkozva, egy napon arra ébredtem, hogy e tereńum egyik specifikus részének, a medencefestészettnek, az újkorai medencefestészettnek is valamiféle szakértőjévé lettem. Persze medencefestészett nincs, csak én próbálom olykor e gyakori motívumot immár külön festészettként tárgyalni.

Amikor medencefestészetről beszélek, a Hockney-féle mondén medencékre gondolok elsősorban. Ő a medencefestészett klasszikusa. Illetve, közelebbről, Dado Djurić és Bojan Bem medencéire gondolok még. Amik ugye, egyértelműen mediterrán medencék.

Először is a montenegrói származású, francia festő, Dado medencéit említeném. Dado gyerekkorának konkrét mediterrán tája előtt, a történelmi idő maga után hagyta formátlan anyagot próbálta valami keretbe fogni, például méhsejteket festett, a méhsejtek puha, nem dogmatikus geometrizmusát csúsztatta képei mögé, képeire pontosabban. Aztán pedig volt egy korszaka, amikor pedig hasonlóan Valery *Mediterrán inspirációi*hoz, nagy, véres cafatokkal teli azúr medencéket festett. Párizsi ismerősünk mesélte, hogy egy alkalommal elvezette válasz-

tékos ízlésű svájci barátnőjét Dado Galerie Jeanne Buchernél megrendezett tárlatára. Aki járt arrafelé a rue de Seine-n (Szenes Árpád is állított ott ki mediterrán ihletésű, ún. delta-képeiből például akkortájt, nem véletlen említem őt, ugyanis Vojnich Erzsébet térfelfogása bizonyos szempontból mintha rokon vonásokat mutatna Szenes élettársa, Vieira da Silva térfelfogásával), tehát aki járt arrafelé, tudja, szűk, egyáltalán nem galériát sejtető udvari bejárat, majd az udvar végében lévő galéria, amely már az udvaron elkezd kiakasztani a képeket, esetünkben a hatalmas kék medencéket... Olyan érzése volt, mesélte ismerősünk, és akkor most Valéry után, Flaubert szellemét kellene megidézni, akárha egy római termába érkeztek volna a császár és kísérete legyilkolása utáni pillanatban... Ismerősünk mesélte, egyszer csak azt vette észre, elmaradt mellőle barátnője. Ide-oda pillantgatva kezdte keresni, amikor is ájultam fekve, a földön pillantotta meg őt.

Az a szlovén–bosnyák–lengyel festő, Bojan Bem pedig ténylegesen is Hockney mondén festészetének közelségéből érkezik. Am Bem is egy mediterrán festő, gyakran él, dolgozik Koperben, de facto a szlovén festészet része, elvben tehát még mindig van felségvize (a felségvíz alatt itt egyfajta menekülési útvonalat, illetve éltető azúrt értek, végső soron festői anyagot), jöllehet ő egyértelműen belgrádi képzőművésznek vallja magát, erős szálakkal kötődik a bizánci mozdulatlanlansághoz, képein, akárha déli kolostorok falai, átforrósodik Hockney mondén világa. Medencéi már-már geometrikusak, jöllehet valójában az ő geometriája is puha geometria. Szabályos medencék, melyek mellett olykor egy fehér kutyát avagy pontosabban: egyszarvúra emlékeztető fehér lényt látni.

Am van még egy kis medencés képe Bojan Bemnek, amely mindegyik közül legközelebb áll hozzám. Gyurmaként felmagasodó sötét hegycsúcs. Zarathustra járhatott tán ilyen magasságokban. És e csúcs tetején puhán geometrikus kis medence. Kicsinek mondom, minden bizonnyal azért, mert madár-, sőt talán még egy azon is felüli perspektívából látjuk.

Nehezen találtam utat felé. Jöllehet út oda fel nem is vezet. A megoldás felé mozdulni egy kevésbé ismert David Fridrich-kép segített volt. Magas legelőket látni, amelyeken valami kékes körforma sejlik. Nem tudjuk, mi az, nincs rá szavunk, a képet illetően semmi információnk. A delelő nyáj hagy olykor maga után ilyen nyomot, illetve a cirkuszosok sátra. Avagy talán, tapogattam tovább, egy felhőn keresztül látott tengerszemről van szó, egy elejtett, monoklilencseforma tengerszemről... És attól kezdve én mint egy tengerszemmé emelkedő (tisztuló) medencéről beszéltem Bem kis képéről. Egy medence, amihez talán csak az Istennek van köze. Nem tudjuk. Semmit sem tudunk, hiszen csak felülről megközelíthető. Alulról, mondtuk, megközelíthetetlen. Ahogy valójában az eltűnt civilizációk képződményeit sem tudjuk megközelíteni, legfeljebb csak turistaként.

És itt ezek az ismeretlen civilizációk elhagyott lépcsőzetes, medenceforma alakzatokkal teljes építményei, templomai, medencéi, termái, tengerszemmé tisztuló, elérhetetlen medencéi vezettek vissza bennünket Vojnich Erzsébet üres tereihez, csarnokaihoz, medencéihez. Mert egy már-már ismeretlen civilizáció építményei ezek is. Hiszen semmit sem sikerült megtudnunk rendeltetésükről, ürességük mibenlétéről, semmit árva kis medencéiről. Jöllehet valami hason-

ló hatással vannak rám, mint Bem ama kis tengerszemmé tisztuló medencéje, amelyhez immár csak Istennek van köze. Olykor fürdik benne, mondom, és a szépíró máris szeretné részletezni ezt a fürdőzést, jöllehet nem tudja részletezni, legfeljebb ha nem a kéményseprő lánya felé tapogatva...

Mindenféle elpárolgott fáradt olaj, szurok és kátrány, mindenféle nehéz vizek ülepedtek e kis medencék aljára, korom és hamu. Akárha a metafizikum érinthető valós anyaga maga. Egy civilizáció – különös mód éppen a mi civilizációnk –, amelynek csak árnyéka van, de magáról a civilizációról, noha egy civilizáció sem mutogatta ennyit magát, egy civilizáció sem beszélt ennyit magáról, semmit sem tudunk.

E sötét, nehéz anyagok medencéinek, akárha e medencék tárolta nehéz árnyak, az árnyak metafizikus anyagai, első pillantásra immár alig észlelhető alkímiajának művésze Vojnich Erzsébet. Pillanat kérdése, e kis medencék sötétségei mikor idéznek elő, akárha a sötétkamrák előhívó tájjai, ismét hasadást. Ám most már pozitív képhasadást. Mikor jelenik meg e kis árva medencék alján e hosszú, szinte megszenvedett, a melankólia keserűségeivel is teljes sötétség után a szín mint olyan. Egy csöpp sienai barna avagy vörösbarna umbra. És akkor már egy lépéssel közelebb kerültünk ama fürdőzéshez...

Máshol emlegettem már, hogy a szabadkai csipkegyárat is megkíséréltem a tiszta költészet módszereivel privatizálni, mármint megvenni 1 euróért. A dolog még függőben van, tenderek satöbbi. Ám a minap fiam azt találta említeni, a csipkegyárban filmeznek éppen; egy idős, 90 éves „csipkeverőt” visznek vissza a helyszínre, aki egész munkakorát e gyárban töltötte volt. A gyár persze már nem dolgozik, jöllehet még látni egy-két gépsor maradványát, de napok kérdése, azt is eladják ócskavasba. Ám a csipkés bácsit követve, némi tiplábolás, keresgélés után, egy kis, sivár szobanagyságú teremben mégis találtunk néhány dolgozó nőt. Akárha e gyárak misztikus mód túlélő szellemeit, sorsunk párkáit. Gézt, fáslit készítettek. Talán régi és még ránk váró sebeinket kötözendő. Azt is említettem már, hogy a csipkegyárak valójában hadiüzemek, a csipke, holmiféle csipkés szegélyek készítése csak fedőfoglalkozás, ha közeleg a háború, elsőként állnak át, kezdik készíteni a gézt, a fáslit. És hogy ez egyáltalán nem ártatlan dolog – ergo a tiszta költészet sem ártatlan dolog –, azt egyik a csipkegyárral valamiféle nexusban lévő hadügyminiszterünk halála is bizonyítja többek között...

Na már most, ez alkalommal nem az üres csarnokok, a csipke itt-ott felfedezhető nyomai, e misztikus kis szobák voltak rám legnagyobb hatással, hanem a gyár udvarán egy elhagyott, árva medence teljesen váratlan elének kerülése. Visszahőköltem – Vojnich Erzsébet talán már járt itt előttem?!, kérdeztem zavartan, hiszen éppen elkezdtem székesfehérvári kiállításának egyfajta lépcsőzetes megnyitászövegén gondolkodni. És e medencét, hogy a valótlan valóságot még egyértelműbben beillentsé játékunkba, már ő, Erzsébet festette ide. Persze, ezt csak most láttam, ő festette azt a gézzel teljes csupasz, még Váli szobáinál is csupaszabb kis szobát is.

Fiam leküldte a medencébe a 90 éves csipkegyári munkást, a csipke proletárját, meséljen magáról a medencéről. Azt mondta, munkaidő után, tavasztól őszig

itt strandoltak, ha nem mentek ki Palicsra, ha nem utaztak le éppen az Adriára, mert a csipkegyárnak az Adrián, Rovinjban is volt nyaralója... Néztam az idős csipkemunkást, a csipke proletárját, és azt vettem észre, hogy a medence oldalán vörös festéknyom csorgott végig. Alig nagyobb egy ecsetvonásnál. Ám éppen ezért, annál intenzívebben. VÉR?! Nem, minden bizonytal csak festettek benne valamit a színházások, kosztümöt, kulisszát, ugyanis azt elfelejtettem említeni, a lebontott Szabadkai Népszínház raktárát, könyvtárát, sőt próbatermét is ideiglenesen ide, a csipkegyár üres csarnokaiba helyezték. Egy kamuflált hadiüzembe. Egy kialudt civilizáció csarnokaiba. És a kosztüm- és kulisszafestőknek jól jött, akárha egy talált tárgy, a kis medence.

Lám, mondtam, ez a kis üres, sötét medence még használatban! Ki gondolta volna, hogy éppen itt – egy medencében!!! – dolgozik korunk legizgalmasabb színháza?!

Talán akkor, gondoltam, Vojnich Erzsébet kis, sötét medencéi is dolgoznak. Csak meg kell találni titkukat. Ahogyan Parti Nagy zseniális szimattal már meg is találta valójában. Meg, Vojnits Erzsébet vizein inzisztálva, az üresség szelíd úszómestereként dolgozva vízképein, Enterivel, a teremórral csevegve közben.

Azért lokalizáltam bizonyos dolgokat ide, felénk, Szabadkára, mert Vojnits Erzsébet is innen származik (ahogyan Váli is például, meg hát nevét illetően Krajcsovics is), valahonnan a Baja és Szabadka közé eső térségből. Bunyevácországból. Volt egy jó nevű archeológus barátom, aki szenvedélyesen gyűjtötte a régi, helyi fotókat, teljes gyűjteménye volt például a Vojnich-nemzetségről. Egy monumentális nemzetség. Amely valahonnan az Adriáról érkezett, a sós víz, a forró kő mellől, sőt, egy kis túlzással azt is mondhatnánk, dalmátok, ám talán éppen ezért, senki sem tudta úgy megbecsülni, úgy művelni a földet, mint ők. Még ma is, ha Bajáról Szabadkára utazunk, megdöbrent benünket a művelt, minőségi földtáblák látványa.

És mi más is lenne a fogódzóm, mint az a vonatkozás, amikor Vojnits Erzsébet csarnokaiban, medencéiben a sötétséget érintem, amikor egyértelművé válik, mögötte ott pulzál valami... Pillanat kérdése, hogy ez a fenekére lapult sötétség, a tömördek kontaminált üledék, mindenféle könnyű és nehéz vizek negatívja, az ő speciális képzőművészeti alkímiája, melankóliájának mindenféle keserősége, mert e monumentális csarnokokat is értelmezhetnénk a melankólia csarnokai-ként, afféle képhasadást idézve, átszakadjon. És egyszer csak ott találjuk magunkat azon az említett tengerszemmé tisztuló – magasodó medencénél. Illetve hát a Mediterráneum csodálatos kis beltengerénél.

Parti Nagy tényleg zseniálisan érezte meg a víz, a tenger, ahogy ő mondja, a vízesemények közelségét. Éppen csak hogy nem nevezte meg az Adriát, jóllehet meg is nevezhette volna, hiszen nyaranta rendszeresen éppen arrafelé úszkál, ahonnan a bunyevácok állítólag származnak, Korčula környékén. Nem tudta, hogyan is mondja ki, noha számomra valamiféleképpen már ki is mondta azt, hogy Vojnich Erzsébet valójában egy mediterrán – egy adriai lény. *„Egy falikút másik vége mindig a tengernél van, írja Parti Nagy, mindenki onnan kapja a vezetékét... Nézzem meg, mondja Parti Nagy Enteri nevű teremőre, minden ecsetvonás apró hullám-*

zás, fodrozás, minden Vojnich-kép remeg a nagy-nagy nyugalomtól, melyet egy baljós föld alatti turbina táplál. Fekszik tehát a tenger szuterénjében...”

Erzsi újabb képein a papír, a vászon, az a nehéz, sötét anyag maga kezd gyűrődni, frottázként formálódni, építkezni, akárha a grafitrudak, grafitkefék véletlen otffelejtődtek volna a kiemelt reaktorok helyén, s most újra beindulva, valami izgalmas, hol monumentális, hol gyöngéd képi kalandba kezdenének. És immár mintha valami más, kevésbé geometrikus szerkezetű, már-már meseszzerűen fantasztikus építmények sejljenének, amik talán azt mutatják, ami a gyárok, eróművek előtt volt, ami majd talán a gyárok, eróművek után lesz... Egy csupasz szobát, ahol valami gézszerű anyagot, avagy ismét egy kis színecskét, sienai barnát, vörösbarna umbrát, avagy saját azúrt állítanak elő, igen, egy csupasz szobát avagy mesepalotát...

Az egyik ilyen építményben magam is jártam, hogy úgy mondjam, gyakran előfordultam.

Az történt ugyanis, hogy az utóbbi években valamiféleképpen, már-már misztikus mód, sokat beszéltem egy szabadkai házról. Tito perzsa nagykövete lakott az egyik lakásában, azt is említettem, Kurtág György olykor náluk komponált. Ott nem messze Csáth szülőházától, pár házzal a Szellemelek utcájától, szemben a lassan kettérepedő bácskai Notre Dame-mal, ahol Kosztolányi és Csáth ministrált volt, pontosan szemben a püspöki palotával, melynek egyik furcsa könyvtárosához érkezett volt olykor Pilinszky... Egy napon arra döbentem, hogy noha szokatlanul sokat beszéltem e házról, sosem is mondtam ki a nevét, azt, hogy valójában ez a nagy, monumentális építmény nem más, mint az egyik Vojnich-palota...

Ha az ember először beszél egy festőről, innen-onnan közelít, messziről indul, régi, kihordott eszközökkel, (költői) kategóriákkal próbálkozik. Így vagyok én is, állandóan úgy éreztem, csak közelítek, keringek, még ha lépcsőzetesek is ezek az én kerengőim (csak most látni, e gyáracsarnokok is tele kerengőkkel), jöllehet én eleve festőnk közegében szerettem volna ringatózni, lebegni.

Asztalomon előző munkákhoz használt papirosok, könyvek, köztük egy gyakran félrecsúszó fekete könyv. Nemrég vásároltam a kisállatpiac ócskás bordúrijén, ahol éppen egy füstszagú filozófiai könyvtárat árusít ki néhány novibazari roma fiú, szinte ingyen. (Lám, a filozófia is a gyárakkal kerül az ócskapiacokra, depóniákra.) Eckhardt Mester traktátusainak és prédikációinak könyve. Kezembe vettem, a szalagnál kinyitottam. És máris a lélek edényéről való elmélkedésnél találtam magam. Igen, itt kell majd kezdenem következő írásomat, gondoltam. Attól a pillanattól, amikor is az ürességek eme építményeiben, medencéiben a végtelen kitartott árnyak, a melankólia, a szenvedések sötét keserőségei egyszer csak azt mondják-mutatják, hogy ők valójában a lélek – a megszenvedett fények-színek aranyedényei. Azt, hogy ennyi időt kellett eltölteni, ennyi időt kellett kibírni a sötétségek birodalmában, eddig kellett visszafogni az olcsó, mérges színeket (melyektől nem egy vendégmunkás vakult volt meg a nagy, neves festékgyárakban), hogy immár itt-ott szépen átvérezhessék a gézszerű képet...

Ezt a szép, szédítő akusztikájú székesfehérvári tárlatot, akárha egy új, más, színekkel átszakadni látszó fürdőszezont, a lélek ama kis aranyazúr beltenge-

rében, ezennel megnyitom. Döntsék el Önök, ki is fürdőzik itt, Isten-e avagy a kéményseprő lánya.

4. Tóth Menyus-megnyitó

Egy régi fürdővárosban, Magyarkanizsán születtem, mostanság pedig Palicson élek, melynek tavában Savoyai Jenő, a zentai csata után, 1697-ben megfürdette katonáit, ahol 1848 táján például már rendes gyógyfürdő működött volt. Ezért élem meg talán intenzívebben a szegedi tanyákból elkülönülő község, 1970-től nagyközség, 1989-től várossá előlépő Mórahalom, illetve az 1964-től folyamatosan épülő Szent Erzsébet nevű gyógyfürdőjének csodáját. Azt különösen, hogy a szó szoros értelmében egész Szerbia oda jár fürödni, tisztálkodni, oda a két fürdőváros lakói, a magyarkanizsaiak és a palicsiak is. Ilyen még nem volt, hogy egy ország a másik országba jár fürödni, tisztálkodni. Én nem tartozom a Mórahalmon rendszeresen fürdőzők közé, noha olykor azért veszek egy-egy meleg fürdőt, ám gyakran utazgattam arrafelé, hol Tompa, hol Domaszék, hol meg éppen Ruzsa felé tartva, amióta pedig megnyílt a Királyhalom–Ásotthalom határártjáró, havonta egyszer-kétszer elrobogunk mellette. És én közben lesem, bámulom a Homokhátságból felmerülő csodát.

Lassan már 5-6 éve is lesz annak, hogy egy Mórahalom előtti különálló épület, tanya csupasz, néhány óriás szalmagurigával jelölt udvarán, akárha regényhősök laknának ott, gondoltam, egy magános fehér szamarat pillantottam meg. És mivel már régóta szeretnék egy fehér szamarat, elkiáltottam magam. Jutka feleségem lelassított. Néztük soká a fehér szamarat. Aztán egy alkalommal be is merészkedtünk a tanyára, előjött egy ember (akárha egy olyan regényhős jött volna elő), olajos kóc volt a kezében – egy pillanatra úgy bámultunk mind a hárman arra az olajos kóc csomóra, akárha a világ titkos szubsztanciájára –, megkérdeztük, eladó-e a szamar. Meglepődött, lévén, hogy ő meg biztosan azt gondolta, mi léptünk elő valami regényből. Nem eladó – mondta. Lesz-e kicsije? – kérdeztük. Azt mondta, nem kanca. De azóta minden alkalommal lelassítunk annál a tanyánál. Nézzük a fehér szamarat. Hozzá tartozóink, barátaink is ismerik már. Mesélik, ők is mindig lelassítanak ott. Ők is nézik a fehér szamarat.

Egy ilyen utunk alkalmával Jutka, megpillantva a kis, nyugis mórahalmi posta irodáját, azt mondta, megállunk, szeretne feladni néhány levelet, te addig, tette hozzá, sétálj egyet.

És én sétálni indultam Mórahalmon. Bejártam a fürdő környékét, kíváncsi voltam, hogyan hegesztődik a tanyavilág maradványaihoz, belestem ide-oda. Néztem, hogy halad a GÉP PARK, hogyan a LOGISTIC CENTER építése stb. És akkor megpillantottam a mórahalmi könyvtárat.

TÓTH MENYHÉRT KÖNYVTÁR, írta.

Gondoltam, benézek. Valamiért kíváncsi lettem, milyen is a mórahalmi könyvtár. Amit ráadásul egy festőről, egyik kedvenc festőmről neveztek el. Egy tanyavilág, egy kisközség, ahogy szoktam volt mondani, fájkiskösség, valójában közben immár éppen hogy nem fájkiskösség, hanem egy fürdőváros könyvtára.

Benyitottam. Kellemes nyüzsgés, többen voltak benn, mint vártam volna. Leültem, az egyik polcra találokra kihúztam valami könyvet. Olvastam néhány mondatot. Majd adaptálódva, megnyugodva, nem kérdezik, mit keresek, nem molesztálnak, mert hát, ha megkérdik, mit keresek, mit akarok, zavarba jöttem volna, azonnal gyanúsnak tűnök, lassan felemeltem a fejem.

És szemben a falon egy fehér Tóth Menyhért-képet pillantottam meg.

Jó volt váratlanul ilyen közel kerülni egy Tóth Mennyhért-képhez. Jó volt hirtelen a kép közegében, fehérségében (szeplőtelenességében, hát igen, Tóth Menyhért egy szeplőtelen festő) találni magam. Hasonló érzés volt ez, mint gyerekkorunkban, ha álmunkban a hideg meszelt falhoz ért az orrunk, és hirtelen feljeddünk, szinte tágra meresztett szemünkbe hatolt a meszelt fal szeplőtelen enformele...

Noha jól tudtam, Tóth Menyhért Mórahalmon született, addig egyszer sem kötöttem hozzá, talán a rapidmód fejlődő fürdő zavarhatott meg; Miskéhez kötöttem én is egyértelműen.

Jó volt a képpel. Mintha a beteg lábú festővel üldögnék ott, valami párolgó medencében, gondoltam, úgy valahogy, mint a sokban rokon Román György *Csavargó fürdője* című nevezetes (Berdát idéző) kitűnő festményén látható. Még az is jó volt, hogy a fehér azon a könyvtári képen még inkább csak oltott mész volt, még nem az a tóthmenyusi fehér anyag, amellyel szinte világhírnévre tett szert, amelyről immár a festékgyárok is tudnak. Nagy megkönnyebbülése volt a magyar képzőművészeti kritikának Menyus bácsi eme fehér nyitása, pontosabban az, hogy mindenestül modernné tudott lenni; így minden komplexus nélkül értekezhetek immár róla úgy, hogy semmit sem kellett feladni előző nézeteikből, vagy hát, ha igen, legalább észrevétlen teheték. Én is örültem ennek. Jóllehet én, lám, milyen különös, a korábbi, hogy úgy mondjam, oltott mészre emlékeztető, világosabb anyagát is ugyanúgy szerettem. Olykor korai, még az 50-es évek végéről érkező, monumentális figuráit is a fehér képek közé soroltam. Ugyanis valójában nem is tetten érhető a fehér megjelenése. Szinte a kezdetektől jelen van. Ott a szecessziós vonalakból maradt világos, gesztuális, fehér hullámmásban-kigyózásban a korai monumentális, mitikus figurák testén, felületén, akárha a futóhomok mozgását figyelnék, hiszen tényleg a Homokhátságon vagyunk, afféle homoksvatagban... Ez már akkor is nagyfestészet volt, teljesen szinkronban, mint Gaál József megfigyelte, Permeke vagy az art brute bizonyos képeivel, akár ezt is kiállíthatták, felfedezhették volna a világban. Vessünk pillantást például az 1950-es *Fejre*. Fehér kép. Ám a szemében ott villan-lobban az a valami, ami majd a 60-as évek nagy, szerintem legfontosabb korszakát jelzi.

A *festő (Piktor)* az egyik kedvenc Tóth Menyus-képem. Izgalmas lenne a *Tojásfestővel*, a *Gyümölcsös kosarat tartó nővel* és például a *Pingálókkal* összevetni, pontosabban egybelátni, annál is inkább, mivel minden bizonytalanság közöttük a helye, mint a többi, számomra legfontosabb, az 50-es évek végén és a 60-as évek elején festett fehér, jóllehet izgalmas színességekkel jelző, villanó-lobbanó képek társaságában, amilyen a *Gyúró asszony*, a *Szemüveges férfi*, a *Jó barátság*, a *Táj pávával*, az *Olvasó lány*, a *Kapáló*, a *Lány tányérral*, a *Keletkezés*, a *Mackógyerek*, valamint az *Állatok öröme* például. Ezek már egyértelműen fehér képek, a színes jelzések akárha csak a fehérséget volnának hivatva kiemelni, felfokozni, igaz, a fehérség

pedig a színes jelzéseknek, villanásoknak-lobbanásoknak biztosítana teret, akusztikát, jöllehet erről is, arról is a festészetet magát jelentik. Igaz, a szintetikus képek nagy fehérségben is ott ezek a színes jelek, villanások-lobbanások. Elég megemlíteni a *Táncolók* közötti vörös csíkot például. Sőt, a korábbi képeken is fellelhető mindez. Gondoljunk például az 58-as *Kalocsai táncra* vagy az 59-es *Őnarcképre*.

A *festő (Piktor)* hihetetlenül kecses mozdulata. A daloló pemzli. Akárha egy daloló, sárga tarajú, zöld madár, avagy egy sárga-zöld virágszál. Majd a pemzli felfutó, kubisztikus, elvont spirálnyoma a falon. Nyoma a mindenségben. A tojássárga boldogsága. A fehér képen a minimális fekete részletek: a zseniális mód megkapart fekete haj és a piros kendő minimális bravúrja, ezek a részletek külön írást érdemelnének. Az ecset fekete nyele és a derekát megtámasztó fekete vonal. A kissé nagyobb kék ruhafelületre is mintha tojások lennének ütve. És az arc csodája. A fekete haj említett vékony holdkaréja tartja a fehér koponyát, amelyen a sárga orrtól sárga csipkéződés indul. És a legfontosabb, a palettaként szolgáló kis, patinazöld lábú sámli sejlő négy festékgomb. A rózsaszín. Az okkerek, amelyek a nő mellén arany talléroként tükröződnek. És a halvány kéklila. Amire a jobb sarokban, egészen fenn, rózsaszín felhő alatt egy talán az arany tallérokra rimelő labda avagy Nap, ha nem éppen a telihold és a holdkaréj egyben... Amilyen izgalmasan, összetetten, szabadon és virtuóz mód van megfestve a figura, olyan izgalmasan, összetetten, szabadon és virtuóz mód van megfestve a kép zöld lábú kisámlítól felfutó jobb oldala is. A kéz, mint jeleztem, a melodikus gyengédség maga, viszont a szétvetett lábak valami komoly energiát, elszántságot jeleznek. Egyszer majd újrakezdem a kép leírását, határozom el máris.

A *festőt* mint olyat nekem két művész tudta legizgalmasabban leredukálni, jellé emelni: a zágrábi Tartaglia, aki egy méltóságteljes, egy intó, egy összpontosító finom karmesteri mozdulatot különített el; valamint a Párizsban élő, az Adria mellett született szerb festő, Omčikuš, aki pedig a világvárosi építkezések piktorát, az épületfestő figuráját különítette el, emelte általános érvényűvé.

Menyus *Piktor*át ott látom közöttük. Mindig elérzékenyülök, majd szinte ujjongok, ha látom ezt a képet. Sosem gyengédebben visszavont festékeket, festékgombokat. Ezekkel a gombokkal aztán felgombolható az ég fehér háttérre, fel a sivatag, fel az összes életet adó, avagy lisztbe ütött tojás. Ilyen minőségű halványkékje, rózsaszínje még Pascinnek, a párizsi bordélyok csodálatos festőjének sem volt. Mennél halványabb, annál intenzívebb gyengédségében. A figura pedig annál trabálisabb.

Aztán ott Mórahalmon, észlelvén, könyvtári, képirói inkognitóm senki sem veszélyezteti, körülnéztem. És még két-három fehér Tóth Menyus-képet találtam. Úgy gondoltam, e képek állandóan ott vannak, jöllehet az sincs kizárva, éppen valami szerény Tóth Menyhért-tárlatra tévedtem be. Milyen csodálatos ez: a kis tanyasi könyvtár, amely immár nagyvilági, nemsokára akár mondén fürdőhely könyvtára, egyben a szegedi tanyavilág (Szegedi tanyák) világhírű szülöttjének képtára is. Így, észrevétlen, természetesen. Később, amikor egyszer ismét viszszeramerészkedtem, és már csak egy Tóth Menyus-képet találtam, igaz, annak is nagyon megörültem, kisült, valóban tárlatról volt szó, és csupán ez az egy jellegzetesen összemarkolt, bögrébe helyezett fehér virágcsokor az övék. De annak is

megörültem, hiszen én egy másik fehér virágcsendélet kedvéért már évtizedek óta egészen Győrig eljárak. A Kolozsváry-gyűjtemény Fehér (fehéren fehér) törött szárú virágcsendéletéről van szó, amelyet a nagy fotós, Kertész *Tulipe melancholique* című fotójával párosítottam magamnak. Most, ott a kis könyvtárban is az volt az első reflexem, azonnal el kellene utazni Győrbe, Menyus törött virág-szálához, ami ott Vajda- és Román György-képek között látható. Szeretném, ha a *Forrás* szerkesztősége, amely a maga módján már-már egy Tóth Menyhéltre szakosodott intézmény, számai gyakran Tóth Menyus-füzetek, -közlönyök, rendezne egy látogatást ahhoz a fehér virághoz. Persze, azt talán mondanom sem kellene, a mórahalmi könyvtárba is ellátogathatnának. Milyen szép lenne bizonyos időközökben három-négy Tóth Menyus-képpel beszélgetéseket rendezni ott.

Máris hallottam magam, amint Menyus édesapja paprikamolnárságához, faoltásához, kosárfonásához kötődő majoránna termesztéséről beszélek, mint par excellence festészeti problémáról. Palicsi vegyész barátom egész munkakorát a horgosi paprikafinomítóban töltötte, ha vele beszélgetek, akkor is mindig úgy érzem, par excellence festészeti kérdésekről tárgyalunk. Arra gondoltam, vegyész barátomat is elhoznám magammal azokra a könyvtári beszélgetésekre, Mórahalmára. És persze, ha például a *Paprikavivő* című képről beszélgetnék, Bálint Sándor paprikakönyvéből is olvasnánk szemelvényeket... Sosem értettem, az ún. nagy népi írók közül miért nem írt senki, se Illyés, se Veres Péter, se Németh László, se Erdei Ferenc valami vastag könyvet, monográfiát Tóth Menyusról. Az ő számukra valamiért csak Szőnyi volt a festő; különös, még Márai számára is, hiszen ő sem írt egyetlen egy másik magyar festőről sem. Olykor úgy érzem, még Hamvas is sokat tanulhatott volna tőle a termesztet, de a festészetet illetően is, hiszen Menyus majoránnatermesztése, paprikaismeretei sokkal, de sokkal valóságosabbak, izgalmasabbak, mint Hamvas méhese, cseresznyeszedése, amit én persze szeretek, de hát az azért mégiscsak másodlagos élménynek mondható. Valami olyan nagy trouvaille-ra gondolok, mint amilyen Füst és Kosztolányi írásai voltak Nagy-Balogot illetően.

Még az jutott ott, a mórahalmi könyvtárban bóbiskolva eszembe, hogy én először Herceg Jánostól hallottam róla. Együtt dolgoztunk az Újvidéki Rádióban. Lementem vele a stúdióba, segítek szalagra venni penzumait. Egyszer csak azt hallottam, valami festőről beszél páratlan lelkesedéssel, akinek én, a Rádió képzőművészeti kritikusa, sosem hallottam a nevét (hiszen a magyar festők közül azelőtt ő is inkább csak Egryt emlegette). Jócskán zavarba jöttem. Ki ez a festő?, kérdeztem tőle zavartan, ahogy kijött a stúdióból. És akkor mondott róla néhány mondatot, majd hozzátette: Konjović (Rouolt és Soutine közelségéből induló, Czóbel és Tihanyi Lajos párizsi barátja, akinek éppen akkor nyílt tárlata a Grand Palais-ben) is igen nagyra becsüli. Nemsokára megkért, ha lányomhoz utazok Pesterzsébetre, vigyek el egy levelet Tóth Menyusnak...

Na, kérdezte Jutka, ahogy akkor, a könyvtár felfedezésekor, beültem mellé a kocsiba: mit láttál? Tóth Menyhért-képeket, mondtam. Hol?, kérdezte. A Tóth Menyhért Könyvtárban, mondtam. Úgy hívják?, kérdezte csodálkozva. Igen, mondtam, itt született. Milyen szép, mondta, hogy így hívják. Nem hiszem, tette hozzá, hogy sok könyvtárat neveztek el festőről a világban.

Akkor, hogy folytassam a történetet, amikor ahhoz a szamaras házhoz értünk, Jutka lelassított. Ismét soká néztük a fehér szamarat.

Lám, gondoltam, Hamvas azt mondja, *a hattyúra már nem fér több fehér*, ám a számárra (a dalmátok nem is adnak nevet a szamaraknak, mindet csak *tovarnak*, tehernek, csak teherhordozónak, a rakomány szállítójának mondják), lám a számárra még igen, még fér teher, fér fehér rakomány, ami csak most sejlett fel előttem, az a lobbanás, vakító fény – és akkor csak most látni, Tóth Menyus festészete, szinte a kezdetektől, visszahelyezte ezt a vakító fényt erős létű figuráiba, mert hát az említett *A festő (Piktor)* is meszelt falra festetett, melyet maga meszelt volt – visszahelyezte a pingált fal minden morzsájába, a vakító homokvihar minden egyes homokszemébe, tulajdonképpen szétosztotta, végtelen porlasztotta az ő vakító érkezését....

Köszönöm barátaimnak, köszönöm a szervezőknek. A kiállítást ezennel megnyitom.

5. Tengerre, magyar! avagy Kosztolányi Füreden

Tíz éve is már annak, amikor Füreden, a könyvhét megnyitása alkalmával, lelkes szövegem elmondása után, vendéglátóimmal körbesétáltam az egykori kursalon árkádjai alatt, az immár jelentős gyűjteménnyel rendelkező Füredi Pantheonban, majd kis zavar mutatkozott, gyorsan körbesétáltam még egyszer, ugyanis meglepődve állapítottam meg: Kosztolányi hiányzik. Azonnal szóvá is tettem a dolgot, mire vendéglátóim közölték velem, tudják, szándékukban áll a hiány pótlása, ám, tették hozzá, immár egy feltétellel, ha megígérem, mondok majd néhány szót a tábla, a relief (netán a mellszobor) leleplezésénél. Boldogan ígértem meg. És most üzentek, várnak a leleplezésre. Az, hogy nem feledték egyezségünket, meghatott, a felkérést el kellett vállalom. A könyvhéten mondtam szövegben, mit most kíváncsian újraolvastam⁸, nagyrészt Kosztolányihoz, mondjuk így, Kosztolányi fürdőhelyi-füredi zongorájához, melyen valaki, noha költőnket előbb még a dolog szentimentális dimenziója foglalkoztatta, most váratlanul, durván, akárha Bartók *„Egy hangot üt meg. Újra megüti.”*

De ugyanakkor például Tagoréhoz is kötődve próbáltam elaborálni Füred-képemet, közben más kérdéseket is érintve, mint amilyen a Balaton színe, illetve a költők, írók vízrajza például. Nagy megdöbbenésemre azt olvastam említett alkalmi szövegemben, hogy a Balaton színét valahol a liba és a flamingó szeme színe között kellene keresnünk, fixálnunk... Most, gondoltam, jó alkalom mutatkozik majd az akkor felvetett kérdések továbbmondására.

Egyszer, Párizsban, kis verses füzetem bemutatóján, már a közönség előtt ültem, a kiadó váratlanul megkért, lévén hogy egy Kosztolányi-novelláskötetet is megjelentetett, azt is hamarosan be fogják mutatni, de mivel hogy én éppen Szabadkáról jövök, mondjak én is néhány szót Kosztolányiról. Gondolkodás

⁸ TO. *Megütni*, Grenadímars, zEtna, 2008

nélkül, ugyanis nem volt idő gondolkodásra, ilyenkor kész elemeit veszi elő az ember, arról a kisprózájáról kezdtem mesélni, sőt el is játszottam, elő is adtam, amelyben írónk egy a körúton igyekvő, menet közben nadrágja korcán babráló férfira lesz figyelmes. „*Ez az ember varr, állapítja meg. Nadrággombját varrja föl. Anélkül, hogy odapillantana... Komoran előrenéz...*” Írónk nem sokáig bírja vele a tempót, a versenyfutást, de a kis jelenet leírásához azért még fűz egy rövidke megjegyzést, mondván, ez a figura egyszer majd biztosan varrótűgyárat alapít, repülőgépen száguld...

Kosztolányi e különös megjegyzése annyira megragadta figyelmemet, hogy az elmúlt hosszú évek folyamán regisztrálni kezdtem a tű felbukkanásait, követni útját szövegeiben, úgy is mondhatnám, tűvé tettem miatta a tűt egész életművében. Istenem, mennyivel más, mennyivel delejesebb egy ilyen tűvel teljes életmű! S amikor kiejtettük ezt a szót, delej, máris Kosztolányi egyik központi írói-költői kategóriájához érkeztünk. Akárha máris rezgő, szinte élő kék delejtűt tartanánk tenyerünkön.

Az *öreg pap* című tárcanovellát szeretem például ún. tűs szövegei közül, melyben a vasárnapi mise előtt, az angol-búr háborút utánzó gyerekek viadalában, történetünk hősenek elszakad új tavaszi ruhája, mire ő elpityeredik. Szigorú latin tanára, a tudós, öreg pap észreveszi pityergését, megkérdi, miért sír. *Eltéptek*, hebegi hősünk. A tudós, öreg pap leteremti, ám végül magával viszi. Nagy kulccsal nyitja ki a szűk cella ajtaját. „*A vasrácsos ablakban virágcserépek álltak – írja. A falon csak feszület lógott meg egy Szűz Mária-kép.*” Leveteti kabátját, hősünk azt hiszi, elkobozza mint bűnjelet, hogy átadhassa az igazgatónak. Leveti, átadja.

„*Ő átvette némán – írja, és innen idézzük tovább a szöveget. – Az ablak mellé ült. Ott kihúzott egy fiókot, abban hosszan-hosszan keresgélt. Föltette a pápaszemét. Tűt vett elő, cérnát, foldozófát. Nyálazta a cérnát. Bandzsítva trafálgatta vele a tű fokát. Végre befűzőtt, varrni kezdett. Varrta a kabátomat.*”

Itt melleleg még meg kell jegyezmem azt, hogy *eltéptek*, meg azt, hogy *foldozófa*, csak Kosztolányi írhatta le, mind a két szó mintha megcsillanna az áttetsző szövegben, de nem csillan meg, csak pontosít egy kicsit, de azt se nagyon, s ez a szavak irányában megnyilvánuló tapintat tényleg valami más térbe emel bennünket...

Míg a tudós, öreg pap *a magányos férfiak gyakorlatával* varr, hősünk azon gondolkodik, mi is történt tulajdonképpen.

Először is megdöbben, hogy a pap közösséget vállal vele, de most már idézzük ismét őt, mert itt egy új csavar lép működésbe, újra emelkedik egy szintet a kezdetben jelentéktelennek tűnő szöveg, olyannyira, hogy akár azt is mondhatnánk, Kosztolányi filozófiájának alapvető sorait olvassuk, engem legalábbis ez az út vezetett el azután, eltéptetésen, cérnán, tűn, a tű fokán, foldozófán keresztül, a transzcendenciához, szentekhez, angyalokhoz: „*Másrészt vasárnap tilos varrni, gondolja. Ezt a napot pihenéssel, elmélkedéssel, Istennek tetsző cselekedettel kell megszentelni. Aki varr, az bűnt követ el. Azon tépelődtem, vajon nem jut-e bűne miatt a pokolba, az örök kárhozatba. Ma már tudom, hogy nem. Azóta ha szentekről, földi angyalokról hallok, mindig tűvel-cérnával képzelem el őket és foldozófával.*”

Annyira okkupáltak ezek a dolgok, mármint a tű, a tűgyár, hogy végül mintha rá is bukkantam volna egy tűgyár nyomaira Szabadkán... Szóval Kosztolányi tűérzékennyé tett.

E nagy buzgalom közben csak akkor ijedtem meg, amikor másik, nem kevésbé zseniális novellájában, a *Tűben* azt olvastam, valami eljegyzési összejegyzetelen, miután a vőlegény elébe teszi az üvegtálat, s ő, a Vilma nevű menyasszony, kivesz egy datolyát, hirtelen elordítja magát. *„Az asztal megmozdul, a szoba – mint mikor a hajót tenger dobálja – ingani kezd, a poharak feldőlnek, az abrosz összegyűródik, a társaság egy pillanat alatt talpra szökken. Mi az?, kiabálnak, sikongnak. – Vilma krétafehéren feláll. Kezét a torkára nyomja... Végül a lármában halkán, de olyan határozottsággal, hogy mindenki meghallja, ennyit mond: – Lenyeltem egy tűt.”*

Vilma különvonul, elzavarja maga mellől vőlegényét.

– *Egyedül akarok lenni* – mondja.

A tükör elé ül, megváltozik. Idézzük: *„Egyszerre elfogta valami öröm. A karjait kitérte. Nyaka kedves és lendületes ívben emelkedett, a termete felmagasodott.*

A szeme nézése megkeményedett, úgy várt, mint az ötödik felvonás heroinája, aki ünnepi gesztussal öleli magába a világot, és a végzet perceit élvez.

Benn a vendégek csoportokba verődtek. Egy fiatalember arról beszélt, hogy a hisztérikák marokszámra nyelik a tűket, egészségük ártalma nélkül. Mindenki filozofált.”

Mire megérkezik az orvos, teljesen megváltoznak.

„A sok ember láttára megdörzsölte a szemét, visszahőkölt, nem tudta, kik ezek az emberek, akik kigombolták a ruhájukat, összekócolták a hajukat, hamuba mártották a homlokukat, és itt ülnek elszontyolodva, félig meztelenül, csúnyán. Meghajolt előttük. Aztán mosolyogva, imádandó biztossággal a másik szobába ment.”

Itt is, akár *Az öreg pap* című novellettében, a kis, semmis tárgy centrumba kerül, és megdelejezi a teret, a tér szereplőit, miközben a tér, a kispolgári házi összejegyzet akárha vízre, egy életveszélyes terepre, a tengeren hanyódo hajóra helyeződött volna át. Az öreg paphoz hasonlatosan jelentéktelennek tűnő, a karctól alig több novellette észrevétlen mélységekre nyílik, a legjelentősebb alkotásainak szintjére emelkedik. Vilmát valami öröm fogja el, az ifjú orvos a végén mosolyogni kezd, a következő pillanatban Kosztolányi tán már azt írni róla, boldog.

Még csak annyit tennék hozzá Kosztolányi életművében végzett tűs kutatásaimat, illetve tűérzékenységet illetően, hogy olykor felolvasások közben, mikor már közel vagyok ahhoz, hogy kiénekeljem a magas cét, hirtelen én is azt érzem, mint Vilma, lenyeltem egy tűt, avagy, mint a hisztérikák Kosztolányinál, egész marékkal...

Szinte bármely Kosztolányi-szöveget vesszük is górcső alá, megtalálhatjuk ezt a jelentéktelensége ellenére, illetve éppen jelentéktelenségének köszönve centrumként működő delejes nukleust.

De most nem ezen a vonalon szeretném folytatni, hanem kissé lerövidítve, átvágva az utat, Kosztolányi vízrajzát érinteném.

Noha a hullámok már tűkutatásaink közben, e kis szövegeken keresztül is becsaptak dolgozatunkba – mint mikor a hajót tenger dobálja satöbbi –, a még rám váró feladat egyáltalán nem könnyű, lévén, hogy sosem is könnyű olyan

szöveget írni, amit majd egy leleplezendő tábla, relief (netán mellszobor) előtt fogunk felolvasni, még akkor sem, ha, mint jeleztem, látszólag már el is végeztük a munkát, ha a tût, a foldozófát állítva központba, már mintha fel is mutattuk volna művének természetrajzát, anyagát, rostjait. Babits, Kosztolányi halála után közvetlen, már-már afféle plasztikai kérdésként fogva fel a dolgot, mert ha ilyen alkalmakkor szólunk, valójában mindig plasztikai kérdéssel állunk szemben, arról beszélt a Rádióban, hogy *„A műben is az ember él. Igazában ő tartja életben a művet is, amely mintegy második teste lett neki, szavakból épült test az elveszett sejtekből és rostokból épült test helyett. Kosztolányi szavai épek, mint az egészséges testek, jó tartanak, mint az erős test rostjai. Szilárdak, a magyar nyelv legjobb anyagából valók...”*

Talán erről lenne szó, erről a Babits által említett *második testről*, ami, még az sincs kizárva, tulajdonképpen Kosztolányi egyik kis Ady-nekrológiájára való utalás, ahol ugyanis Kosztolányi azt mondja: *egy volt a teste a verseivel...*

Igen, mintha erről lenne szó, a delejességről, ami úgy ránt magához bennünket, mint egy tût, a boldogság rostjairól, amik úgy fonódnak, akár a foldozófa rostjai, hogy a delejesség mellett másik kategóriáját, a boldogságot bevezessük.

„Hogyan reprodukálni – kérdi Blanchot egyik titokzatos hőse kapcsán – domborműben egész testének homorúságát?”

Engem már ifjúkorom óta foglalkoztatott ez a homorúság. Hogy úgy mondjam, ez az edény...

Tudjuk, Kosztolányi milyen szenvedélyesen figyelte a legjobb barátairól halotti maszkot vevő szobrászok munkáját, hogy aztán ő is úgy öntse szavának anyagát, ahogyan a szobrász önti a gipszet:

Itt fekszik az ágyon – írja például a halott Tóth Árpádról:

*„Nyakát kinyújtja
párnák dagályán,
ég felé feszítve
olyan magasra,
mintha egy hosszú
végtelen-hosszú
rímét üvöltene.”*

Ez az üvöltve visszhangzó, végtelen hosszú rím például akárha egy nagy tû, akárha egy végtelen karcsúsított, végtelen csiszolt Brancusi-szobor. Ahogyan a foldozófa is akár egy a transylvániai fafaragás hagyományát felmutató Brancusi-szobor lenne.

És ez jutatta minden bizonnyal eszembe egy másik ilyen jellegű, a halott Osváthról írt szövegét is, amelyben így foglalta össze azt, amit tőle, Osváthtól tanult – azért lépek máris túl a plasztikai kérdéseken másik jelzett témánkhöz, költőnk vízrajzához, mert egyrészt az is plasztikai kérdésnek tűnik, a vizet örök-ké mozgó elemnek tudta, s hát az életet magát is úgy ragadta volt meg, mint a nagy erő által létrehozott közvetlenséget, a részletek mozgékonyosságát, delejes rezgését, valamint azért is sietek túllépni, kissé immár fel is szabadulva, mert közben értesültem, emléktáblát fogunk leleplezni, ami, ugye, akárha egy vakí-

tó írólap⁹: „Ha egy élet tartalmát jelszavakban is ki lehetne fejezni, azt mondhatnám, hogy egy irodalmi, tengerre, magyar!'-t kiáltott el. Azt óhajtotta, hogy mi, kik itt élünk, bebörtönözve szentséges nyelvünkbe, lélekben legyünk a szabad vizek hajósai, emelkedettségünkben egyívásúak az emberiséggel...”

Mi sem nyilvánvalóbb, gondoltam, mint hogy Kosztolányi a Palics, és hát a Balaton költője, egy tavi költő tulajdonképpen. Izgalmasak a két fürdőhely kisvilágának azonos minőségű finom rajzai, leltárjai. A magyar költészet egyik csúcsa, ahogyan nevezetes Csáth-versében, a nagy történelmi és emberi tragédiát, jelentéktelen kis tavunkra vetítve, hegesztve egyetlen sorban tudja kimondani:

„Most a palicsi tó úgy fénylik, mint az ólom...”

Mi van még itt? – kérdi egyik említett leltárjában. És aztán nem tudjuk, Palicsról ír, avagy valamelyik balatoni fürdőhelyről, netán Füredről éppen. Valóban csak árnyalatnyi különbségről van szó, ugyanúgy, mint a fürdőhelyi zongora esetében, nehéz megkülönböztetni, mikor palicsi, mikor füredi, akkor is, ha a Balaton a legnagyobb közép-európai tó, a Palics pedig csupán egy semmis tengerszem, amely mellől elmentek a hegyek...

Am az igazi problémát az jelenti, hogy Kosztolányi ugyanakkor, mint minden délvidéki író, az Adria írója is. Elég a világirodalom egyik legszebb tenger-novellájára, a Csókra utalnunk. Meg Rónay György tanulmányára, melyben mediterrán, sőt etruszk írónak nevezi.¹⁰ Emlékszem, egy időben nem tudtam betelni fotójával, melyen a Lidó homokján heverve látjuk átlósan. Nagyon fontos volt, nagyon fontos ma is számomra ez az átló, az, hogy ott is otthon volt. E fotónak, átlónak köszönve éreztem én is otthon magam például Thomas Mann nevezetes Velence-novellájában. Otthon Velencében, ahogyan Palicson és Füreden. Végül is összeállt volna vízrajza, hiszen a tavat és a tengert egyaránt tintatartónak tudja, akár azt is mondhatnánk, az ő homorú edénye nem más, mint a tintatartó:

porcelán tintatartónak,

szentségvíz tartónak,

az úr azúr tintatartójának,

– mely előtt lám, máris megcsillan a márvány írólap. Miközben lám a leplezett tábla felé is araszolva, számomra legkedvesebb regénye, a *Nero* egyik rövidke mondata is visszhangozva kínálkozik valahonnan: *Arca vékony volt, írja, mint a papiros.*

Csak a folyóját nem leltem, amely valamiféleképpen összekötné e vizeket. És akkor az egyik Tevan-kötetben (valaki, mint egy imakönyvet, szattyánba köttette őket, *A szegény kisgyerek panaszeit, az Ócsémet és a többit*), a *Mese a tengerről és a szegény emberről* című kis novellája kínálta segítségét.

9 Meg hát azért is ietek túllépni a plasztikai kérdéseken, mert mintha közben elvesztettem volna jogom plasztikai kérdésekről értekezni. Akkor még ugyanis, amikor füredi megjegyzésem, füredi meghívásom elhangzott, szülővárosom, *A költő és a festő* című, egyedülálló köztéri szobrának köszönve, efféle plasztikai kérdésekben magabiztosnak, sőt szuperiorikusnak éreztem magam, de azóta sajnos valamit nagyon elrontottunk. Ugyanis mi, délvidékiek, kik új irodalmunk őseit egyértelműen Kosztolányiban jelöltük meg, nem tudtunk méltó szobrot állítani neki.

10 TO. *Kosztolányi az etruszk*, Üzenet.

Máshol már említettem, öccse orvosom volt. Egyszer, míg a lámpa lángján fertőtlenítette soká szikéjét, elnéztem nagy, foltos, rezgő kezét, amely egyszer csak torkom felé kezdett közelíteni, istenem, átvágja a torkom! Ha nem fog édesanyám, elfutok, és akkor, biztos mozdulattal keresztjelet ejtve, felvágta gugám. Máskor meg mint szellemet láttam késő este, ahogyan jellegzetesen cuppogó kalocsnijában, nagy zseblámpával, városkánkban a negyvenes években csak neki volt kalocsnija, zseblámpája, járta a külváros, a Disznópiac, a Pámbok zezzugait. Édesanyám is szerette emlegetni őket, dicsekedett, a doktor úr azt mondta, olyan a vére, mint a gumi, meg azt emlegette még édesanyám, hogy a Terike, Kosztolányi Árpádné minden évben kölcsönkérte a nagyfazekunkat baracklekvárfőzéshez...

De térjünk vissza a kis kötet *Meséjéhez*, melynek hőse a tenger után sóvárog, és végül hajós lesz a Dunán...

„Egy sovány, sárga gyermekkar felkönyökölt a mosóteknő iszamos kávéjára. Két tágranyitott szem meredt a mosónőre és egy bánatos hang ismételte:

– Anyám, én tengerész leszek...”

Később, nagyfiú korában sem változott meg a tengerhez való viszonya. *„Imádtá az örökifjú eresarcú vizet. A tenger felé akart menni. Érezte, csak el kellene indulnia, a szíve zenéje szerint lépegetni és rátalálna. De éhes volt, sápadt és nagyon szomorú és ha anyjára gondolt, aki párás mosóteknőbe sír nagy, kövér könnyeket és fogatlan szájjal nyafogva szítja az életet, nyilalást érzett a mellében. Megállt a Dunaparton. Egy kis hajóállomás volt előtte. Bámulta az apró gőzösöket, a kékruhás hajósokat s az álmos, télen vízi életet. Egy hétig csavargott és béméskodott így. Végre egy este szomorú arccal mondta az anyjának:*

– Beálltam a hajóhoz... hídvető inasnak. Szomszédjai ugratják, de ő ilyenkor nem szólt, az ajkába harapott és a tengerre gondolt.”

Valójában a Mese konklúziójához akarok eljutni:

„– A tenger... – suttogta magában fázékonyan, hitetlenül, halkán...”

– Azt akarta mondani: Az élet...”

Az élet az, amit a Tűben a szobába lépő orvos is megpillant.

A Mese végén, szürke, esős, ködös napon *„Egy rekedt, borízú hang durván kiáltotta:*

– Tabán!”

Igen, végül ugyanahhoz a végkövetkeztetéshez ér, mint a szintén Tevan-kötetben található *Adriában*, amely egy, az Adrián viharba került kis magyar hajó leírása valójában.

„Valószínűleg... csak azért szédülök, mert nagyon közel jöttem az élethez, a titok kapujához. Minden porcikámban érzem a vizet. Száraz tagjaim a tenger esszenciájában fürdenek. Idegeim követik a hullámok ritmusát. Vérem, akárcsak a tenger vize, állomtanul forrong.

A szájam is keserű már, mint a tenger.”

Kosztolányi az élet iránytűjét kereste...

Néhány éve a csodálatos kis füredi fordítóházban Szikora-kiállítást nyitottam volt meg, valamint felolvastam egy tengeres versikémet, amelyet a jelen levő for-

dítók közül többen lefordítottak. A különös az, hogy éppen akkor járt Füreden egy kis horvát küldöttség is, költők, köztük jelentősek – és éppen az Adria költői, dalmátok, például Rab szigetének kitűnő költője, akit még fiatakoromból ismertem, valamint fordítók is persze. Teljesen véletlenül voltam jelen, tisztességes távolságról követtem, figyeltem őket, akárha kiscserkész, nyakában üveggel fedett rézszelencében rezgő túvel, amikor először sétáltak le a tóhoz.

Szemmel láthatólag megütköztek, megdöbbentek. Valami kisebb, jelentéktlenebb dolgot vártak. Úgy bámulták a Balaton liba-, illetve flamingószem színű vizét, akárha mi a tenger azúr végtelenjét. Szinte sokként érte őket a látvány. Abban a pillanatban, nem tudnám megmondani pontosan miért is, büszkeség uralkodott el rajtam. Kosztolányi páratlan kis déli szövegeire gondoltam, amelyek közül a legszebb, az Arbe-sziget, öt perc, éppen Rab szigetéhez kötődik, meg arra, hogy van neki még egy külön kis, jelentéktelennek tűnő, *Tengerre, magyar!* című írása is, amelyben, valami nagyobb egységet jelezve, az általunk érintett tengeres szövegekhez kötődik.... Meg arra gondoltam még, lám, a horvát, a dalmát költők valamiféleképpen visszaigazolták vízrajzunkat, mit itt vázolni, a leleplezendő márványtáblán megcsillantani igyekeztem...

Arról beszéltünk, Kosztolányi a kicsiségek, semmiségek költője, a túé, a foldozófáé, ám arról is, hogy paradox módon éppen ez az ő vonzó bűvösségének, delejességének, végtelenségének, nagyságának a titka. Ezt azért fontos kihangsúlyozni, mert mi most éppen emiatt – nagysága miatt gyűltünk itt össze, ahogyan *Esti* című könyvében Esterházy írja, mert olyan jó elismerni valakinek a nagyságát, de idézzük Esterházyt: „*Ez akkor történt, amikor a kölni dómban vagy előtte letérdelt volt, nem is térdelt, hanem térdre rogyott. Olyan jólesett elismerni valakinek a nagyságát.*”

Az emléktáblát ezennel leleplezem.

Bányai János

Valóban mi lesz velünk

Tolnai Ottó és Domonkos István születésének évfordulóján nem az írók és költők könyvei között válogattam, hogy az alkalomnak megfelelő találjak közöttük, és arról beszéljek. Újraolvastam a két szerző 1968-ban kiadott *Valóban mi lesz velünk* című, összesen négy félhosszú verset és utószót, Végel László tollából, tartalmazó közös kötetét és valamennyire felidéztem az azóta legendába átment 68-as történeteket, a diáktüntetések emlékeit, azokat a napokat, amikor figyelmünket, az egyetemi karokon játszódó történetek kötötték le, másra sem figyeltünk csak az ott elhangzott beszédekre, szólamokra, gesztusokra, és mindarra, ami a tüntetésekkel együtt járt, s figyeltük a hatalom mozgását is, a kezdeti zavart majd a hatalom csápjainak mozdulatait, mert valóban féltő volt, hogy lecsap a rendőrség, ahogyan le is csapott... Ezeknek a történeteknek a kellős közepén tette fel Domonkos és Tolnai, velük együtt Végel is, a valóban mi lesz velünk kérdését. A kérdésben ott rejlik mindaz, amit a 68-as történetek hoztak, leginkább persze a megkérdettség, hiszen egy egész akkoriban kibontakozó nemzedék kérdése volt ez, mert nem lehetett tudni, merre vezetnek a történetek útjai, de tudni lehetett, hogy eljön majd a visszarendeződés ideje, ahogyan el is jött, miután az örökös elnök megszólalt és összeülekezett a diákokkal. A visszarendeződés azonban nem volt hiánytalan, hiszen megtorlásokkal járt együtt, tanárokat tettek félre, diákok utazásait hiúsították meg, lassan, lépcsőről lépésre fel is göngyöltették a mozgalom legfontosabb tényezőit. Mondom, ekkor hangzott el a két költő baljóslatú kérdése, s nem akadt rá válasz, a kötetben közölt versek sem a válaszadás szándékával készültek, Domonkos István nem a választ kereste, amikor az életet faggatta a német városban (*Az élet az a német város* a vers címe), s akkor sem a válasz után loholt, amikor Görögországból képzett metaforát és jelképet (*Kislányom: Görögország* a vers címe), s Tolnai Ottó sem kereste a választ, pedig a kérdést éppen ő tette fel a *Balaton* című hosszúversben, de még a másik versében a *Guevarában* sem, pedig ott megtehetné volna a *lepratelepek* és a *forradalmak* keretébe szorítva az akkoriban feddhetetlen hősnek számító Che alakját. Ezek a versek, ahogyan Harkai Vass Éva állapította meg, magukban hordozzák „a Tolnai-líra leglényesebb vonásait: a depoetizáltság jegyeit, a versszerűség erőteljesen megváltozott kritériumait, a redukciót, a bontást, a vers »homorításának«, »karcsúsításának« attitűdjét, a banálist mint költői témát, a nyelvi bizonytalanság esztétikai tapasztalatát, a logikai ugrásokat, a nyelvi elemek szabad körforgását, szerkezeti szinten a mikroelemek nagyszer-

kezetbe való montázsolását, a groteszk, az önparódia, a nonszensz jegyeit, a képteremtő fantázia által előhívott realitáslátszatot, néhány vonásra redukálódott képesség plasztikusságát. S mindenekfelett a vallomásosság, a romantikus beleérzés és ellágyulás, a sértetlen idill további tarthatatlanságát revelálják.” Mindez jól látszik a *Valóban mi lesz velünkben* között két Tolnai-versen, de úgyszintén felismerhetők a Domonkos-verseken is, azzal a különbséggel, hogy Domonkosnál előtérbe kerül a narráció, ezzel együtt részint a vallomásosság, sőt, még az idillnek is helye lehet a német várost idéző, akár a Görögországot szóba hozó versekben. Végel László utószava a kötethez, távolról ugyan, de mindenképpen a válaszadás szándékával készült, s nem véletlenül hozta szóba a nemzedéket, amelyhez mindkét költő, és maga Végel is, meg sokan mások odatartoztak, és a verskötet címe mindenki számára kérdés volt, mert akkoriban, 68-ban, igazán nem lehetett tudni, mi lesz velünk. A kötet cím kérdése azonban nem veszített időszerűségéből, később is, az elmúlt évtizedek során, rendre fel lehetett tenni, s fel is tették sokan, de senki sem lelte meg a választ, mert valójában nincs válasz a kérdésre, marad a kérdés tisztán, a maga időtlenségében és ragyogásában. A kérdés átment költészetbe, és akár az is mondható, hogy Domonkos nagyverseinek, a *Kormányeltörésbennek*, a *Der springt noch auf*nak, a *Kuplénak* alapjaiba ment át, de ott rejlik Tolnai prózájában és verselésében is. Jól látható a kérdés abban is, hogy „*e korosztály lírája (tágabb értelemben: irodalma) a történeti avantgárd tapasztalataira építő, bár tőle sok szempontból el is térő neoavantgárd poétika és versnyelv szokatlan újdonságával tört be a hatvanas évek jugoszláviai magyar irodalmába*” – írja Harkai Vass Éva. A történeti avantgárd, de a neoavantgárd nyomai is jól láthatók mind Tolnai, mind Domonkos versein, s ami akkor – a hatvanas években – elkezdődött, az folytatódik a későbbi évtizedekben is, főként Tolnai prózájában és lírájában, mert Domonkos valamennyire elhallgatott, alig publikált az elmúlt évek során, kivétel a nemrégiben közzétett *Yu-Hu-Rap*, amely nem lép túl azon az irányon, amit a korábbi hosszúversek követtek.

Tolnai újabb történetei rendre versbe mennek át, a versben írott regény, az *Ómama egy rotterdami gengszterfilmben* versei pedig prózába mennek át. Legalább két okból említem éppen ezt a könyvét Tolnai Ottónak. Egyik oka a könyv újbóli szóba hozásának az a régi meggyőződés, hogy Tolnai a magyar költészetnek a klasszikus modern idején erős várrá épített metaforáit robbantotta fel, és a robbantás nyomán keletkezett törmelékből építette fel a maga versvilágát. A modernnek metaforára kielezett verseléséhez hozzátartozik a majdnem szabályos strófászerkezet, a rím és a jambus. Ezek a látszólag semleges versformáló eszközök hozzák elő és világítják meg Babitsék, Kosztolányiék, de még Szabó Lőrincék metaforáit, s ezen a későbbiek, Pilinszky és Nemes Nagy, de még Tandori sem változtatott sokat. Távolabbról szemlélve összefüggő sor ez, amelynek állomásai más-más névvel illethetők, ám akárhogyan nevezzük is a múlt századi költészet történetének szakaszait, a metafora és a szabályosnak mondható verselés szoros összefüggése nem tagadható. Hát ezt a szoros összetartozást robbantotta fel Tolnai Ottó, és az így nyert történet- és képszilánkokból, a hulladékból és a maradékból építette fel nemcsak verseit, prózáját is. A másik ok, amiért éppen ezt a könyvet hozom szóba, a korábbiakat is szóba hozhatnám, a fentiekből következik. Mert a robbantás nyomán keletkezett törme-

léket és szilánkhalmazt Tolnai egészében átítatta saját élményeivel és tapasztalataival. Helyi élmények ezek, akár földrajzilag is körülírhatók, ezzel együtt persze személyesek is, ha úgy tetszik, alanyiak; Tolnai akár versben, akár prózában, nem is beszél másról, mint erről a „kisvilágról”, mondom idézőjelben a szót, mert ennek a kisvilágnak a kisugárzása az egészet, ha úgy tetszik a teljességet érinti. Azt a megfoghatatlant és kimondhatatlant, amit jobb szó híján és körülírva a költészet, az irodalom, a művészetek katartikus hatásának mondunk, miközben alig van fogalmunk arról, mi is ez a hatás. Eme két okból hoztam szóba Tolnai Ottó korábbi könyvét. Amihez még azt is hozzá kell tenni, hogy mindennek, élményeinek és olvasmányainak, az egész „kisvilágnak” – ismét idézőjel – életrajzi vonatkozásai vannak; Tolnai életrajza és családtörténete feltárható és megírható verses és prózai munkája alapján. Van azonban egy harmadik ok is, amiért éppen ezt a könyvét tartom magam mellett, ez pedig nem más, mint Tolnai Ottó egyik mostanában megjelent verse, amely a fent említett könyv után olvasójára megint egyszer katartikus hatást tehet. Erről az egy versről vagy versrészletről az alábbiakban.

Egyszer régen a szabadkai könyvtár előadótermének előszobájában Tolnai Ottó mutatott nekem egy képet, már nem emlékszem, kinek a festményét, két ablak között állt a kép, talán nem is a falon, hanem egy karosszék támlájára fektetve, arckép volt, ha jól emlékszem, de nem a kép kerete vagy a festmény ábrázolta arckép miatt mutatta, hanem azért, mert a festmény közepe táján, alig látható, távolról semmiképpen, csak közvetlen közelről észrevehető, remegő fonál húzódott végig, talán éppen cérnaszál. Nem osztotta két részre a képet, nem telepedett rá az ábrázoltra, valahogy távol maradt, és ezzel együtt a mélyben, a festmény mélyében, ahol nem az ábrázolt, hanem a csupán megjelenő mutatja meg magát. Erre a remegő, Maurits Ferenc rajzait is uraló selyem cérnaszálra emlékeztem, amikor elolvastam Tolnai Ottó *A kisinyovi rózsza* című hosszabb, Tandori nyomán „félhosszúnak” mondható versét. Esik is szó a szálról a versben: a „kisinyovi bácsi”

*gyerekkoromban egyszer
jött gyarmatáruval
talán csak tengeri fűvel
tele egy nagy jutazsák
kihúztam belőle néhány szálat
szépen látszott
hol fogyott el a zöld fonál
melyik volt az utolsó
tengerifűszál*

Erre a „zöld fonál”-ra épül *A kisinyovi rózsza*. Erre utal a vers zárlata. Hirtelen váltás a vers végén, a kihagyás – katalexis? – után „egy másik költemény témájá”-nak szóba hozása, hogy az én majd „szépen” elutazik „Kisinyovba”, „ugyanis az egyik röptéren / láttam egy lányt”, aki „a kisinyovi gépre szállt”: „akkor is a vulkánfiber volt nálam / benne zöld filcbe bugyolálva / lila ibisztojás / amely szintén sivatagot felté-

telezett / sivatagot mint ama rózsa / a kisinyovi rózsa". Erős verszárlat részint a folytatás ígéretével, részint pedig sorozatos visszautalás korábbi, de mindig kéznél levő, és mindig elővehető verstárgyakra, a „vulkánfiber”-re, a „zöld filc”-re, a „lila ibisztójás”-ra. Ugyanakkor azonban lehorgonyzás, a „tengerifűszál” végett mondom így, az éppen záruló vers anyagában, amelyben a kisinyovi, illetve jerikói rózsa uralja egészében a versbeszédet. A verstárgyak és -képek sorjázását ezúttal Tolnai mintha valamennyire visszafogta volna, nem fokozza sorozattá ezeket, ám így le- és körüljárásukkal többarcúságukat mutathatja meg.

A *kisinyovi rózsa* éppúgy, mint az *Ómama*-regény versei, nagy kezdőbetűvel indul és azután az írásjelek sorozatos kihagyásával, „katalektikusan” halad a verszárló pont felé. Ezt az egyenes vonalvezetést egyszer töri meg a hosszan kirakott kihagyásjel, ami amúgy nem is igazán szabályozott írásjel. A jutazsákból kihúzott „szál”, a „zöld fonál”, a „tengerifűszál” éppúgy, mint azon a szabadkai festményen, nem osztja részekre a verset, ellenkezőleg éppen erre a többször körülírt „szál”-ra, „fonál”-ra fűződik rá mindaz, amit a vers közvetlen tapasztalatokból, olvasmányokból és saját korábbi lírai leleményeiből felemlít. A verskezdő kép a padlásról, ahová nem vezet lépcső, ahol a „teremtő” lakozik, a „teremtő”, akinek műtermet rendeztek be, és aki „alkímiával foglalkozik”, messzebről ugyan, de éppúgy, mint más verskezdetek, az *Ómama*-kötet verskezdetei is, előrejelzi és átvilágítja az egész verset, ezúttal nem az én, hanem a versközzebe hozott „teremtő” szempontjából. Ám a verskezdő kép után következő erős váltás, ama mindenek felett álló padlásból való átváltás az „elfekvő”-re, amelynek „asztalán / kis üvegtálban / száraz jerikói rózsa”, mutatja, hogy a vers mindvégig ilyen váltások vagy vágások sorozatával épül teljes műalkotássá. Jerikó bibliai történet helyszíne, ősi kánaáni város, ahol többek között Jézus vakokat, lehet, hogy csak egy vagy két vakot gyógyított meg, és ahol „egy alkalommal Zakeusnak, a fővámosnak a házában szállt meg”, idézi a *Bibliai kislexikon* Lukács közlését. A padlásról az „elfekvő”-re való átváltás valójában csak részleges, akár látszólagosnak is mondható, hiszen a „száraz jerikói rózsa” szóba hozásával még kitart a kezdőkép apokrif „teremtő”-képe mellett, amely kettősség majd a vers további részeiben is folytatódik. Valóságdarabjai és történetzilánkjai felett végig ott lebeg a „röptéren” látott kisinyovi lány, ami a „kisinyovi rózsa” szóképének közvetlenül a versbe iktatott megfejtése, és a „kisinyovi” meg a „jerikói” rózsa. A kettőben együtt ott van a „teremtő” felügyelete is, egyben az elillanó kisinyovi lány képében a kánaáni ígéret, a Jerikóra való hivatkozásban pedig a fenyegető sivatag.

A *kisinyovi rózsa* visszacsatolás az avantgárd hagyományba és az avantgárd poétikába. Ezúttal nemcsak a közvetlen jelenlét útján, hanem a vers erős hangoltságában is. Következetes a versnek a mondásra épülő dallamvezetése; ha fennhangon olvasom a verset, magamban is fennhangon, nemcsak a szememmel, nyomban előjön a skandalás ritmusképe, az, ahogyan a szabadon alakuló sorképek követik egymást, jól érzékelhető szünetekkel, újra és újra ismétlődő hangsúlyokkal, ahogyan a sorozatban következő váltások, amilyenek a versindító „teremtő”-képről az „elfekvő”-re való váltás mutatja, olyan, a vers kötöttségeivel vetekedő ritmusképét jelzi A *kisinyovi rózsa*nak, ami egyszerre vehető az avantgárd versmondás szabadosságának és a jambizálás szigorúságának.

Mintha visszatérne a korábban robbantott metaforához, mégpedig a sorformálás közvetítésével. Ahogyan a Tolnai-vers a közvetlen élet- és világtapasztalat, sőt közvetlenül az életrajz és családtörténet, valamint az intellektualitás, a szellemiek elválaszthatatlan ötvözetéből épül, miközben mindig e személyesen a vers térereje, úgy épül fel *A kisinyovi rózsza* verselése is a rímet tiltó avantgárd és a rímet érvényesítő kötött vers szoros összetartozásából. Összetartozó és összejátszó poétikai és nyelvi feszültséget teremtő ellentétek, amelyekből Tolnai egy-egy versének versrügye fakad és lombosodik szerteágazó valóságdarabok meg történetzilánkok koronájává. Innen, e sorozatos ellentétek távlatából látható be és érthető meg Tolnai költészetének egésze, a kortárs magyar líra amúgy sokféleségben tündöklő égboltján. Fonalakból, „*tengerifűszál*”-akból alakított összevonása ellentéteknek és ellentmondásoknak.

A *Valóban mi lesz velünk* kérdése ott rejlik Tolnai Ottó gyakori és Domonkos István ritkán közölt munkáiban, válasz azonban továbbra sincs, nem is lehet, hiszen a költészet nem válaszol, hanem kérdez, a létezés kérdéseit teszi fel.

Bacsa Gábor

Előzetes megjegyzések egy Benes-monográfiához¹

„Vajon nem a tudással szembeni homályos daczból táplálkozik a képek világában való gyönyörködés?”² Walter Benjamin súlyos kérdéssel szembesíti azt, aki képzőművészeti-művelődéstörténeti monográfiát készül írni, mellyel kapcsolatban a műfaji hagyományok és a vállalt terjedelem okán is magától értetődik az enciklopédikus igény. A természet önfeledt élvezetéért, valamint a traumák átéléséért a tudás tudatlansággal és/vagy hazugsággal vádol, hiszen a legkülönbélebb érintettségek tényei hozzáférhetőek az ember számára, iskolai és a hétköznapiakat átjáró média révén egyaránt. Mikor azonban – mondja Benjamin – az álmodó hiányos természetet állít maga elé „elhalványult, színét vesztett” képekben, abban gyönyörködik, hogy olyanok, mint a természet a mindentudás korántsem életszerű ideálját propagáló és tulajdonképpen lehetetlen tudás, a tudás ideológiája nélkül. Ez a cselekvés, mely a vágy teljesítésén túl a hitelességre törekvés ambícióját is magáénak mondhatja, persze, nem csupán az álmodó, a festők, költők eljárása, hanem a nézőé, az értelmezőé is, aki – érteni igyekezvén, miért keresztettké útjai a képeket, mi közük egymáshoz, milyen világ az, melynek egyszerre, együtt lehetnek részei, és miért olyan könnyű rájuk hangolódni, megborzadni tőlük – ugyancsak kénytelen olyan nézőpontot elképzelni, hogy amit onnan lát, azzal kapcsolatban realitás lehessen a gyönyör, megindultság vagy épp a traumatizáltság, hogy a képek, összefüggéseik és a hozzá fűződő kapcsolatuk milyensége, a képekről és a világról szóló tudás ellenőrzését zárójelbe téve, trivialisátsból újra/végre figyelemre érdemes tárgyakká válhassanak. Van tehát olyan szemszög, ahonnan úgy tűnik, ezt az általános percepciók modellként körvonalazódó befogadói értelmező stratégiát a tudásénál is szigorúbb legitimációs igény, valóság-hűség hívja életre, s hogy kompetenciát, relevanciát, érdekérvényesítést illető: egzisztenciális téjei vannak. A biológiai meghatározottságok és szemléletmódok ily egybecsa-

1 A munka elkészítését az NKA Szépirodalom és Ismeretterjesztés Kollégiuma alkotói pályázata támogatja.

2 Walter Benjamin: *Denkbilder*. Rövid árnnyak II. (Molnár Mariann ford.). Műhely 2001/3., 51. o.

tornázódása, az észlelés, gondolkodás, önmegvalósítás műveleteinek rekurzívva válása monisztikus alakzat, mely az önhasznoló reprodukció okán alakzata a másolat kizárólagos kapcsolattípusát megjelenítő bifurkációs jelenségeknek is.

Ez a Benes festészetének egyik alaptapasztalatát jelentő összefüggés is a hiányból, a távolságból, s az azt kihasználó-fokozó, egyedi minőséggé vált, sajátos kidolgozásból származik. Már a korai, sajátosan benesi perspektívájú folyóakvarellek erről árulkodnak: a kontúrok sokértelműségéért felelős technika mellett a tárgy mibenlétének kérdését forszírozó, célszerű kompozícióval is. A part/töltés, a víz és az ég megfolyásai, egymásba, egymással szivárgásai összhangban állnak azzal a dilemmával, mely a perspektíva megítélését övezi: a stilizálásnak köszönhetően ugyanis a folyásirányra illeszkedő, valamint egy arra merőleges, a partszakadás, a kiöntés pillanatát megörökítő nézőpont válik egyszerre relevánssá. Amiképpen az egymásba keveredés, kifakadás a mindent átható oldódás, vegyi kombináció egy-egy aspektusának mutatja a partot/töltést, a vizet és az ég levegőjét (a képen és a tudás tárgyai közt egyaránt), úgy a folyó születése és eltérülése is a távlat és a lépték függvényévé, viszonylagossá válik, ugyanazon jelenség két különböző megjelenése lesz, ráadásul e kölcsönösség ugyancsak tekinthető a kémiai, elemi szintű folyamatok velejárójának. Nem csoda hát, ha Tolnai Ottó az életmű elapadásával fenyegető „lappangó krízis” megszüntét új szintézis feltételezésével magyarázza, új, szintetikus motívumok és elrendezések létrejöttére következtet.³ Valóban érthető, s nem csak a 70-es évek közepének újításai, a fent tárgyalt, több aspektusú kapcsolódások szintéziseiként, ám ha ez igaz, az első számú művelet egy proto-tézis: annak állítása, elképzelése, hogy a motívumkészlet adott elemei egy szinten állnak, egy kérdéshez, egy ügyhöz, a létezők, a problémák azonos szintjéhez tartoznak, s ezért párosíthatók és vethetők össze.⁴ Megváltozik-e a terület, kártékony beavatkozás-e a természetes rend-rendetlenség keverékbe egy ilyen elrendezés tételezése és alkalmazása? (Ezek a kérdések természetesen vonatkoznak a mindenkori értelmezésekre, így a jelenlegire is. A veszély itt abban áll, hogy az analízis úgy illeszti be a tudásba, úgy szintetizálja a feltételezett szintézisről kialakult benyomásokat, illetve a szintézis feltételezését, hogy azokat a tárgyra vonatkoztatja, nem pedig a tárgy helyébe áll(ítot)t saját képre, melyben megalapozta a tárgy relevanciáját, érdekességét.) Emlékeztet ez a problematika a Benesnél is előkerülő transzplantáció antropológiai-filozófiai vonatkozásaira. Természetes folyamat a hanyatlás, az anyagcsere zavara és általános gyengülése, a kapcsolatok, a rendszer, a szervezet lassú elsorvadása és felbomlása. Mégsem mondható természetellenesnek az ezt orvosló beavatkozás, ha abból indulunk ki, hogy lehetővé vált. Más szóval: a monisztikus logika (a folyóügy tapasztalatait után) ezúttal arra jut, hogy lehet az aktuális állapotból

3 Tolnai Ottó: Benes József tárlata. Híd 1976/6., 805–807. o.

4 Hévízi Ottó: Tíz és fél kvaternitás. Vannak-e filozófiai négyességek? Filozófiai Szemle 2014/3., 127–138. o.

kiindulva meghatározni az egyed azonosságát és a természetesség kritériumait. Ez az integratív jelleg azonban, mely lehetetlenné teszi a nagyon is életszerű megilletődést a transzplantáció tényétől és részleteitől, vonzataitól – és egy másik szinten: a megjelenítésétől – a fentiekben a tudástól való elhatárolódás alapja lett. Attól függetlenül, hogy képes-e a tudás integrálni a borzongást is (egyes neurobiológiai, neuropszichológiai és pszichoanalitikai eredmények meg tudják ezt erősíteni, mások nem), érdemes megvizsgálni, hogy hol a festészet szerepe ebben a történetben, hogyan él a költői adottsággal, hogy az „elhalványult, színét vesztett képekben” „a természetet újra szólítva” „megigézzen és rabul ejtsen”, azaz hasson. Hiszen a művészt az tette művésszé, hogy a távolságot kihasználva úgy törekedett hitelre és relevanciára, hogy nem csak szemléletét, hanem a játék szükségyszerű megörökítésével a tárgyi valóságot is gazdagította.

A proto-tézis absztrakciót igényel, mely a benesi életmű alakító erejeként különösen intenzív és irányait tekintve is rendhagyó. Az elemeknek az eredeti kontextustól és sajátos meghatározottságaiktól történő el-, majd egymásra vonatkoztatása sokban hasonlít a gyakran szintiszta absztrakcióként emlegetett zenére, melynek történéseit az ellenponttan és összhangzattan formalizálta. A zene mellé állítva jól láthatóvá válik Benes vonatkoztatásainak radikalitása, amennyiben életképességük és folytathatóságuk – a horizontálist és vertikálist egymásban kibontó, feloldó és vegyítő zenéhez hasonlóan – a dimenziószám növelésével fokozódik. A szintézis alapját képező absztrakció bizonyos értelemben alakatlanítás, jellegtelenné tétel, az egymásra vonatkoztatott elemek megfosztása finomságaiktól, részleteiktől (szólamuktól, felhangjaiktól) úgy, hogy egymás kiterjesztéseként, folytatásaként, folyományaként legyenek elgondolhatók. Nyilvánvalóan nem valamiféle automatizmus, sokkal inkább kompozíciós és szeriális szerkesztési elvek határozzák meg az életmű alakulását, irányait, állomásait, és nem egyetlen önazonos függvényként kell elgondolni, mégis érdemes megemlíteni az összefüggést, az egyenes arányosságot, mely a fraktáلالakzatok irregularitása, bonyolultsága és (tört) dimenziószámuk között áll fenn, hiszen ez a különböző platformok közti kapcsolatlétesítés egy lehetséges analogonja.

Benes József életművében nem csak 1976 előtt volt relevanciája a „lappangó krízisnek”, a mindent trivialisálássá alakító, s ekképp saját anyagcseréje elapadása, az érdektelenség felé haladó tudás ugyanis állandó fenyegetés az érzékenység számára. A krízis lappangó jellege azt jelenti, hogy szembesülni soha nem kellett vele. Sikerült elkerülni eszkalálódását, alighanem a jól megválasztott vagy pusztán a szándékosan nem csökkentett távolság okán, ahonnan tekintve a tárgyi valóságot fedő homály lehetővé tette, hogy az elemek, folyamatok, jelenségek egymásra vonatkozhatnak, és festői tanulságos, megfontolásra érdemes összefüggéseket kibontakoztató játékok létrejöjjen. A dimenzióváltások és a dimenziószám akart-akaratlan növelése révén nemcsak a jól ismert, névjegyé vált motívumok, a fűzők, a varratok, a csövek, hanem a témák, a tájak, a figurák, valamint a műfajok, a technikák, a stílusok, korábbi saját képek és sorozatok, vala-

mint olyan egyedi, jellegzetes hiányok, mint az árnyékolás vagy a folyóképeken a hullámok, fodrok hiánya is: mind egylényegűvé, egymás aspektusává válhattak, és mindegyikük újraértelmezte az életmű tétjeit, megváltoztatva azt. Érthető, de ugyancsak alapos tárgyalásra érdemes dimenzió, hogy az *Új Symposion* többek közt a *Kontrapunkt* című kiadványért is felelős szellemi közösségének alapító és tevékeny tagjaként Benes saját elképzelései szerint élte meg és fejlesztette (nem csupán) művésztette a csoportra jellemző szemléletet, mely az identitást mint produktumot egzisztenciális, kulturális, szakmai és szociális kérdések egymásra vonatkoztatása, ütköztetése és imitációja révén tartja lehetségesnek.

Az átfogó munka a kifejtés során az újabb és újabb összefüggések, tények beemelésével az enciklopédikusság felé halad. Érdemes zárójelbe tenni a műfajjal szembeni fenntartásokat, ugyanis a kvázi szócikkek, az egyes jelenségek kiemelése, hangsúlyozása és elemzése az első számú alternatíva az egységesítő, a tényeket közös magyarázattal egyneműsítő, a festői, költői munka, valamint az értelmezői és személyes hitel esélyeit ellehetetlenítő gyakorlattal szemben.

Péter Márta

bardo földön és túl (halál-mese felnőtteknek)

„De szegények és gazdagok,
Mindnyájunkra mosolyog a halál”
(Pythagoras)

*vonatozunk
szemben ülve
anyaölbe
hajtom fejem
felnőtten is. aztán
hallom szavát, hogy
tán jó volna visszamenni?
és szavától látom a nagy
menetet, hogy mindenki vissza-
felé tart, visszalépne anyaölbe
furakodna melegbe, bársony-
odúba, védelembe, hogy fiam
belém, én vele anyámba, ő
már velünk nagyanyámba
és így tovább, de hol vannak
még a testvérek és gyerekeik,
az ismertek és nem ismertek
és hol lesz ennek vége, a nagy
ősanya terhében, 'hol az egész
világ szorong és létet
álmodik
arra eszméltem,
hogy értem, mi a
félelem, a haláltól félés
arra eszméltem, hogy
sodródok a fényhez, de
kiláttam az útból, a fényvégű
útból, és kint csak nagy szürke
tér volt. egyedülvalóság, elveszés
volt, csupasz lélekézés, támasz,
fogódzó és minden nélküli, embert
haladó ismeretlen, ahol nincs lépték*

fogalom se hozzá, s a föld-lény csak
kapaszkodik abba, 'mit magának hisz,
ami nincs, mert az ember már oda,
elveszik, belevész ama világ világosba
(ahogy áll az útravaló halál-könyvben)
fény-sötétség derengésben érez és nem,
fáj és nem, csak a tehetetlen
magány ül meg benne, a miben, és
vágytestben bolyong. de a köztes
helyett e létben is vágytestet
cipel, mert a vágyat
éli benne, mindig a
lehetetlent.
és vágytestben éli földi
létét, idejét, mert vágyból
jött ide, jött ismét, leróni adós-
ságot, ha tudatlan is, ahogy van
folytatólag. és jön, és megy, s közben
eltérítették mindenféle vágytól minden-
felé és alszik is, bár úgy hiszi, éber, és csak
sokára, muzájából eszmél. hogy megélte már
fiatal testét, hogy szép, mint a bomlás előtti
perc magánya, a hibátlan feszültség és
csordulni kész helyi érték, ami talán ő
volt (mert magát élte benne).
és kérdés az idő, a múltból jelenés
jövője. ám ez csak van, ránk borulva,
'mi alatt élünk vízszintes világot, innen oda,
okot és okát is e síkban lelve, aztán egy nap
kihullva szokott időből keressük magunk, az
elvezettet, ki tollpiheként űzve szélről, lélegzet-
paripán nyargal, mert nem tudjuk, mi sodor és
hová, hol kötünk ki. és lesz-e nyugvás
hídfeőknél, templomban, ereklyetoronynál,
szentelt hajlékban, lesz-e nyugvás fűkunyhóban
vagy valami üregben, benne dideregve, de csak
hívén a didergést és mindent, mert valósága
csupán benned való, mintha testtel lennél, pedig
nélküle. a szenvek is elérnek, ha és talán
de ne zuhanj bele ölebbe (anyaölbe), ébredj
halálban is, éber légy
és éber alvásban, ájulatban, mert köztes lét
az is, a semmik partján, semmiben, fogalmak
távolában, túl az óperencián. mintha mesevalóban
tündérek, sárkányok, szörnyek és vérvóók közt lennél

hol rettegsz a szétszabdalástól, s hiába tudod, hogy
tested álmotest, olyan, mit be- és elképzelsz, olyan
hát, amit tükör meg nem mutat, és árnyékot nem vet,
inkább csodás dolgokra képes mágus, képzelet terem-
ménye, csak hát a valónak hitt való, s benne a test, 'mi
tudatja létét akárhogy is, a fájás valóját tagadva
megroppan, az élő megroppan, ha
nem isten.

körülöttem nem laktak istenek, vagy nem
istenek laktak, de ő mégis megnyilatkozott, akár isten-
telenségnek tűnő isteniségben, a két part között, 'hová
minden lény elér, ha letölti idejét, amiből mindig annyi
van, amennyi, kár töprengeni, igaztalannak hinni véget,
jön, még ha csöndben is, mindenmód elérünk oda. láttam
arcokat, még jelenült testhez kötve, de már nem volt
visszaút, hátrapillantó visszavágy, csak a múlt menet
és inneri keserő, mert az ember csak magát képes
megképezni, csak a maga formáját éli, abba
burkolózik, és magának rendez
halotti tort.

és eljöhet idő, mikor útján étket kíván, de nem ehetsz,
látja testét, tetemét is, rokonát, ismerősét, össze-
gyűlteket, de hiába szólítja őket, eszmélni kell s ily
gondolatra ébred: halott vagyok, mit tehetnék. és
bánattól hajtva testért bolyong, testet keres magának, de
sajátján a tél vagy nyár már elvégezte dolgát, vagy rokonai
elégették, eltemették, vízbe dobták, madaraknak adták, nem
leli, s nyomorúságában mintha sziklák préselnék, rejtezne
titkos kő hasadékba, ormok és szirtek mögé, ám nyugalmat
nem lel, mert fel kell hagyni a sóvárgással, és engedni szellemet,
s lemondásban lelni időt, így jöhet csak szabadulás, de ki tudja
ezt. nagy a zavar és félelem, s aztán elhull az emlékezet
fölbomlik, ami én, fölbomlik
minden

talán az én-veszejtés gondja, a tudatmély válthalál, ingoványos
határ, a másik tér, hová löknek, akárkik voltunk, feledve magunk,
ez lehet a szenvedés, túlnani árny, ami távozók arcán lebeg, az
utolsó kérdés ittenihez, az itten maradottnak, 'mi válaszolatlan
süllyed el. sok arcot láttam életsoromban, opálgzó bőrt, testeket,
nyitvatűnő szemet, nedvetlen szájakat, ahogy a föld a vízbe
süllyed, és a test elveszti támaszát, ahogy víz a tűzbe süllyed
és a száj és orr kiszikkad, ahogy a tűz a levegőbe süllyed, és
a testi hő tűnik, ahogy a levegő a tudatba, éterbe süllyed, s
aztán az utolsó légzéssel elsüllyed minden durva-anyag. láttam
a halódó sejteket, ahogy a bőr (és más alatti) készülődik, múlását

gyűjti útra, de amit evilági szemmel láttam, az még itt volt, itt létezett, földi érzéknek rajzolva. de mi az itt, és mi a földi érzék, csak egyezése köznek, hajtsuk meg fejünket, és amit láttam, lehet, hogy csak én

(ki az?)

pedig én volt az összes elmenő is, sokak közt az, ki jézus évet élt, aztán bal-esetben loccsant szét feje, s anyja üvegbe gyűjtve vérző véré, agyának velejét, amit belőle összekapart, huszonév őrizgette, mert addig őrizte ruhaszekrény a bomló tartalmat, gyógy-ereklyét nyitva-seben, itt maradt életen. ez volt a titkos motor, vagy a félelem és szeretés testbe ragadása, hordozó ábrája, amit ki-ki feltalál magának, és viteti létét, halálíg. én volt az asszony, ki testben, korban százig húzta, s még utolsó fekhelyén is csak feje lett kisebb (ahogy mondták), és fejével elment nevetése is. én volt, 'ki már be se fért a faragványba, úti-ládájába, talán szabattak neki másat, hogy legyen nyugodalma, békességes lelke, látva a lakást, akarást érte. de kiért tesz az élő cselekvéssel, kinek üdve, nyugodalma fontos, ha gyásza föld zuhanását paplannal játssza ki, és ki érti a halált szótartó bizonyosságot, ki akarja érteni? ám ő mindig eljön ha nem ígérte, akkor is.

én volt, ki élni akarva az életért evett, de már hiába, teste útra fordult, kiadta-visszahányta e világba étkét, és az életért evő a visszahányt étekre mint testi-nemre, ítéletre meredt. búcsú volt ez, csupasz magaslati szó, amikor muszáj az engedés, muszáj engedni a külsőt, formahordozónkat, mert a szolgálatnak vége, váltidőre bevégeztetett (de ezt is ki tudja). ki tudja megfelelni, hogyan van ott, a fordulóban, honnan csak egy tekintet marad a sötét hír visszavilágba, ha ott voltunk az ágynál (vagy akármáshol) akkor, éppen akkor. én az ágyivégben voltam, figyeltem, várakoztam, tán valaki intett is, valami tudta bennem a percet, ott voltam, mikor fektéből felpattant, hirtelen felült a másnak erejéből, és tekintésünk összeért, aztán lehanyatlott (alvó oroszlánként), jobb felére zuhant nyitott szemmel, de azzal ide már nem látott. s tán füle is bezárult ennek a világnak, nem hallotta már a madarak hajnalát, ahogy én virratag, s nem tudni, bánkódott-e rajt'. ahogy válasz nélkül marad a ravatalon fekvő könnye, szemnek áttetsző cseppje is, életfogalom életmúltában, elhagyott testi tárgyban, és marad a szó is bent, visszazuhanva elnyílt szájba, lentsötéti végvilágba kerestük a titkot, titkos ajtaját halálnak, játéknak öltöztetve formát, rítust, vagy 'mi abból nekünk még maradt a láthatóban, mert ravatalosdi volt a játék, amiben próbafeküdtem én is, sötét szemfedővel, fogyó lehelet-erővel, s bár áttetsző volt az anyag, hirtelen messze lett a világ, ahová tartozni hittem magam, és ledobtam szemfedőmet.

valami sejtés támadt bennem, hogy mily vékony a határ, hogy benne lépdélünk napos tájon, világosan is sötétben, de ez mind övé, az

ismeretlené, minék részei voltunk, maradunk, érzékeinknek fogható, testi léttel olvasható milyenségét értve is (talán), s közben a minden, a teljesség körbefog, magába zár, és szabadságunk a fogság tudása, fogalom-sejtés, hogy bármi benső kiáradása egy velünk, és mi vagyunk kint és bent is, testhatáron innen és túl, az összes tükör minket mutat, a mi árnyunk-énünk veri vissza.

mert minden birodalmak nem valahol másutt vannak, de bentől jönnek, szíved négy kamrájából, szívednek négy táján s középen terülnek el, s a színek, fények, jelenések napjain köztes-léti vándorként bolyongva, ha félelem és rettenet űz, ne félj akkor se, hisz a vérivó istenség is tudatod teste, még ha óriásként, hatalmas tagokkal, eget borítva derengne is alakja föl, borzadály helyett védistenségre lelhetsz benne. ám a nyolcadik napi bolyongástól és utáni időkből is jöhet szabadulás, amikor nem kell tovább lefelé vándorolni, ha nem rettegsz, és nem hagyod magad gyengülni jelenéstől. akkor jöhet agyadnak mélyéből a nyolc némből, agyadnak keleti tájáról az első, jobbában emberhusáng, a baljában vérrel teli rőt koponyatál, délről a sárga, ijjal és nyállal fegyverezve, nyugatról a vörös, a víziszörny-zászlót tartó, északról a fekete, kinek kezeiben dorje és vérrel teli emberi fejbőr, délkeletről a vörös, aki jobbában belet tart, baljában belet eszik, délnyugatról a sötétzöld, baljában vérrel teli koponyatálat tart, és jobbjá gyémántjogart lenget, jöhet északnyugatról a sárga-fehér, aki testtől fejet szakít el, jobbjával szívet markol, és baljával a testet eszi, északkeletről a sötétkék, ki hulláról fejet tép le és azt eszi. agyadnak mélyeiből kelnek ők, onnan lépnek elő, ne érezz félelmet más megtévesztő, félrevezető árnyképektől se, tested most hajlams elmebeli test, ha ütök, darabokra vagdalják is, meg nem halhatsz. üresség itt minden, és üresség az üresség ellen mit sem tehet.

mit gondolt testéről, kit a prospektúrán toltak elém, s fejének hátul híja volt, mit gondolt az állapotról, ha látta magát, a haját, a semmi takaróját, és hol volt az agy, melynek mélyeiből jelek támadnak, jelenések, félelmi tárgyak. tán ottmaradt szeszben, valami üvegben a nagy tudományak, s tán ottmaradt szíve is; mellkasából papírvotta mint ünnepi csipke díszlett ki, abrosz egy halotti asztalon, kórházi bútoron. (s csipkétől jött a régi kép, a ravatalra, halott szívre hajló asszonyé, kinek gyászhuszár súgta el, hogy nincs ott már semmi, ne keresse, ne hallgassa, ne szeresse...) de a magasnak is szólhat kérdés, hogy kié a test, kinek birtoka élve-holtan, és kié az én, az ember és az elme, s miért bolyong a fájás benne, ha a halál terítéke érkezik. és nézed, lopakodik szemed, bámulod az új állagot, míg egy hang törölgeti agyad, a boncmesternek jó keze van. igen, még így is szép a halott, belőle maradék, s nem tudom, látta-e valahonnan, hogy asztalánál evilági szívem gyötrül, mert történetén kívül maradt, s nem lehet már neki támasz, csak remélő, hogy az útra keltet saját útja szabadítja is, elköti szenvedéstől, kínzó szenvedés kötésétől, amiben az ember úgy elfészkelte énjét, lenti lényét, gondjában (vagy másért)

feledve magast, feledve, 'miért jött, még ha szenvedésre is.

mert az emlékezés könnyen zárul, hogy bírja földiségét, de végül mégis nyíltni kell, látni és tudni mindent, s talán ez a sejtés, sötét ajtó bennünk, 'min túlra igyekszünk, akarat ellenében is. de én biztos nem akartam még az ajtót nyitni, mögé vetni pillantást (úgy hiszem), amikor fejem szorítva két kéz fölemelt, és testem nyakamon himbált, és gyerekként megadtam magam, létnyugodva hagytam, hogy talpam levegő simítsa, hogy a levegő tartson, mintha függve úsznék, csak szabadulni ne akarjak, ne kiáltsak-kapálózzak és vártam a földet érést, azt is csodálva, mily erős a nyak, amely közti létben tart, erősek izmok és csigolyák, nem szakadva is között, ahol jártam e világban túl. de megint születtem, visszajöttem, mint annyiszor.

miért?

tán valamiért kellett, vagy anyaölt nem tudtam zárni semmi mód, lökött a vágy meg a közti félelem, valótlan valónak vélt hitem, a határtalan idejű bolyongás (és a forgatagbeli szokás-múlt), így hiába a bardo járólényen túli képessége, kilencszeres emlék-képe, mindfeletti tudás-adomány, ha zavar támad, a jó rossznak, a rossz jónak tűnik, s bár a tanács idéződik (vagytól, taszítástól szabadon, a nagy egykedvűség állapotába térve megadni igaz lényeket, megfelelő anya ölet, ahol világosság uralkodik, lépj be oda), sokszoros a lehetőség. sokféle a hang, a nagyság, színezet, és kuszáló, mint a félelem, s ha vonzás és taszítás ösztönöz, ha rossz hajlandóságtól nehéz szabadulni, harag és szenvedély hat, a figyelmező víziók összefolynak, taszítanak-csábítanak, s a lény bezuhanhat anya ölbe, és magcseppek egyesülő örömeben tudat-ájulatra tér, s aztán ovális formában érlelődve, és ölből kilépve szemeit nyitja, kutyakölyökként. kutyáolban ébred, de lehetne hangya a bolyban, rovar vagy bogár egy lyukban, és lehetne borjú, kecske, bárány vagy malac a disznók között, és vannak más szenvedtető síkok is, de hogy téged ily csapás ne érjen, utasítsd el magadtól a vonzás-taszítás érzéseit, zárd az anyaölt küszöbét és állj ellen, most komolyságra és tiszta szeretetre van szükség.

tekintet volt, állatkoponya-fény, kérdett és sugárzott, míg apróval léptem üres dobozhoz (s gazdája sapkát emelt a szégyen-pillanathoz), de a csupasz sors-tekintet, a szeretés szótlán természete, bölcsességes csöndje a kutyában eloldott külső világtól, kihajoltam síró ágként, és sejtethetlen, hogy az állat túrta vagy szerette az embert, ahogy a költő fabula-farkasa, ki szépnek látva a lényt be is ment a házba, megállt a szoba közepén, s nem mozdult onnan soha többé. nyitott szemmel állt egész éjszaka, s reggel is mikor agyonverték. földi bardot járó, tiszta szívű állat, te őrzöd az ember szívét, megőrzöd épen, 'ki beteg hóbortjában hangszálad veszi, hogy ugatni, kutyául szólni se halljon, csak szolgáló tárgyként bír el színpadán, és te mindig megbocsátasz. és sok állat megbocsát, mert szíve tiszta, béketűrő, ahogy mondta egy lóra valaki (e veszélyszót), felékezdve saját sötétet, állatnak ember árnyát. és

szemem zárva vagy (fél)ig nyitva nem látott e világba, de mindent halló
voltam ágyon fekve is, mégis hirtelen volt a csattanás arcom bőrén,
túlhanról visszahúzó orvosi művelet, a félés megrendült pofonja,
és jöttem megint, ne legyen baj nem-jövéssem, igyekeztem fél-
halálban is. pedig ott nem fájt a fájdalom se, a test és
gondolat se késelte lelkem, s az emberi szó is
súlytalan vonaglott a másik
tartományban.

de a másiktól itteni egész parány, lepréselt két dimenzió, nincs magasa,
fölfeléje, csak vízszintje, mint taposott bogárnak, tiport növényi létnek,
földi büszkeségnek én-ben. de hiába nagy és öntelt a földlény, nem ismeri
magát, mikor hiszi, és a halál eljön érte mindig, s akkor, ha nagy is volt,
lesz kicsi és magányos az útján, magával nem vihet semmit, a szerzettet
felednie kell. ám a fényötétség derengésben is van fordulóhely, és a
szabadulás a felismerttel eljöhethet. még a hajlottan járókéhoz, állatokéhoz
hasonló nembéliek is képesek oltalmat kérve nyomor-helyet elkerülni,
kincses emberi testbe költözödni, intelemben-áldásban részesülni. s még
nagyvotókúék is szabadulnak a tanítást hallva (mert a közti létben bolygó
lát és hall, de értelmének hús-vér támasza nincs, hát könnyen fordul),
mindenki szabadulhat. ezért életmúltnak hajlékában, testi közelében
idézz tanítást újból addig (vésni elhalt szellemébe), míg orrnyílásból
vér és sárgás nedv szívárogo, de testnek legyen nyugodalma, békés
útja, ezért állat az elhalt kedvéért le ne vágassék, a fogadalom okán
eszmélőlény éltét meg ne szakasszák, s a tetem mellett bárki másnak
hangja, rokon s barát sírása, zajütés, jajgatás ne hallassék, szóbeszéd,
ráolvasás ne hangozzék, hanem valahány csak lehet, nemes erényű
tett tétessék.

mert éltünkben is úton vagyunk, cselekvésünk, gondolatunk az út, és
minden visszahat, elkerületlen marad, jó vagy rossz kolonc, oldani
kell, hogy könnyen térjünk közti útra, bardo létbe, 'mi nem hely,
de állomállapot, s minden formája, szörnye, pokla, démona saját
vízió, a tudat szülötte, s nincs más bilincs rajtunk, csak mit
önmagunk raktunk fel magunkra.
értsél és légy szabad

Füzi László

Elakadások

IV. rész

Mindig a valamikori történekekről gondolkodik, legalábbis ebben a könyvben. Az utcán járva, ha éppen nem a múlt történéseit idézi fel, gondolkodását a jelen tölti ki, munkahelye gondjai, érdeklődéssel figyel a maga átalakulását, gyakorlatibb munkát végez, mint korábban, mondaná, de ez így nem igaz, korábbi munkáját megőrizve végez gyakorlatibb munkát, mint korábban, s így érdeklődése is gyakorlatibb lett, ráadásul rövidebb időtávlatban gondolkodik, mint korábban. Közben érzi, most is, s korábban is érezte, a múlttól többet tud, mint a jelenről.

Nem tudja, így kell-e ennek lennie.

Nem tudja, milyen szerepet kell játszania az ember életében a történelemnek.

Azt gondolja, korszakonként változik ez a szerep. Van, amikor a történelem kerül előtérbe, s van, amikor a jelen, most, hogy egyre kevésbé érzi a jövőt, a jövő lehetséges előtérbe kerüléséről nem is gondolkodik.

Ha hatvanévesen már emlegetheti az egész életét, akkor azt mondja, egész életében a történelem foglalkoztatta, az kötötte le gondolkodását. Gyerekként történelmi regényeket olvasott, az egyetemen a magyar mellett történelem szakot is végzett, tanította a történelmet, mégsem nevezte magát sohasem történésznek. Igaz, irodalomtörténésznek sem, vagy ha igen, akkor jobb híján, mert mondania kellett valamit a foglalkozásáról. Ahhoz, hogy történésznek vagy irodalomtörténésznek mondhatta magát, kutatnia kellett volna, új, korábban nem ismert tényeket kellett volna felszínre hoznia, de kutatásra soha nem volt ideje, ha valami hiányzik az életéből, akkor talán éppen a kutatás hiányzik, de csak azért, mert ennyi idő elmúltával ennek a módszertanát is szeretné a maga számára kialakítani.

Nem kutatott, tanítani is rövid ideig tanított, mégis állandóan a történelem foglalkoztatta. Talán azért, mert gondolkodását mindig a történelemmel akarta alátámasztani. Bármit gondolt, azt a történelemben helyezte el, állandóan történelmi összefüggéseket keresett, gondolatmeneteit mindig a történelemből indította. Önmagának volt szüksége a történelemre, nem kutatni akart, s nem is tanítani, önmagát akarta a történelem által és a történelemben megérteni. Nem tud mást mondani, csak azt, hogy minden, ami körülvette, a történelmiséget sugallta számára.

Ezért döbrenti meg a történetiség mai szétesése.

Fiatalkorra a történelemért folytatott küzdelemben telt. Nem frontális harcokra kell gondolni ennek kapcsán, hanem szívós küzdelemre, mondjuk általánosítva és szólamszerűen,

a mind teljesebb és mind hitelesebb történelmi ismeretekért. Az apró tényfeltáró közlések éppúgy lekötötték, mint a korszak-monográfiák és a bölcséleti írások. A témák is adták magukat, nemzedéke a tizenkilencedik századi és a huszadik századi történelem kapcsán találkozott a legtöbb hazugsággal, ezért ezekről az időszakokról olvasta a legtöbbet. Szerette a nagy összefüggő monográfiákat, áttekintéseket, a rendszerezés mindig foglalkoztatta, ahogyan az olvasás szintjén a történelemről folytatott bölcséleti gondolkodás is, Bibó és Szűcs Jenő nevét mondja most is, s hozzáteszi ehhez, hogy azt a rendszeralkotó bölcséleti tudást tartotta a legtöbbre, amellyel Bibó István magnóra mondta Az európai társadalomfejlődés értelme című bölcséleti esszéjét, vagy amellyel Szűcs Jenő megírta a Vázlat Európa három történelmi régiójáról című tanulmányát. Ezek mellett az alkotóerő villanását jelző nagy műveknek, verseknek, regényeknek, festményeknek volt helyük, vagy azoknak az utóbbiak mellett, a sorrend ezen a szinten érdektelen.

Mikor érzelte a történelmi gondolkodás szétesését? Már a hetvenes évek végén, amikor tanítani kezdett. Igaz, korábban is találkozott a történelmi tudatlanságról terjedő legendákkal, történetekkel, az azonban, amit az iskolában tanárként megtapasztalt, minden elképzelését alulmúlta. Gyűjtötte az adatokat a magyar oktatás csődjét bemutató tanulmányához, a Mozgó Világban szerette volna ezt a dolgot megjelentetni, de végül nem írta meg ezt a tanulmányt, diákjait, tanítványait nem tudta leleplezni, közös munkájukról sem tudott kifejezésben beszélni.

Újabbán megajándékozza magát egy-egy vaskosabb monográfia elolvasásával. Mindazon túl, ami napi munkájából a történelemhez és a történetiséghez köti, két történész munkáit olvassa konok következetességgel, John Lukacs és Gyáni Gábor írásait, könyveit. Egészen eddig nem gondolkodott a két történész gondolkodásának egymáshoz való viszonyán, alakjuk, gondolkodásuk most, a történelmiségről gondolkodva került egymás mellé.

Azt gondolja, keresni sem lehetne két egymástól ennyire különböző történészt. Szilárd logikai rendet alkalmaznak mindketten, de más kapcsán és másképpen építkeznek. John Lukacs a történelem nagy témáit mondja el, a második világháborút, vagy éppen a huszadik század történetét, vagy a huszadik század végén lezáruló nagy korszak eltűnését magyarázza meg, Gyáni Gábor szigorúan körülhatárolt témákról ír, városfejlődéshez, gazdaságtörténethez, családtörténethez kapcsolódó témákról. Gyáni szaktanulmányokat ír, John Lukacs elmozdul az esszé irányába, útirajzai az esszéirodalomban is előkelő helyet foglalnak el, Gyáni Gábor szigorúan tudományos, ugyanakkor az etikai állásfoglalást nem nélkülöző tanulmányokat ír. A személyességnek kevés teret enged, az édesapja életútját bemutató tanulmányában a személyes vonásokon túl az általánosítható mozzanatoknak szentel nagy szerepet, ugyanakkor közéleti, politikai kérdésekben is hallatja a hangját.

Nem sorolja tovább a két történész közötti különbözőségeket, eddig is azért tette ezt meg, mert rádöbrent, hogy ez a két egymástól annyiban különböző történész egy téma kapcsán szinte azonos mondatokat vetett papírra, ez a téma a történetiség jelenségének átalakulása. Gondolatmenetük is azonos. A történelmi tudat kialakulásából indulnak ki, John Lukacs Johann Droysen német történészt idézi: „A történelem az emberiség öntudata, tudása önmagáról”¹, Gyáni Gábor a következőket mondja: „A modern történelmi tudat, amely a nemzeti öneszmélés pregnáns megnyilvánulása, a történészek történelmeként

1 John Lukacs: *A történetírás jövője*, fordította: M. Nagy Miklós, Európa Kiadó, 2012, 14.

keletkezett a 19. századi nemzetállam-építés hősi korszakában.”² Ettől a kiindulóponttól jutnak el a történetírás korlátainak felismeréséig, az objektivitás fogalmának és eszményének megfakulásáig, ahogy John Lukacs mondja: „Most..., egy korszak végén, amikor az objektivitás fogalma és eszménye megfakult, máris új veszélyek leselkednek. Az egyik közülük a szubjektivitás (mely a »posztmodernizmusban« is jelentkezett).”³ A kollektív emlékezet mindent elöntő áradatáig jutottunk, ahogy Gyáni Gábor mondja: „A szakma éthoszához ragaszkodó történész egyre kevésbé találja a maga helyét ebben a mind kaotikusabb történeti diskurzusban; az eddig szentnek tartott véleménye a múlt egyes dolgairól hovatovább alig több a múlt egy lehetséges, ráadásul nem túl népszerű elgondolásánál. A ma embere jelene aktuális szellemi-érzelmi szükségleteitől hajtva, a jelenbeli tapasztalatai nyomán keresi a múlttal való találkozás lehetőségét, amely azonban nem feltétlenül illeszkedik végül a történészek történelméhez.”⁴

Aligha kérdéses, mindazt, ami a történelemmel kapcsolatban van, újra kell gondolni. Másképpen mondja: azt, amit a történelemmel kapcsolatban a világban megtapasztal, s azt is, ami ebből a gondolkodásába bekerült, alkalmaznia kell a történelemről való gondolkodás során.

S azon is gondolkodnia kell, hogy az ő szövege, az, amit ebben a könyvben papírra vet, hogyan vethető össze, Gyáni Gábor szavait kölcsönvéve, a történészek történelmével.

1.

Mondja, ennek a könyvfolyamnak a kezdetétől mondja, hogy a világ átalakulása, elszakadása a kétkezi munkától, s az azon nyugvó világképtől, az igazságosság leegyszerűsített formáitól a világ más, ma már szerencsésebbnek mondott részein, de még náluk is jóval korábban megkezdődött, mint ahogy arról ő akár csak tudomást szerezhetett volna.

Irodalmi eszményei mégis az irodalmiság hagyományos felfogásához kapcsolódtak. Ma, azt követően, hogy ennek a tizenkilencedik századi alapokon nyugvó irodalomfelfogásnak immáron csak a töredékei fedezhetők fel, el kell mondania, hogy az újabb évtizedek áttételességen, irónián-játékon-önirónián, leginkább pedig teljesen új nyelvhasználaton nyugvó irodalmiságát neki tanulnia kellett.

Tanulnia kellett, mert nem ebbe született bele, hanem egyfajta tradicionális nyelvhasználatba, irodalmiságba, létszemléletbe.

Az irodalom átalakulása a hetvenes évek végén számára is kézzelfoghatóvá vált, aztán benne is élt ebben az irodalmiságban.

Ösztönei mégis a hagyományos irodalmisághoz kapcsolták, mondja újra.

2.

Gyorsan teszi fel a kérdést, gyorsan, hogy ne legyen ideje a válaszon gondolkodnia.

2 Gyáni Gábor: *Az elveszített múlt*, Nyitott Könyvműhely, 2010. 7.

3 I. h.: 81.

4 I. h.: 8.

Az irodalomban ma mi jelenti a szabadságot?, kérdezi önmagától.

A választ is gyorsan fogalmazza, most minden tünődést el akar kerülni. Amit mond, azokra gondolva mondja, akiket így vagy úgy, jobban vagy rosszabbul, közletről vagy távolról ismert, legalábbis találkozott velük személyesen is, könyveiket sűrűn olvasta – olvassa.

A neveket szinte ösztönösen rántja elő a tudatából.

Az, ahogyan Weöres Sándor költő tudott lenni, szabadon költő, akkor, amikor a kor rátelepedett az élet minden apró elemére.

Az, ahogyan Szilágyi István a Szamos-parti lakásában, már Ceaușescu örült rendszerében negyedszer is átírta a Kő hull apadó kútba című regényét, miközben a plafonról a kalligrafikus betűkkel megtellő lapokra esőcseppek hulltak.

Az, ahogyan Kányádi Sándor a ház előtt egész éjszaka ott álló gépkocsiról írt verset, miközben nem csak az Istennel, hanem a diktátorral is perlekedett.

Az, ahogyan Kálnoky László finom iróniájával az egész világról alkotott véleményét elmondta.

Az, ahogyan Buda Ferenc hallgatásaiból nagy költészet nőtt ki.

Az, ahogyan Ilia Mihály az őt megfigyelők elől semmit nem titkolva, a nyilvánosság vállalásával tette meg azt, amit mások titokban sem mertek megtenni.

Az, ahogyan Tolnai Ottó az avantgárd költő mezében a legkiválóbb mikrorealista író lett.

Az, ahogyan Esterházy Péter a Termelési regény oldalain remek szélsőként száguldozott.

Az, ahogyan Nádas Péter az elemzést újra a regény tárgyává tette.

Az, ahogyan Balassa Péter a modernizáció őt uraló vágyában is visszanyúlt az elhagyott értékekhez.

Az, ahogyan Gion Nándor élete utolsó novellaciklusában a bontakozó maffiavilágot leírta.

Az, ahogyan Baka István a szerepverseiben a maga személyes hangoltságú költészetét megteremtette.

Az, ahogyan Faludy György mindenkinek leckét adott a történetiség megéléséből és a fiataliságból.

Az, ahogyan Sándor Iván a teret és az időt faggató kérdéseit időről időre felteszi, s ahogy a számára tökéletes regény megteremtéséért küzd.

Az, ahogyan Vekerdi László egész életében a kíváncsiságát követte, s így járt be hatalmas utat.

Az, ahogyan Kovács András Ferenc felszínre hozza tehetsége összes elemét, s ahogyan érti a korát.

Az, ahogyan Tandori Dezső naponkénti megújulásában egzisztencia-töredékeiben olvasóinak és értelmezőinek állandóan új feladatokat ad.

Az, ahogyan Végel László Máraiból elindulva a jelent faggatja.

Az, ahogyan Zelei Miklós a történelem végzetesen abszurd jelenségeinek nyomába indult.

Az, ahogyan...

3.

Azzal, amit leírt, annyit, de valóban csak annyit akart mondani, hogy az író számára a mű megteremtése jelenti a valódi cselekvést.

A mű és a magatartás megteremtése, érzi, a hagyományos világhoz kötődő ösztöneivel ennyit mégiscsak hozzá kell tennie az előző mondathoz.

Meg kellett tanulnia, hogy az írásnak kell cselekvésnek lennie, az irodalmár számára más lehetőség nem adódik.

Számára korábban minden cselekvés gyakorlati volt, s annak, amit tett, mindig megtapasztalta az eredményét vagy az eredménytelenségét.

Még a tanításban is.

Volt idő, amikor a szerkesztésben is.

Az írás körül másképpen történik minden.

4.

Az előbbi kérdést megismételve önmagához fordul, számodra mi jelenti a szabadságot?, kérdezi magától.

A személyiség teljes vállalása és érvényesítése, mondja gyorsan, de tudja azt is, hogy ennél gyakorlatibb választ kell adnia a kérdésre, ellenkező esetben számos elméleti kérdést, fogalmat kellene tisztáznia.

Újabb válasza a mindennapi élethez közelít, a családhoz, a munkájához.

Mennyire szabad a mindennapjaiban, ezen tűnődik. Nehéz bevallania, hogy napi kényszerek viszik előre, betáblázott napok, hetekre előre lefoglalt időpontok, állandó küzdelmek.

Azt gondolja, ha egyetlen pillanatra sem tud kilépni abból, amiben benne él, akkor valójában nem is szabad. Ezt mondja, de közben tudja, hogy mindenkinek hasonló keretek között kell megteremtenie a szabadságát.

Tudja, egyetlen pillanatra sem tud kilépni abból, amiben benne él.

Itt már nemcsak magáról beszél, hanem arról a társadalomról is, amelyikben él.

Fentebb a személyiséget említette, ebben a jegyzetben a kifejezés kapcsán azt mondja el, hogy maga a személyiség egyre nehezebben fejthető fel, szaporodik benne, ahogy József Attila mondta, az „idegen anyag”. Sok-sok réteget kell önmagáról eltávolítania annak, aki magára akar maradni önmagával. Ennek kapcsán Ryszard Kapuściński idézi: „Az irodalmi alkotás (és általában a műalkotás) egyre inkább kollektív alkotássá kezd válni. Emlékezetünkben ugyanis egyre nagyobb információs készleteket halmozunk föl, értelmünk egyre több adatot raktároz el; gyűjti és átalakítja azokat, gyakran tudatos részvételünk nélkül, míg végül magunk sem tudjuk már, hogy mi a sajátunk és mi az, amit mástól vettünk át. Itt, természetesen, nem a vulgáris, pimasz plagizálásra gondolok. Mélyebb, közvetettebb, megfoghatatlanabb, kifinomultabb hatásokról, kapcsolódásokról, összefüggésekről, érintkezésekről van szó. Manapság az író úgy ül le írni, hogy előtte elolvasott már rengeteg könyvet, elfogadott és át gondolt számtalan

*különféle véleményt. Egyre nehezebb szétválasztani saját gondolatainkat és azt, amit kívülről szívotunk magunkba. Így aztán a világról alkotott elképzeléseink szándékunk ellenére kubista vonásokat öltenek. Öntudatlanul is egy kollektív alkotási folyamat résztvevőivé válunk. Szinte lehetetlen megállapítani, hogy ki ír úgy igazán saját valódi bensőjéből.”**

*Ryszard Kapuściński: Lapidárium II. fordította: Szenyán Erzsébet, Felsőmagyarország Kiadó, 1999, 23–24.

5.

A játékban a legszabadabb az ember, írta korábban, úgy lép, úgy mozdul, úgy ér a labdához, ahogy az adott pillanatban azt éppen meg lehet tenni.

Úgy cselekszik, hogy nem volt előképe a cselekvésének, mondta.

Azóta, hogy ezeket a sorokat leírta, a játék eltűnt az életéből.

Eltűnt az életéből a mindennapiság szintjén, mivel kilépett abból a közegből, amelyekben, most úgy látja, még utoljára játszani tudott.

Arra a közegre is ránőttek a körülmények, a hetente egyszer játéokra összejövő társaságot a napi küzdelmek, társadalmi-politikai viaskodások szétrágták, megsemmisítették.

A helyzet ránőtt a játékra, maga alá gyűrte, megsemmisítette azt.

Tudja, sokat veszített ezzel.

Magát a játékot veszítette el, mondja, a mozgást, a szabad villanásokat, a kilépést.

A játék a gondolatai közül is eltűnt, túlságosan kötött a gondolkodása, nem tud kilépni azok közül a körülmények közül, amelyekben él, mondja.

Életéből eltűnt a nem tudtad, mit tettél, csak tetted, amit tettél, de nem gondolkoztál sem előtte, sem utána azon, hogy miért tetted azt, amit tettél állapota.

Mindig azon gondolkodik, hogy az adott pillanatban mit kell tennie, s hogy miért kell azt tennie, amit éppen tennie kell.

6.

Írás, irodalom, nagy-nagy szabadság, szabadon gondolkodás, mint a játék, írta korábban.

Írás, olvasás, ma is a játékkal azonos élmény, ezt akkor mondta, amikor az előző mondatot is mondta.

Ma is így gondolja, de csak akkor, ha a művek mögött az alkotóerő teljességét érzi, ha valódi remekművekkel találkozik.

Ez egyre ritkábban történik meg vele.

Mintha fásultság, rutinszerűség telepedett volna a világra. Az is lehet, hogy a világra önmagából vetíti rá a fásultságot és a rutinszerűséget.

A szabadság keresésének megmaradt ez az írás, ebben az írásban nem érzi a kényszerességet, még nem nyűg számára a forma, szabadon, igaz, egyre inkább önmagának írja azt, amit ír.

7.

Minden írás adott térben és adott időben születik meg, mondja.

A nagy művek a tér és az idő adott találkozási pontjain képesek újjászületni, ha ennek az újabb időnek és térnek a körülményei lefedik a művek keletkezésének terében és idejében uralkodó állapotokat.

A nagy művek képesek csak az újjászületésre, mondja.

Az igazán nagy művek képesek az örök időben és az örök térben való életre is.

Erre akkor döbbsent rá, amikor arról olvasott, hogy a kínai egyetemisták Petőfi Sándor Szabadság, szerelem kezdetű versét énekelve mentek a tankoknak ezerkilencszáznyolcvankilencben a pekingi Mennyei Béke terén (istenem, micsoda ellentmondás).

Most azt olvassa, hogy Iránban kivégezték Hashem Shabani iráni költőt, aki a hivatalos tájékoztatás szerint háborút viselt Isten ellen.

Megdöbbsentette ez a hír, mégiscsak a huszonegyedik században vagyunk, mondta.

Arra gondolt, hogy az időben visszafelé hányan és hányan bűnhődtek azért, mert szabadon gondolkodtak.

A kínai diákok mozgalma nyilvánvalóan illeszkedett a világ nyolcvanas évek végi demokratizálódásához, közvetlen elindítója az akkor elhunyt Hu Jao Pang politikájával való szimpátia kifejezése volt. A pontos történések azóta sem ismertek, ahogyan a meggyilkoltak pontos számát sem ismerjük, azt több ezerre teszik, egyes források szerint 120 ezer embert tartóztattak le ennek kapcsán, s 34 embert végeztek ki.

Az Index internetes újságban jelent meg a következő hír: „Kivégezték Hashem Shabani iráni költőt, számolt be a Radio Free Europe. A 32 éves költőt január 27-én végezték ki, halálának híre azonban csak most került nyilvánosságra. A költőt és aktivistát 14 másik aktivistával azért ítélték halálra, mert »háborút viseltek Isten ellen«. Shabani a perzsa Iránban élő arab kisebbség egy tagja volt, aki az arab kultúra és irodalom megismertetéséért dolgozó Dialóg Intézet alapítójaként volt ismert.

*Shabanit három éve börtönözték be, és a hírek szerint kínzásoknak is alávetették. Raboskodása alatt nem kapott megfelelő jogi védelmet, írta a Guardian. Az ítéletet az iráni elnök, Haszan Róháni hagyta jóvá, ami azért érdekes, mert Róháni az utóbbi időben nyitott politikus képét igyekszik kelteni. Legutóbb például történelmi bejelentést tett arról, hogy elítéli a holokausztot.”**

Egy-egy mű kisebb, igaz, az idézendő példában több történelmi változást hozó időegységben is mást mutat meg olvasójának. Kabdebó Lóránt írja a Juhász Ferenc költészetével foglalkozó tanulmányában a következőket: „Kerek számú születésnapja alkalmából baráti kiadója tisztelete jeléül most újra megjelentette A tékozló országot, Juhász Ferenc

poézisének klasszikus értékű sornyitó remekét. Olvassa újra a költészete iránt érdeklődő versszerető közönség! ... Először, amikor megjelent, lázított, a hagyományos értelemben a szabadság kimondójaként növelte az emberi nagyság vágyának belső ösztökéjét: »Az elnyomott szabadság belőlük robbanva, kúszva kitört.« Másodszor, amikor megjelent, elsíratta ezt a szabadságot, a nagy temetőt mutatta fel olvasójának a szépségre, boldogságra szomjazó világ ellenében: »e táj, ha nézem, megfájdítja, vakítja szerelmes szemem.« És most, harcok múltán, felfedezhetjük benne az embert, amint okos fejével szétteltekint és egybelátja a pusztulásból születő, és a születésből a mulandóságba hanyatló létezés egé-szét.”**

*Index, 2014. február 7. péntek, 16 óra 48 perc

** Kabdebó Lóránt: A látható mindenségben élni, A 85 éves Juhász Ferenc költészetéről, Forrás, 2014. február, 4.

8.

Úgy gondolta, hogy Kapuściński-nál olvasott először a Mennyei Béke terén tüntető és elpusztított diákokról. Nem, nem nála, de amíg erről megbizonyosodott, ismét rájött, hogy újra kell olvasnia Kapuściński szövegeit, azok újra élnek, újra aktuálisak, különösen azok, amelyeket a nyolcvanas évek kapcsán írt.

A Lapidárium első kötetét nézte át, feljegyzések sora a terek és az idők azonoságáról, különbözőségéről, a szegénységről és gazdagságról, diktatúráról és demokráciáról.

Az első szál, amelyet Kapuściński feljegyzései közül igyekszik körüljárni, a helyi időhöz kapcsolódik. „A helyi idő elmélete – idézi az író. – Az idő különféle sebességgel halad, attól függően, hogy a földgolyó melyik részén állunk, hogy milyen kultúra vesz bennünket körül. Az a tény, hogy valamikor különféle időmértékek léteztek, azt bizonyítja, hogy az emberek különbséget tudtak tenni köztük, alkalmazni tudták őket a helyi földrajzi és életkörülményekhez. Aki élt már sivatagi nomádok vagy Amazonas-vidéki indiánok közt, tudja, hogy a mi óránk ott értelmét veszti, fölöslegessé válik. Fölszemes szerkezetté, élettől elszakadt absztrakcióvá.”* A helyi időhöz való viszonyulás a világ egészéhez való viszonyulásról is beszél, teszi hozzá Kapuściński megjegyzéséhez. A nyolcvanas évek közepén olvasta Szócs Géza egyik írásában vagy nyilatkozatában, hogy nem a romániai vagy a magyarországi időhöz igazodva éli az életét, hanem a kolozsvári, azaz a helyi idő szerint. Nem gondolja, hogy értelmeznie kellene ezt az állítást, gondolkodásában azonnal összekapcsolta azzal, hogy a fertői orosz laktanyában a moszkvai időt mutatta az óra. Olvasmányai alapján újabb adalékot tud ehhez a motívumkörhöz kapcsolni. A napokban olvasta el Peter Hessler Két év Kínában (A Jangce partján) című könyvét. Peter Hessler a Békehadtest önkénteseként 1996 augusztusától két évig tanított a Szecsuan tartományban lévő Fuling főiskoláján, az ottani mindennapjairól írt könyvet. Ebben a könyvben olvasta a következőket: „Már nem sok volt hátra a vakációból, de nem mondhatnám, hogy alig vártam a visszatérést. Élveztem az utazás adta szabadságot, a lustálkodást, sőt még lebegően bizonytalan hszincsiangi státusomat is. Nem rendelkeztem munkahellyel, és kérdéses volt faji hovatartozásom. Semmit sem lehetett biztosra venni, még magát az időt sem. Egész

*Kína egyetlen időzónába esik, ezért Hszincsiangban reggel nyolc és kilenc között kel a nap, és este tíz után nyugszik. Az itteniek többnyire praktikus módon, valamiféle homályos, helyi időzónának megfelelően tartják számon az időt, és ez a pekingi időhöz képest két órával el van csúszva, miközben az összes hivatal és közlekedés a hivatalos idő szerint működik. Ez a kettősség nagyszerűen példázza a kormányzók és kormányzottak közötti szakadékot – ugyanott laknak, de kétórás késéssel élik az életüket.”** Ez a hirtelenjében összeállított motívumsor pedig, legalábbis szándékai szerint, azt példázza, hogy a birodalmak és a diktatúrák nem tudják elviselni a helyi időt, ahogy az élet helyi sajátosságait sem.*

Most nem idéz újabb mondatokat Ryszard Kapuścińskitól, nyilván lesz még ideje és oka arra, hogy idézzon tőle.

*Ryszard Kapuściński: Lapidárium, fordította és szerkesztette: Szenyán Erzsébet, Európai Utas-Századvég, 1993, 14.

**Peter Hessler: Két év Kínában, A Jangce partján, fordította: Sümegi Balázs, Park Kiadó, 2008, 219.

9.

Őt is a meghatározottságok és a lehetőségek foglalkoztatták, első könyve így nyerte el a Szerepek és lehetőségek címet, a könyv ezerkilencszázkilencven első felében, a társadalmi fordulat pillanatában jelent meg, a JAK-füzetek negyvennegyedik darabjaként.

Alig kétszáz oldalnyi tanulmány, könyvismertetés a sorozat jellegzetesen sárga borítójában, ma már összetörő papíron, számára akkor azt dokumentálta, hogy a mögöttük lévő évek, miközben családot alapított, s keresték a helyüket a világban, amíg valamennyire meggyökeresedtek Kecskeméten, miközben tanulta a szerkesztést is, szellemi téren mégiscsak valamiféle felmutatható eredménnyel jártak. Az ő szemében a munka mindig egy zárt időszak tevékenységét jelentette, ettől a időszaktól kézzelfogható eredményt várt, időszak tevékenységének foglalatát.

A könyv címének választásakor két másik könyv címe járt az eszébe, Németh László Ember és szerep című könyvének címe és Lackó Miklós Szerep és mű (1981) című könyvének címe. Németh könyve a Tanu időszaka előtt íródott, az útnak induló irodalmár bemutatkozása volt ez a könyv. Németh szerepfelfogásával tudott volna vitatkozni, a könyv címét viszont megszerette, ahogy az eszmetörténész Lackó Miklós könyvének címét is. Lackó nyilván visszanyúlt Németh könyvéhez és könyvének címéhez, annál is inkább nyilvánvaló ez, mert a kötet középpontjában az Egy szerep története című, a fiatal Németh László világképét elemző korszakos jelentőségű tanulmánya áll.

Saját könyvének középpontjában is Németh László állt, itt közölte az újolag átírt disszertációját, a Veres Péterhez írott Németh László-leveleket értelmező tanulmányát és az ezerkilencszáznegyvenöt utáni Németh László gondolkodását elemző írását. A könyv úgynevezett kortárs tömbje is arra utal, hogy az átfogóbb jelenségek foglalkoztatták, így a bontakozni kezdődő Németh László-kultusz, irodalom és politika kapcsolata, s hát a meghatározottságok, ezért írt tanulmányt

a Helyünk Európában című kétkötetes, nagy terjedelmű, s számos fontos írást összegyűjtő szöveggyűjteményről.

A József Attila Kör tagjainak régi vágya volt, hogy önállóan jelentethessenek meg folyóiratokat és könyveket. Az ezzel kapcsolatos küzdelmeket itt nem tekinti át, csupán arra utal, hogy a FIJAK–JAK átalakulás után, sajátos öszvérmegoldással, önálló szerkesztőbizottsággal, de a Magvető Kiadó keretein belül, nyilvánvalóan számos vitát magába rejtően 1982-ben indult el a JAK-füzetek sorozata. Az első füzetek természet-szerűen erősebben tapadtak a nemzedékiség problémaköréhez, de később is megőrződött a sorozat nemzedéki jellege. Könyve megjelenésekor Csapody Miklós, Dérczy Péter, Elek István, Gyurác Ferenc, Parti Nagy Lajos és Körmendy Zsuzsanna volt a szerkesztőbizottság tagja, könyvét Gyurác Ferenc szerkesztette. Róla később tudta meg, hogy egy évfolyammal alatta járt Sopronban, a Széchenyi-gimnáziumban, s szintén Szalai Dénes volt a magyartanára.

Az Ember és szerepben Németh így írt az általa használt szerepfogalomról: „Ez a könyvő dagadt előszó nem az emberi mélységeket kutatja. Egy vállalkozás története ez – az első szemhunyorogató mozdulattól, mellyel a valóság fényébe lépő ember körültekint, a sorsdöntő szerepvállalásig. Ha beszélek is életem eseményeiről, csak az érdekel belőlük, ami műveimet készítette elő s szerepemet bontogatta. Hogy ki vagyok, ott lappang szófűzésemben, képeimben, haragom és gyengédségem dobbanásaiban; hogy mi lettem az értékek ege alatt és az emberek indulatai közt: arról szóljon ez az ifjúkori műveimet keretező könyv.” A szövegből kitűnik, hogy Németh a szerepet az életből kinövőnek látja. A szerep – mint a jéghegy csúcsa, később az élet egészének fontosságát hangsúlyozta.

Lackó Miklós könyve: Szerep és mű, Kultúrtörténeti tanulmányok, Budapest, 1981.

*Németh László: Ember és szerep, Tanu-kiadás, Kecskemét, 1934, 4.

10.

Könyve ezerkilencszázkilencvenben jelent meg, nyolcvankilenc után élete és munkája az addig kialakult kereteken belül maradt, a társadalom átalakulása, az átalakulás felszínre kerülő értékrend azonban sok mindent megkérdőjelezett az általa képviselt világlátásából.

Ha korábban az irodalom egésze a társadalmi érdeklődés középpontjában állt, akkor a nyolcvankilences átalakulás után annak periferiájára került.

Azt mondja, számára ez nem jelentett meglepetést, mégis rosszul élte meg ezt az átrendeződést. Korábban is túlzónak tartotta az irodalmat a társadalmi gondolkodás középpontjába állító törekvést, az irodalom korábban sem töltötte be a neki tulajdonított szerepet, a nyolcvanas években már különösen nem töltötte be, ismerte évfolyamtársai gondolkodását, tanított középiskolában, tudott a könyvek és a folyóiratok példányszámairól, középponti helyzetben lévőknek ezek alapján egyáltalán nem gondolhatta az irodalmat, még akkor sem, ha az éppen aktuális hatalmi-politikai támadások ezt a látszatot keltet-

ték. Ezért aztán meg sem lepődött azon, hogy a rendszerváltást követően egy irodalmi folyóirat szerkesztőjeként a korábbtól különböző léthelyzetbe került, bizonygatnia kellett, hogy arra, amit csinál, a társadalomnak szüksége van, s küzdenie kellett minden megszerezhető forintért, hogy azt csinálhassa, amihez kedve és ereje volt.

Nem lepődött meg ezen, de nem is örült neki.

11.

Megérintette annak a könyvnek a megjelenése.

Azt gondolta, ezerkilencszázkilencvenben gondolta ezt, harmincnégy évesen, hogy most már marad utána valami. Örült a könyvnek, büszke volt rá. Azóta tudja, hogy az idő nemcsak a könyvek papírját mállasztja szét, hanem a szellemüket is eltünteti, mert eltűnik az a réteg, amelyik számára fontos a könyvek szelleme, s nem lesz, aki éltetné a könyvekben megjelenő szellemiséget.

Ma már elfogulatlanul szemléli ezt a könyvet, így tisztában van annak minden hibájával, érzi, hogy sokat akart fogni az egyes írásokban, de a formát még nem találta meg ahhoz, amit az adott tárgykörben meg akart írni.

Kísérletnek, az írás kísérletének, a hang és forma keresésének tartja. Ha egy hasonló korú mai induló irodalmár tanulmány- és esszékötetével hasonlítaná össze, akkor azt kellene mondania, hogy ez a mostani fiatalember jóval felkészültebb annál, mint amennyire ő volt felkészült harmincéves kora körül, ennek a mostani fiatalembernek a felkészültsége alapvetően elméleti jellegű, az övé viszont meghatározóan történeti jellegű volt. Ez a mostani fiatalember egy elméleti kérdés egyik összetevőjét elemezné gazdagon, elegánsan, miközben némi játékosságot is belevinne az elemzésébe, ő a számára fontos történeti-irodalomtörténeti kérdéseket tárgyalta görcsösen, az írás nehézségével küzdve.

Nem tud többet mondani egy huszonöt évvel ezelőtti, vele kapcsolatban lévő valóságos könyv és egy mostani fiatalember fiktív könyvének az összevetéséről.

12.

Tudja, a fenti, gyorsan odavetett félmondattal, azzal, hogy az idő a könyvek szellemét is eltünteti, sokan vitatkoznának.

Jobb pillanataiban ő maga is vitatkozna vele. Azt mondaná, hogy a könyvekből minden előbb tűnik el, a bennük fölhalmozott adatok, tények, mint a szellemük. Igaz, ehhez a legnehezebb közel kerülni, de mégis ez élteti őket, ezért ez él a legtovább.

Ezt mondaná, de mégsem mondja.

Két okból nem mondta eddig, s nem mondja most sem a fentieket.

Az egyik ok az, hogy nem mindegyik könyv szerzője építi fel azt, amit az előbb a könyv szellemiségének nevezett, a másik ok pedig az, hogy megtapaszs-

talta, az idő mindent, de mindent eltüntet, s minden helyére valami újat állít. Az elmúlt évekből-évtizedekből-évszázadokból megőrződött könyveket és műveket a maga szempontjai szerint értelmezi újra, addig nem látott oldalait mutatja meg, ha ezek az oldalak egyáltalán hozzátartoztak az adott munkához vagy könyvhöz.

Az, hogy az idő maga alá temet mindent, ami valamikor létezett, viszont nem jelenti azt, hogy a valamikor létező világok, életek, művek felépítése, megteremtése bármikor is fölösleges munkálkodás lett volna, mondja.

13.

A számvetések nem hullámokban törnek rá, nem egy-egy időszakhoz kapcsolódnak, így aztán nem rokonok az új esztendei mérlegre tevésekkel és fogadalmakkal sem. Az, aki fogadkozik, a külsőségeknek él, teátrális jeleneteket produkál, hogy minél gyorsabban megszabadulhasson a terhétől, s túlléphessen az éppen aktuális fogadalmán.

Ő az apró, de állandóan jelenlévő számvetések embere. Fejében, agyában, ösztöneiben állandóan ott van a figyelem, azt, amit tettem, jól tettem-e, az adott lépésnek lesznek-e következményei, s ha igen, milyenek, ezeken és hasonlókon gondolkodik.

Ez az állandó elemzési, mérlegre tevési kényszer tartja folyamatosan feszültségben.

14.

A számvetés feszültségeket old fel és feszültségeket teremt. Kötődik a hétköznapi élethez, a család mindennapjaihoz, nem tudja, hogy akár naponta hányszor méri fel magában a gyerekek gondjait-bajait, lehetőségeiket, és azt is, ami rájuk nehezedik. Megoldása egyetlen problémájukra sincs, s mégis gondolkodik ezen. Mondhatná, hogy az örökség, családi alkati öröksége dolgozik benne, de akkor, amikor nagyanyja-anyja tűnődött a gyerekeik-unokáik sorsán, még volt némi kiszámíthatósága az életnek, s így az életutaknak is. Most a korábbiakkal összehasonlíthatatlanabban gyorsabban adódnak az emberek előtt lehetőségek és veszélyek, ezeket a fejében lejátszott játszmák során még csak nem is érzékeli, de hát tűnődik tovább, rendíthetetlenül.

Akkor, amikor első gyermekük, Zsófi megszületett, azt kívánta magának, hogy láthassa ezt a lányt tizennyolc évesen is.

Láthatta, látja Mátét, s most Lucát, újszülötten, Zsófiék gyermekeit, látja Ági lányukat és újszülött kislányát, Szonját, látja Petit vidám, érdeklődő egyetemistaként, látja az átalakuló világot – belül mégis feszültségek uralják. Ráül az írás kényszere is, az írásé, a munkáé, mint régen, gondolja, nagyszüleire és azok elődeire a föld megművelésének kényszere ült rá. A munka jutott nekik is, neki is, a felszabadultság érzetét eddig még alig-alig tapasztalta meg.

15.

Azt mondta, a számvetések nem nagy hullámokban érik el, azok folytonosan jelen vannak az életében. Ezerkilencszáznyolcvankilenc után, mintegy utólagos lecsengésként, mégiscsak szembenézett az életével, mit kellett volna másképpen tennie, másképpen cselekednie, kérdezte magától. Nem híve az önéletrajzok átírásának, de visszanézve abban a régi világban eltöltött harmincnégy esztendőjére, nem is gondolja, hogy bármelyik ponton át kellene hangolnia azt, amit gondolt, vagy amit megírt.

Mégsem mondja azt, hogy úgy kellett élnie, ahogy akkor élt. Nem mondja, mert erősebben, radikálisabban, céltudatosabban kellett volna élnie, mint ahogyan élt.

Többet, mélyebben kellett volna tanulnia, céltudatosabban kellett volna tanulnia.

Most már erősen hiányzik mindaz, amit nem tanult meg, nyelvek, filozófia, most hiányzik a legerősebben az, aminek a lehetőségét nem teremtette meg, a szabad mozgás a világban.

Az életét körülfogó hiányokat nem megértenie kellett volna, hanem legyőznie, eltüntetnie. Most már rárakódnak az újabb és újabb hiányok, most már rendszeretlenül ömlenek rá a hírek, történések, könyvek, tanulmányok, de nemcsak ezek, hanem az újabb társadalmi feszültségek, mozgások is, ezek fogják eltüntetni.

16.

Írás közben megáll, szokásos pótcselekedeteibe menekül, megnézi az e-mailjeit, pár híroldalra is rákattint, feláll, eszik valamit, aztán amikor visszaül a géphez, hirtelen gondolattól vezérelve beüti a keresőbe a hiány kifejezést, s végigfuttatja azt könyvének eddig elkészült részein.

Magát is meglepi az eredmény, a kifejezés a hatszáz oldalnyi szövegben nyolcvankilencszer fordul elő, leegyszerűsített számolással hatoldalanként egyszer. Nem tudja, hogy sok-e ez vagy kevés, ő maga soknak érzi, még akkor is, ha visszanézve nem arányosan, hanem szövegbokrokhoz köthetően, tömbökben találkozik ezzel a kifejezéssel.

Nézi az előfordulásokat. Gyermekkorában hiányzott számára a nagyobb táj, később a megismerendő, majd az elveszített táj hiányzott, hiányoztak az anyagi javak, a fejlődési lehetőségek, az emberek közötti kapcsolatok, a légkör megteremtése (egy filmben), hiányoztak az elveszített emberek, hiányzott a kiegyensúlyozottság, a tér (az ember számára szükséges külön tér, ami nélkül elképzelhetetlen az élete), az élet természetes összetettsége, az elveszített nagycsalád, a távlat, a tisztánlátás lehetőségét megteremtő távlat, az íráshoz szükséges hang, írt a hiánygazdaságról, a valós szellemi élet feltételeinek hiányáról, a cselekvés hiányáról és a cselekvő közösségek hiányáról, még a régi világban a nyilvánosság hiányáról, az élet méltóságának a hiányáról, a politikai ösztön hiányáról (önmagára vonatkoztatva), a távlatosabb összefüggések ismeretének és a társadalmi

súllyal és érvénnyel bíró tereknek a hiányáról (már az újabb világban), a társadalmi kohézió hiányáról, az egymás iránti érdeklődés és az egymással való szóértés feltételeinek hiányáról, a szociográfia hiányáról, az emberi méltóság hiányáról és a joghiányos emberekről (ez a kifejezés idézett szövegből származik), az íráshoz szükséges hang hiányáról, az irodalom korábban megszokott tétjének az eltűnéséről, az irodalom társadalmi beágyazottságának hiányáról, a korábbi keretek eltűnéséről s az utcákról, terekről hiányzó könyvheti sátrakról (ismételten már az újabb világban).

Egyfajta önéletrajz, egyetlen kifejezés köré gyűjtve, mondaná, de nem mondja. Ha csak ez lenne az önéletrajza, már nem élne, mondja.

17.

Játszik egy kicsit, megengedi magának, hogy játsszon egy kicsit, mondhatná ezt is, mert már egyáltalán nem szokott játszani.

Sem malmozni, pedig a gyerekeivel még játszotta ezt a maga gyerekkorából hozott játékot, s focizni sem focizik már, noha bírná még, a hatvanadik évéhez közelítve is bírná még a futást és a mozgást, kilépni nem tud a gondjai közül, nem tudja biztosítani magában a játéknak való teret.

De most, legalább rövid időre játszik egyet. Milyen más önéletrajzot tudna elképzelni magának?, kérdezi. A kérdés azzal kapcsolatos, hogy a megtettől különböző életutat el tudna-e képzelni magának.

Ismerve a meghatározottságok szörnyű rendszerét, most is, mint máskor, azonnal válaszolna a kérdésre, ahogy beszélgetések, viták közepette is azonnal szokott válaszolni a felmerülő kérdésekre.

Nem, mondaná, de nem mondja, inkább gondolkozik még valamennyit. Aztán csak ennyit mond, a lényegre tekintve nem, talán csak apróbb eltéréseket iktatott volna bele abba, ami eddig vele történt.

Családhoz, kultúrához, irodalomhoz kötötte volna magát akkor is, ha az eddigétől különböző utat járt volna be. Tanított is, kutatott is, szerkesztett is, más munkát az említetteken kívül nem tud önmagának elképzelni, az arányok mások lehettek volna, de mindig a tanítás, szerkesztés, kutatás keretei között mozgott. Azt nem tudja, elképzelni sem tudja, hogy milyen lett volna, ha egyik vagy másik elképzelt tevékenységi köre véglegesen rázárult volna.

Nyilván kereste volna maga számára a kiutat, bár kiutat találni a meghatározottságok mai rendszerében egyre nehezebb.

Ha változtatna valamin, mondja, akkor könnyedebben tenné azt, amit eddig tett. Több levegővétellel, megállásokkal, mindig másra is figyelve. Eddig is igyekezett ellenpólusokat teremteni azzal a munkával szemben, amelyikhez éppen odakötötte magát, a kilépései legtöbbször olvasmányaiiban történtek meg, aztán magára zárta az ajtót, s dolgozott csak, mindig csak dolgozott.

Azt sem bánta volna, ha nem kellett volna mindig megküzdenie azért, amit tett. Kezdődött az állaskereséssel, aztán folytatódott az általa szerkesztett lap megőrzéséért folytatott küzdelmekkel, az anyagiakért folytatott küzdelmek voltak ezek.

Azt sem bánta volna, ha az emberekre jobban figyelő világban telt volna az élete.

Mindig a helyzetek, a körülmények voltak fontosak, s nem maga az ember.

Ismeri a meghatározottságok eredőit, a folyamatokat tekintve tudja, hogy mi miért történt körülötte.

Tudja, hogy vele és körülötte másképpen szinte semmi nem történhetett volna meg, mégis szeretne volna, ha a külső világ másképpen veszi körül.

18.

A hiányokon még ezek után sem tud átlépni.

Érzi, egyre erősebben érzi a cselekvés hiányát. A kétkezi munka hiányát is érzi, a mindennapi kétkezi munka hiányát, soha nem gondolta, hogy negyven év után így tudnak hiányozni mozdulatok, s hozzájuk kötődően célok, elképzelések, eredmények.

Hiányzik, az, ahogyan valamikor végignézett a földön, azon a földdarabon, amelyet fölásott, bántja, hogy nem érzi munkája eredményét.

Az intenzívebb élet lehetősége hiányzik, az intenzívebbé és szabadabbé, az, hogy élhessen az idő által teremtett lehetőségekkel, mondja.

Most is azt mondja, hogy a cselekvés lehetősége hiányzik, azt nem találta sohasem, hogy cselekvően legyen jelen a számára adott világban.

Amikor tünődései során eljut idáig, mindig megjegyzi, hogy az írás, a szerkesztés, vagy akár egy kiállítás, irodalmi est megszervezése és vezetése is cselekvés, csupán a közvetlen hatásával nem találkozik annak, amit tesz, míg otthon, a régi világban az eredményt is megtapasztalhatta.

Mindezt mindig megfogalmazza magában, aztán újra érzi a hiányokat.

19.

Számvető hajlama a hiányokból táplálkozhat.

Nehéz ezt a gondolatfoszlányt megmagyaráznia, de valahol mélyen érzi ennek a megállapításnak az igazát. Ha hiányérzeteim vannak, gondolja, akkor mindazt, amivel leköthetném őket, a meglévő világomra vetítem rá, azt ellenőrzöm, azt igyekszem teljesebbé tenni.

Állandóan vizsgáztatom magamat, hogy megfelelek-e a világnak, mondja.

Állandóan új feladatot keresek magamnak, hogy eltüntessem a hiányokat legalább a magam világából, mondja.

Ha pszichológus lenne, akkor nyomozna az így jelzett hiányok után, de tudja azt is, hogy ha átpszichologizálná a helyzetét, akkor belebolondulna vélt vagy valós hiányaiba.

Egyikről sincs szó, nem lett pszichológus, pszichológiai könyveket ritkán olvas, a pszichológiát az irodalomból tanulta, regényekből s írói vallomásokból, önelemzésekéből s az írókról írt életrajzokból. A pszichologizálás egész életében idegesítette, nem az elemzéseket, hanem a túlmagyarázásokat nem tudta elviselni.

20.

A hiány érzete kapcsolódhat az anyagi javakhoz is, az elmúlt évtizedek világtól való elzártsága és tisztességes szegénysége után a birtoklás és a meggazdagodás utáni vágy hihetetlen erővel tört fel a magyar társadalomból.

Nincsen olyan lakás, autó, utazás, ékszer, műtárgy, melyet nem tudna egy nálánál szebb, drágább, jobb felülírni vagy éppen eltüntetni az értékek világából.

Nem mondja, hogy érzéketlen az anyagi értékek iránt, de nem is a megszerzésük iránti vágy irányítja az életét. Ma még a tisztességes középszer életét éli, tudja, hogy a mostaninál már csak kevesebb jut majd a megélhetésükre, a lakásra, könyvekre, mindenre. De azt is tudja, hogy ez a tisztességes középszer a világban, a világ egészében nem is kevés, csak akkor az, ha a leggazdagabb országok polgárainak lehetőségeivel vetik össze a maguk lehetőségeit.

Hiányérzetének társadalmi gyökerei vannak, mondja.

Mindig is azok voltak, teszi hozzá az előbbi mondathoz némi gondolkodás után.

21.

Kettőezer-kettőben hiánylexikont adtak közre, az általuk szerkesztett lapnyári, hagyományosan összevont számában majd hogyan száz író által írt címszavakat helyeztek egymás mellé a lexikonkészítés szabályai szerint.

Az egy-egy író által írott címszavak, azonos vagy különböző címet képviselő címszavak kapcsolódtak egymáshoz, értelmezték egymást, miközben megőrizték önállóságukat is. Egyfajta kollektív szövegmező, a valóságra utaló szövegmező jött így létre, ahogy azt a magyar irodalom egyik legnagyobb olvasója, Tolnai Ottó észrevette és megfogalmazta.

Soha nem gondolta, hogy egy szerkesztő a maga számára fontos kérdéseket általa életre hívott lapszámban tisztázhatja.

Neki megadatott ez az élmény.

A Hiány-lexikon címszavai a hiány társadalmi jelenlétének számos vonatkozását megmutatták.

József Attila hiányérzeteire a magáét vetítette rá, „e léha, locska / földön szorongva keresek / bizonyosabbat, mint a kocka”, idézte az Eszmélet egyik változatát a szám bevezetőjében, mondván, a bizonyosság keresése önmagában is annak hiányára, egyáltalán a hiányra utal, arra a hiányérzetre, amelyik az alkotó embert munkára, teremtésre készíti.

A társadalmi hiány erősen hangsúlyozódott ebben a számban. Ilia Mihály a következőket írta: „A hiány a valaha voltak kívánása, újra megélése, vagy a soha el nem értnek akarása, kínos és ábrándozásra okot adó élettűnet. Valami mindig hiányzik, a megelégedés, a bölcs költői, filozófusi tanács alighanem csak fikció. A hiány sarkantyúzó életérzés is, inspiráló és serkentő. Idő és élethelyzetek szerint változó érzés, a személyes tapasztalás mellé más élettapasztalatok, pl. irodalmi művek is fölhívhatják a figyelmet valami hiányára. Így aztán a mostani kérdésre éppen most itt a válaszom: Hiányt érzek a figyelem és megértés, a szeretet dolgában... (...) A magyarról azt tartjuk (mi magunk, persze!),

hogy nagy anekdotázó, viccesélő, a nyelvi humornak kiváló gyakorlója. De mintha mindez csak az irodalomba szorult volna vissza vagy a pódiumra. Hétköznapjaink erősen humortalanok, komor politikai, közéleti, de szakmai vitáink nyelve is olyan, mintha mindig szószékről hangzana el a szó, mindig nehéz történelmi súlyú ügyeket görgetne, nem szellemesek, nem könnyedek, mintha nem is élt volna Mikszáth Kálmán, aki ezt a nyelvet olyan szellemessé, néha bizony kacagtatóvá tette. Egy kis mosoly hiányzik ebből a nyelvből ma, helyette inkább kínos vigyor van.”*

Domokos Mátyás magának a társadalomnak a hiányát fogalmazta meg: „A Forrás megtisztelő s engem epekeserű válasza ingerlő kérdésére, ami a társadalmi élet(em)et uraló hiány(ok)ra vonatkozik, a magam részéről, ha őszinte akarok lenni (s miért ne lennék őszinte?), csak egyetlen, de általános szócikkkel tudok válaszolni, s ez lexikontömörséggel így hangzik: nekem maga a társadalom hiányzik; a jól működő s különféle funkcióit normálisan ellátó társadalmi organizmus. A mai magyar társadalom ugyanis – én legalábbis így élem meg – beteg társadalom. Bizonyára örökölt kóros nyavalyák kínozzák, mert évszázadokon át veszélyeztetett létében irreverzibilis torzulásokat szenvedett. Hogy laikus létemre orvosi metaforával fejezzem ki érzéseimet: status praesense és haláloki nomenklatúrája meg van írva, és mindenki számára olvasható (volna) többek között Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Vajda, majd a 20. században legfőképpen Ady verseiben és Móricz regényeiben, és így tovább – Babits, Németh Lászlón, Illyés Gyulán, József Attilán át minden igazi költőnk, írónk művében, ideértve természetesen az »ezoterikusnak« mondott költő-géniusz: Weöres Sándor mostanság (talán éppen ezért?) agyonhallgatott lírájában is; egészen a legutóbbi időkig, mígnem bekövetkezett a szocialista realizmus helyébe diktatórikus igénnyel lépett posztkommunista szövegirodalom. A művi vakság pszeudoirodalma, amiben még a »semmi« se úgy »szállong, mintha valaminek lenne a pora.«.”**

*Ilia Mihály: Sarkantyúzó életézés, Forrás, 2002. 7–8., 135–136

**Domokos Mátyás: Társadalom, uo.: 145.

22.

Meglepődik azon, hogy önmagáról a legtöbbször még mindig egyes szám harmadik személyben ír, s csak a legszemélyesebb vonatkozásoknál tér át az egyes szám első személyű beszédre.

Nem tudja ezt mással magyarázni, mint azzal, hogy most teremti meg önmagát, önmaga számára is most kell tisztáznia, ki is volt ő az elmúlt évtizedekben.

Azt a fiatalembert, akiről az első könyvekben írt, s aki ő volt negyvenötven évvel ezelőtt, szinte készen kapta az időtől, cselekedeteit, mozgásait, meghatározottságait, kötöttségeit, lehetőségeit a már megértett idő rajzolta ki, így megérthette önmagát is az időben, könnyű volt azonosulnia korai önmagával.

Azért tudta ezt megtenni, mert már gyermekkorában megértette a maga meghatározottságait és lehetőségeit.

Körülötte mindenki érzékelte azt a kort, amelyikben éltek, ezt korábban már megírta.

Mondhatná, egyneműbb kor volt az a mostaninál, de az, hogy az a körülhatárolható világ, amelyikben az életét élte, önmagát pontosan el tudta helyezni a történelemben, még ma is meglesi.

23.

Visszafele figyeli magát, próbálja előhozni az emlékezetéből azt az embert, aki harminc évvel ezelőtt volt.

Próbálkozik, de tudja, hogy hiábavaló a próbálkozása.

Azon, ahogy akkori önmagát látja, menthetetlenül nyomot hagy mai világlátása.

Az, ahogyan a ma követelményeinek megfelelően átrendezi a világát.

Nem akarja ezt megtenni, de mégis megteszi. Azt, hogy megteszi, önmagával szemben sem tudja bizonyítani, csak azt tudja, hogy ha más megteszi ezt, akkor ő is megteszi, mert nem tud másképpen cselekedni, mint ahogy mindenki más cselekszik.

Nem arról van szó, hogy ellenállónak mutatná be magát akkor, amikor nem volt ellenálló, s hogy soha ki nem mondott bölcsességeket tulajdonítana magának.

Nem, semmiféle mitizálásról, az egykor történtek megemeléséről nincs szó, csak a gondolkodása működik ugyanúgy, ahogy másoké is. Belehelyezkedik az adott világba, ennek a világnak a mentalitása, kifejezésrendszere, jelen- s múlt-szemlélete határozza meg az övét is.

Nem akarja, hogy ez így legyen, mégis így van.

Nagy írók életművét, életművük mozgástörvényeit tanulmányozta, ahhoz, hogy egy-egy újabb társadalomtörténeti periódusba behelyezzék magukat, átforgatták önmagukat, s az önmagukról alkotott képüket is. Nem akarták ezt megtenni, árértékelésük a kor mozgásából következett. Az egyszer már használt kifejezést veszi elő, a kor lelkét keresték, a korábbi időszakok íróiban még élt ez a törekvés, ennek a célnak alárendelve szemlélték önmagukat is.

A kor lelke már régen eltűnt a nagy írók szeme elől is, de az átalakulások, mozgások, apró elmozdulások, korábbi tevékenységünk önkéntelen átszínezése, talán jobb lenne az átszíneződés kifejezést használni, megállíthatatlanul folytatódik.

24.

Annak a valamikori fiatalembernek, aki harminc évvel ezelőtt volt, több élethelyzetet kellett egyszerre átélnie, mondja az előbbi bejegyzés kiindulópontjára visszagondolva.

Önmagukkal kapcsolatban nehezen használja az általánosító kifejezéseket, s velük minden, valójában minden megtörtént, s nem formálták a történéseket, most mégis azt mondja, hogy ekkor élték a családalapítás időszakát. Helyet kerestek maguknak, otthont próbáltak teremteni maguk köré. Akkor, amikor lakáshoz jutottak, döbbenet látta, hogy leendő nyugdíjaskoráig eladósították

magukat. Kezdő szerkesztő volt, tanulta ezt a szakmát, noha sem tanítani, sem megtanulni nem lehet, mindennapi életének keretei, a családi és a szerkesztőségi élet közé próbálta beiktatni az írást és a kutatást.

Figyelte az őt körülvevő világot, irodalmi és politikai küzdelmek közepette telt az életük, egy rendszer agonizálását figyelhette meg, akkor még nem tudta, hogy ez az agonizálás éveken belül a rendszer összeomlásához vezet majd, s nem tart hosszú évtizedekig.

Mindig a távlatot kereste, az otthoni világot leszámítva állandó bizonytalanságban éltek.

25.

Nyolcvanas évekbeli önmagát ma is fiatalnak, ahogy megy előre az időben, s ahogy növekszik éveinek a száma, attól fél, hogy egyre fiatalabbnak látja.

Fiatalnak és érdeklődőnek.

Azt nem mondja, hogy érdeklődőbb volt, mint ma, inkább azt mondja, akkor másképpen volt érdeklődő, mint ma. Akkor többet olvasott, több jelenségre figyelt, ma elmélyültebben nézi, vizsgálja azt, ami a szeme elé kerül.

Írt akkor is, küzdött az írásért, de kevesebbet írt, mint ma.

Ma az írás s a napi munka, az élet vitele jobban leköti a figyelmét, mint akkor, így most kevesebbet tud olvasni, mint amennyit akkor olvasott. A világ is átalakult körülöttük, kevesebbet járnak társaságba, mint amennyit korábban jártak, munkájuk is más ma, mint amilyen korábban volt, így nehéz összehasonlítani a két időszakot.

Mondta, a Forrásnál a nehéz időszak számára is a nyolcvanas évek közepétől következett be, annak az időszaknak a visszahúzódsában nem találta a helyét. Kecskemétre kerülésük után viszont, s ezt inkább ma mondja, annyi nehézség vette őket körül, hogy ezt nem tudatosította magában, azt érezte, mintha a korábbi szegedi évek folytatódtak volna abban az időszakban is. Sokat megértett az ország működéséből, érezte az irányító rendszerek működését, itt a megyei, illetve a városi irányító rendszerek egymáshoz való kapcsolatára, a megyei pártbizottságra és a megyei tanácsra is gondol, s a háromperháromra is, ez így együtt jelenik meg a szeme előtt. S találkozott írókkal, a Forrás szerzőivel, megismerte a megyét, író-olvasó találkozókra jártak, Baján, Hajóson, Kiskunmajsán voltak, találkozott érdeklődő, olvasó emberekkel, szellemileg gazdag, önmaga számára értékes idősakra emlékezik, ha ezekre az évekre gondol.

26.

A könyvére gondol ismét, az első könyvére, s azt mondja, valójában akkor indult el afelé, ami ma is kitölti az életét.

A gyakorlati világtól talán akkor szakadt el végérvényesen.

A könyvek másképpen születnek, mint ahogy a kinti világban megszületik valami. Abban a világban ok-okozati összefüggések érvényesülnek, ebben a számára új világban asszociációk és meditációk kapcsolódnak egymáshoz, lelassult

mozgások, tűnődések, keresések, kételyek és választások kapcsolódnak egymáshoz, nem beszélve az írás kényszeréről vagy éppen az írás nehézségeiről.

Igen, s nyilván így van ezzel mindenki más, van, amikor vonzza az embert az írás, nem tud menekülni előle, s van, amikor semmi nem tudja akár egyetlen sor leírására sem kényszeríteni.

Ebben a világban nincsenek előre kiszámítható történések, a racionalitás is hiányzik belőle.

Mindezzel együtt mégis létezik egyfajta tudás, aminek az ismerete nélkül a könyv nem lesz könyv, nem teremődik meg a légköre.

Akkor, amikor az első könyvében szereplő tanulmányokat írta, amikor a könyvet összeállította, még semmit nem tudott erről. Olvasóként tisztában volt ezzel, de úgymond szerzőként nem tudott mit kezdeni ezzel a jelenséggel, azt érezte csupán, hogy az írásaiban, végső soron pedig a könyvében nincs jelen az a hang, amelynek a jelenlétét annyira szerette volna megtapasztalni.

De, mondja, mint annyiszor, az önmagában folytatott vitákban szinte minden második mondata ezzel a szócskával kezdődik, legalább érzekelte ennek a hangnak a hiányát.

27.

Az irodalomról alkotott elképzelései változtak a nyolcvanas években.

Ennek kapcsán valamekkora időre meg kell állnia. Soha nem gondolta, csak példaként mondja ezt, hogy az irodalom képviseleti elven működik, ezért azt sem hitte, hogy a huszadik század második felében az írók megbízzák valakik egy-egy társadalmi osztály vagy csoport érdekeinek a képviselésével, noha az irodalom politikai szerephez jutása még akár ezeket az elképzeléseket is felerősíthette volna benne, de az irodalom és társadalom együttéléséről mindig meg volt győződve. Miközben tanulta a lapszerkesztést és gyakorlatot szerzett ebben-abbán, érezte, a saját bőrén érezte, hogy a társadalmat önnön mozgása az elvont tevékenységektől a gyakorlat irányába viszi, az olvasástól pedig, ha más nem, akkor a napi munkába való belekényszerüléseik sodorják messze az embereket.

Minderről, még ha néha írásaiban szinte visszatérően említést is tett róla, keveset tudott, de annál többet sejtett.

Meglepődni azonban azon lepődött meg, s ezt a meglepődését azóta is szinte naponta figyeli magán, hogy azok a keretek, amelyek között a munkáját a szűkelegesen felüli feszültségek nélkül végezhetné, máig nem alakultak ki.

28.

Már több mint negyven éve olvassa a magyar irodalmi folyóiratokat, így jócskán figyelhette az irodalom feladata, illetve az irodalmi értékrendek körül kialakult vitákat, változásokat. Amikor a hetvenes évek elején akkori fiatalos kíváncsiságával szinte rávetette magát az irodalmi folyóiratokra, még nem használták a kánon kifejezést, ma egy rosszabb egyetemi szeminárium sem múlhat el anélkül,

hogy akár több tucatszor ne lehetne hallani a kanonizáció jelenségéről. Aligha téved, ha azt mondja, hogy az értékrendek átalakulásáról, illetve a kanonizációról folytatott viták erősen összetartoztak.

Akkor, amikor az irodalmi lapokat olvasni kezdte, ezek a lapok rengeteg más helyettesítettek, elsőnek az újságírást mondja, azt, hogy mi van az országban, az újságokból nem lehetett megtudni, talán ezért, a gyerek- és fiatalkorában megtapasztalt elhallgatások miatt él benne eredendő kíváncsiság a társadalmi-közéleti, politikai kérdések, s a szociológiai tartalmak iránt. De helyettesítették a történelmi-néprajzi-irodalomtörténeti folyóiratokat is, s ha elmélyülne ebben a kérdésben, akkor azt mondhatná, hogy több tucat tudományághoz kötődő fontos tanulmányok jelentek meg az irodalmi, vagy hozzájuk közelálló folyóiratokban. Ezeknek a lapoknak a mozgása, furcsa ezt leírni, merthogy eredendően mégiscsak irodalomról volt szó bennük, az elmúlt évtizedek alatt az irodalmiság irányába tartott, nem függetlenül az éppen az irodalom öntörvényűségét és a szövegközpontúságot hangsúlyozó elméletektől.

29.

Hasonló folyamat figyelhető meg az irodalom társadalmi szerepvállalása kapcsán is. A magyar irodalom még a hatvanas-hetvenes években is súlyos társadalmi kérdéseket érintett, így a közösségi megszólalás súlyát is vállalta. Arról, hogy természetes volt-e ez a vállalás, vagy kényszerből, avagy akár utánérzésekből fakadt-e, lehet vitatkozni. Az irodalom frissebb, játékosabb, ironikusabb hangját a nyolcvanas évek elejétől, valójában akkor találkozott vele először, ő is természetesnek tartotta, mindezek mellett viszont meg kell jegyeznie azt is, hogy hasonlóan természetesnek fogadta el a közösségiség kérdéseit felvető hiteles hangvételt. Egy idő után minden efféle kérdésről folytatott vitát fölöslegesnek tartott, hiszen megtapasztalhatta azt is, hogy a nagy társadalmelemző esszéket, interjúkat, vagy akár a politikai élet visszásságait elemző apró jegyzeteket leginkább az irodalom önállóságát hirdető írók jelentették meg, ez a tény egyébként sem írói, sem közírói megszólalásuk súlyát, ha ezt a két területet egyáltalán ketté lehet választani, nem érintette.

Számára mindez azt mondta, úgy, ahogy a társadalom, az irodalom is átmeneti helyzetben van, s azt is mondja, mindig átmeneti helyzetben van, napi gyakorlata és önideológiát teremtő megnyilvánulásai között állandóan ellentmondás feszül.

Ezek az ellentmondások a nyolcvanas évek második felében különösen erősen mutatták meg magukat.

30.

Más jelenlétet, nehezen mondja ki, de kimondja, még a nyolcvanas években is más társadalmi jelenlétet biztosított a szerkesztői, mint a tanári munka.

Azt gondolja, valójában tanárnak született, de ha ez nem így lett volna, tájékozódása, mindaz, amit maga körül példaként látott, a tanári munka irányába fordította volna.

Tanárként viszont megtapasztalta, nemhogy kutatásra, de az átlagosnál elmélyültebb olvasásra sem nyílik lehetősége a napi munka mellett. S arra sem, hogy a társadalommal kapcsolatos véleményét megfogalmazhassa, azt valamiképpen a társadalmi szintéren képviselje. Ahogy látta, sajátos, s mély ellentmondást magában rejtő kettősség jött létre. Alighanem éppen az iskolában mutatkozott meg a legtöbb társadalmi jelenség, a diákok gondolkodása, tanuláshoz való viszonya az egész társadalomról beszélt, s akkor még nem említi azt, amit a társadalomról a diákok szüleivel való beszélgetések során megtudhatott – ugyanakkor egyetlen pillanatig sem érezte azt a teret, amelyhez közelítve a megfigyeléseit, tapasztalatait elmondhatta volna.

Talán, ha létezett volna a tanári munka régi megbecsültsége, mondja ma, s mondta akkor is.

Ha érezte volna, hogy a munkáján túl valamennyire is figyelnek arra, amit a munkája révén, vagy akár a magatartásával mondani akar, talán megmaradt volna tanárnak.

Az, amit leírt, nem csak a tanárságra érvényes. Meggyőződése, hogy bukásra ítéltetett minden olyan társadalmi berendezkedés, amelyik nem biztosít teret a napi munkán túlmutató társadalmi érdeklődésnek, a társadalom mozgásával kapcsolatos véleménynyilvánításoknak.

31.

Az írók megbecsültségéből a nyolcvanas években még jutott valamennyi a szerkesztőknek is.

A politika is becsülte őket, de használta is őket, s ha kellett, ha éppen erre volt szüksége, megalázta őket.

Az írók, szerkesztők, egyáltalán a szellem és a művészet embereinek megbecsülésére és megalázására is számos példát tudna mondani.

Nem egyszerűen politikumhordozó képességeik és lehetőségeik miatt becsülték az irodalomhoz és művészethez kötődőket, a társadalomban is még maradt valami abból, ahogy a régebbi korok tisztelték a tudással bírókat, az új rendszer képviselői pedig szinte szakrális erőt tulajdonítottak a szellem embereinek, a segítségükkel, noha a szellem világának sajátosságaikról fogalmuk sem volt. Mindez persze nem akadályozta meg őket abban, hogy érdekeik szerint formálják-befolyásolják s megalázzák ezt a szférát, a példa a korábbi évtizedekből is adott volt, csupán az volt a kérdés, mit vesznek elő a példatárból.

A technicizmus térnyerése aztán elsöpörte mindazt, amiről az előző mondatokban szólt, a valódi szellemi közeg kialakításának lehetőségével együtt.

Azt gondolja, a szellem területén a korábbiaknál jóval szürkébb időszakok jönnek majd.

Tudott, hogy az a rendszer mindent a maga képére formált, meghúzta, átírta a műveket, az alapító atyák műveit is. A hetvenes-nyolcvanas években magának Marxnak az egyes munkáira is a hallgatás árnya vetült, mégis meglepődött, amikor a Pándi Pálra emlékező kötetben, a Vörös T. Károllyal készített interjúban arról olvasott, hogy a Kritikát szerkesztő Pándi Marxot is meg akarta húzni. „Volt olyan eset, olyan fordítás, mikor meg-

*kérdezte egy Marx-szövegről, hogy nem lehetne átírni egy kicsit? Nem tetszett neki Marx. Nem lehetne ezt másképp fordítani? – kérdezte. Hát nem lehetett. Akkor jöttem rá, hogy »klasszikusokat« kell a kezébe adni, mert az ilyen szövegek esetében kisebb a »szerkesztési munka« lehetősége” – mondta Vörös T. Károly.**

*Rejtőzködő legendárium, Fejezetek egy kultúrpolitikus sorstörténetéből, Szépirodalmi Könyvkiadó & Szemtanú Kiadó, Budapest, 1990. Az interjúkat készítette és a kötetet szerkesztette Csáki Judit, Kovács Dezső, 310.

32.

Társadalmi jelenlétről beszél, önmaga világának a társadalom előtt való képviseléséről.

Életének legtöbb mozzanata ebbe az irányba mutatott.

Bármennyire is túlhaladottnak gondolta, mondjuk a nyolcvanas években, az irodalomnak a közösség képviselésével való azonosítását, ő még abban a világban nőtt fel, amelyik ezt természetesnek tartotta, mi több, diákkorában még effajta vágy vezérelte, s ha a formát nem találja anakronisztikusnak, még családrégiényt is írt volna, vagy legalább a kezdeményét megírta volna, ahogy az írás felé forduló fiatalok ezt általában megtették.

Később érdeklődése, érdeklődése és a társadalom helyzete a politika irányába fordította. Nem politizált, a helyzet formálta politizálásnak azt, amit tett. Valójában olvasott, többet és mást olvasott, mint amit és amennyit a többség olvasott, és elmondta azt, amit olvasott, ez akkoriban már politizálásnak számított.

Azok a folyóiratok, amelyekkel kapcsolatba került, így az is, amelyeknek az egyik szerkesztője lett, politizáló folyóiratnak számított.

Egyetemi tanára, később barátja a Kádár-kor egyik leginkább megfigyelt emberének számított, a hatóságok figyelme kapcsolatuk, barátságuk okán rá is kiterjedt. Lehet, hogy akkor is felfigyeltek volna rá, ha csak az ő tevékenységét veszik alapul, hiszen szinte mindenkit megfigyeltek, miért éppen őt hagyták volna ki.

Barátaiból, évfolyamtársaiból, az általa is szerkesztett lap szerzőiből előbb vagy utóbb politikusok lettek. Előbb üldözték őket, később, ezerkilencszáznyolcvankilenc után a parlamentbe kerültek. Negyedszázad kellett ahhoz, hogy onnét kikerüljenek, most már újabb nemzedék a főszereplő ott.

Bármerre néz, azt látja, hogy a politika irányába kellett volna fordulnia.

Máig sem érti, hogy a döntő pillanatokban miért lépett vissza a politikai szerepvállalástól.

33.

Önmagával folytat párbeszédet, egyszer azt nem érti, hogy miért nem lépett bele a politika világába, máskor azt, hogy ez a kérdés egyáltalán felmerülhet benne.

Otthonról semmiféle indíttatást nem hozott magában a politizáláshoz. Családjukban megvolt, és testvéreiben is, akárcsak benne, megőrződött a társadalmi jelenségek iránti érdeklődés. Annak a kényszerét, így mondja, kény-

szerítő kényszerét azonban soha nem élték át, ezt még magával kapcsolatban is mondja, hogy a társadalommal kapcsolatos elképzeléseiket a közéletben képviseljék.

Igaz, írók, irodalmárok között élt, de bármennyire is politizáló közeg volt ez, s bármennyire is politikusok lettek akár egykori barátai is, a legmélyebb hatást, már a kezdetektől, azok gyakorolták rá, akik a politikán innen maradtak, az irodalomban. Most ismét Ilia Mihály nevét és alakját idézi fel. Az, ami a nevéhez kapcsolódik, hordozott politikai tartalmakat, s köztudott az is, hogy a Tiszatájtól politikai okok miatt kellett távoznia, ahogy az is ismert, hogy a Kádár-korszak titkosrendőrsége hosszú évtizedeken keresztül figyelte, egyike volt a leginkább megfigyelteknek, a róla összegyűjtött ezer oldalak tanúskodnak erről.

Mindezzel együtt a Kádár-korszakban nem azért figyelték és ellenőrizték szinte minden szavát, mert azok politikai tartalmakat hordoztak, hanem azért, mert – Németh László kifejezését használja itt – azok nem a korban uralkodó, hanem attól különböző, afölött álló emberségről tanúskodtak. Építkezett, tanítványai voltak, diákokat nevelt, közösségeket épített. Építkezett, mondom ismét, de nem Móricz jelmondatát követve, a politikával eredendően szemben állva, hanem az alkatából, hajlamaiból következően.

Ha valami, akkor ez bántotta a hatalmat, ezt nem bírta az akkori hatalom elviselni.

A politikát, a politikában való gondolkodást a helyzet állította kiemelt helyre, a régi világ összeomlása s az új világ lassú, nagyon lassú formálódása.

Aczél Géza

(szino)líra

torzósztár

alapul

ateista barátom a múlás vak kapujában inkvizítori eszközökkel meggyötörten hívóvé lett azóta zavartan forgatnám naponta az isteni fénysugárba kapaszkodó levelet ha az a kor szellemében nem elektromosan érkezik de így is odakattintgatok néhány manipulált világi hír között hisz bennem már a bizonytalan kezdetek után régen elköltözött tudat alatti szférákba az áhítat mely kétségtelen vészhelyzetekben átítat néhány fojtogató pánikot valahogy verbálisan megjeleníti azt is ami nincsen ott vagy csak szent lidércként billeg homályosan a lét bizonytalan peremén képbe hozva mi a kultúrhistoria több évezredes mezején álmodozásokba merevedett s égének hatalmas boltozata alatt zsigeri konokszóval vonultak át vérezve csúszkálva kiütött szemekkel milliárdos tömegekben az emberek félve mondom mivel az idő oszlopa agyonnyom mégsem hiszek benne pedig szenvedést lebegtető hatalma alapul véve végtelen s bajainkban is anyuka tizesével van az élmény bekeretezve melyet a református szolga alázattal és motyogva tett el adományai mellé de mi lesz a siralomvölgygel melyet pártos alapokon egykor is elfuseráltak

alapvető

bámulom ezt a sötétzöld fényében méltóságteljesen ágaskodó csípős paprikát szép mint nyár elején egy hibátlan püspöklila kardvirág már látványa is férfiasan ropogó mely mögé éhesen asszociálni volna jó egy rotyogó kondért benne a nehéz színek kavalkádja minek felcsapódó illatából telítődik a kertek magánya és látványához óvatosan közelebb húzódnak a rezignáltan megválogatott barátok ráadásul a beldaganatokra ahogy egy tudományos fórumon szorongva lestem ez az elemi csípősség nem átok miként a fényűző pirosával telt paradicsom is jó jelűen csapja orrodba belső lényéből szétáradva magát benne vasat szagolsz holott a kellem lengi át falatjait s bár társasághoz büdösnek mondják egyszerű kacsaszíros kenyermegnyújtott karcsú testével egy kivoánatos primór hagyma int miként az ipari züllésben lassan kipusztított meleg vajjas kenyérhez alapvető reflexként gurul oda a májusi piros retek a túlmanipulált tejek előtti gyerekkorról már ne is beszéljünk ott a kávé tetején a bőség vastag pilléje billegett amíg anyuka a sarokban kéjjel kanalazta kékes aludttejét nem is sejtve étkek romlása jövel legelőbb

alapzat

*barátaim sorra elhagytak ahogy észrevették már nem bízom a történelmi parasztságban
ekkor még mérsékelten becsületes irodalmunk sok hőse első tanultként faluról jött és
mind azt hitték bizonyára a népi bal alapzat termi újra a morálisnak felstilizált ezer
évet ám mire az ember fia szertenézett a paraszti idolnak csak folklórban volt nyoma
elsárgult fotókon vágta a kalászos rendet szomorú szemekkel s dőcögő gramofonokról
búcsúba hívott a harsona majd az öblösen konduló harangra mintha régi pálinkás
köröket kikérve a legrátartibbak is be-betértek egy kis szíverősítő feketére hazafelé menet
a presszó-imitációkba tévedés ne essék szívfacsaró volt ez a móka ám a fiatalját ekkor
már fekete vonatok balkáni leleménye vonta ipari rabmunka sorba a városokban pedig
csinovnyikok árja gondoljunk most a jóságos apára nyögött a hatalomnak vas kényszere
alatt és a gyanútlan várta mikor jön el a pillanat mikor a nagypolgár fölényének
is visszaszólhat hozzájuk sodródva nem tudhatod mit hoz a holnap ha gőgiükre
visszakérdezel csak azt érzed egy tragikusan szétszakadt világban létezel melyre soha
nem készített fel senki*

H. Szabó Sára

A Tanár Úr

Emlékezés Szekér Endrére,
egykori magyarirodalom-tanárunkra

Sohasem gondoltam volna, hogy a történettudományok kandidátusaként nyugalmazott főiskolai tanár és kétszeres nagymama koromban kedvenc történelemtanárom, dr. Iványosi-Szabó Tibor kandidátus javaslatára nekem jut az a megtisztelő felkérés, hogy megidézzem egykori kedves magyarirodalom-tanárunk feledhetetlen, örökké szellemes alakját.

A feladat irtózatosan könnyű, egyrészt, mert bennem él az a sok gondolat, amit tőle kaptam útravalóul. Ugyanakkor nehéz is, mert nem biztos, hogy én lennék erre a feladatra a legmegfelelőbb egykori tanítvány. Hiszen osztályunkban mindenki rajongott Szekér Tanár Úrért, akit csak „Szekér Bandinak” emlegettünk mindannyian. De dr. Iványosi-Szabó Tibor tanár úr javaslatának sem tudok ellenállni. Így kísérletet teszek arra, hogy emlékeim mély kútjába leereszkedve előhívogassam egykori magyartanárom, önképzőköri és irodalmi színpadi vezetőm kedves és nagyszerű alakját.

Drága Szekér Tanár Úr! Jó egészséget kívánnék most is, ahogyan köszöntöttem Önt 2010-ben a 45 éves érettségi találkozónk „terülj-terülj asztalánál”, ahol már mosolyogva mesélte, hogy milyen súlyos betegségből gyógyult fel. Boldogságtól kipirult arccal büszkélkedett az akkor Londonban élő fiával és kedves családjával. Elégedetten hallgattam családi boldogsága derűs mindennapjait. Bár kicsit csodálkoztam, mert el sem tudtam volna képzelni róla – úgy ötven évvel ezelőtt –, egy szabadon szárnyaló világpolgárként élő legényemberről, hogy ilyen boldog családapa és nagypapa lehet.

Ötven évvel ezelőtt ismertem meg a kecskeméti Katona József Gimnázium I/D osztályában, ahol talán ő volt a legfiatalabb tanárunk. Emlékszem, hogy kicsit gátlásos volt először, ahogy mi is. Az arca kipirult magyarázat közben, és előfordult, hogy olykor nehezen kezdte el az első szót. Amit aztán később észre sem vettünk, mert a gondolataira figyeltünk, amelyek mindnyájunkat felemeltek az ő kifinomult univerzumába. Ennek ellenére nem volt nehéz követnünk őt, mert humorral vagy iróniával fűszerezte minden alkotói életút és mű bemutatását változatos, de pontos megfogalmazással. Minden új író, költő bemutatását mindig sok kép, szövegrészlet megidézésével illusztrált. Számtalan történettel és anekdotával kísért minden bemutatott életutat. Azon túl pedig rengeteg eredeti szöveg, illetve műrészlet felolvasása hozta közelebb hozzánk a számunkra ismeretlen és végtelenül megfoghatatlannak tűnő irodalmat, amelynek ő olyan kiváló ismerője és művelője volt.

Az írás közlésével a 80 éve született Szekér Endrére, egykori kollégánkra emlékezünk. (A Szerk.)

Nagy tudása ellenére szerény volt, mégis nagy hatást gyakorolt mindenkire humoral és iróniával ízesített magyarázata, amely mindig a konkrétan elolvasott, bemutatott művek részleteihez kapcsolódott. Akkor észre sem vettem, hogy a vele eltöltött irodalomórák során miért olvastattott fel – gyakran velem – annyi verset, regény- vagy novellarészletet. Csak most értettem meg, hogy a tanulói bemutatással is az volt a célja, hogy elfogadhatóbb, befogadhatóbb legyen a mű. Közelebb kerüljön hozzánk. Nem magát akarta előtérbe helyezni, hanem a művet szólaltatta meg egy fiatal kortárs olvasó – gyakran az én közreműködésemmel – a fiatal korosztályhoz közeli bemutatásban. Mindenképpen kedvet akart kicsiholni belőlünk a részletben bemutatott mű elolvasásához. Soha nem feltételezte, hogy talán otthon nem mindenki olvassa tovább pl. Puskin Anyeginjét vagy Csokonai „Tihanynak riadó leányát” vagy a Hetedik eclogát, miután felolvastam az osztálynak. Nagy örömet jelentett ez nekem, hiszen nagyon sokat olvastam főleg az alföldi hosszú nyarak idején nagyszüleim „világvégi” falujában, ahol a könyvek jelentettek nekem mindent. Nem szerettem ott lenni, de minden nyarat ott kellett tölteni, messze a várostól. A kicsit kövérkés serdülőnek – aki voltam – a könyvek voltak a legjobb társaság. Ott egész napokat átolvashattam, mert nem szóltak rám. Már hetedikes koromtól kezdve szavalóversenyre nevezett be kedves magyartanárom, Muzslay tanárnő. Talán még a városi versenyt is megnyertem. Gimnáziumba kerülve Szekér tanár úr biztos ezért velem olvastatta fel a verseket és szemelvényeket, ami eleinte nagy izgalmat keltett bennem. Aztán megszoktam, és szinte már vártam, hogy felszólítson az olvasásra. Persze az előre és korábban megismert műveket ismerősként fogadtam az ő interpretálásában. Szinte már előre vártam minden óráját, vártam, hogy elkezdődjék az időutazás, hiszen minden óráján egy más univerzumba vezetett el bennünket.

Emlékszem, hogy sok tanárunk egy szál naplóval a hóna alatt lépett be osztályunkba. Szekér tanár úr mindig könyveket cipelve érkezett, és sok festményt, képet/reprodukciót ismerhettünk meg. Úgy „magyarázta”, jobban mondva tárta elénk a szimbolizmust vagy a szürrealizmust, hogy minden behozott kép vagy szövegrészlet az óra végére a méltó helyére került. És észre sem vettük, hogy elrepült az idő. Nem is emlékszem arra, hogy teleírta volna a táblát vázlatokkal, mint azt sok más tanár tette. Mégis meg tudtuk valahogy jegyezni. Néha talán feleltetett is, de nem igazán sokszor, és nem is a szokásos, hagyományos módon.

Volt olyan nyelvtanárnk, aki úgy feleltetett, hogy kihívta a táblához a kiszemelt „áldozatot” (ahol kinyitott a napló, vagy több kínos és hosszú percen át tartó, halálos félelmet keltő lapozgatás után kiáltotta harsányan a nevet). A „tetemre hívott” delikvensnek a tábla felé kellett fordulnia, hátat fordítva az osztálynak, a sűgás teljes kizárásával kellett felelnie. (Ha még nem vesztette el minden bátorságát!) Szekér tanár úr ezzel szemben, ha feleltetett – nagy ritkán –, akkor maradhattunk a helyünkön. Órai sem a hagyományos módon folytak, nem házifeladat-ellenőrzéssel és feleltetéssel kezdődtek. Nem is tudom, hogy volt-e írásbeli házi feladat, és ha volt, ellenőrizte-e. Az ő órája mindig valami érdekességgel indult, vagy egy gondolkodtató kérdéssel az egész osztályhoz, vagy egy megdöbbentő és humoros megjegyzéssel a figyelmünk felcsigázására. Az erre kapott és adott válaszokból építette fel az új téma bemutatását sok képpel és szövegrészlettel színesítve. Ahogy emlékszem, azért volt érdekes, mert mindig a mű egy jellemző részlete közvetlen bemutatása volt az óra fókuszában, amely az ő háttérből jövő szókratészi (bábáskodó) kérdéseivel közös gondolkodásra készítette, végül is közös elemzésre került. Nagyon jó kérdéseket tudott feltenni. Észre sem vettük, de kérdései összevetésre, különbségek feltárására készítettek bennünket, és észrevétlenül megtanultuk, hogyan kell verset elemezni.

A megismert művek alapján, induktív módon fejtette fel velünk a háttérben kibontakozó társadalmi viszonyok szövetét, és magunk is megtapasztalhattuk azoknak az alkotókra

ösztönző vagy elnyomó hatásmechanizmusát. Mindehhez azonban a korabeli kultúrát, történéseket fel kellett fedeznünk. Láttunk korabeli divatot, szobabelsőket, az akkori technikát, és így jutottunk el a művet teremtő kor szellemének feltárásához.

Most érzem csak, hogy milyen nagy közvetlen hatással volt tanulmányaimra és érdeklődésem kialakulására. Talán Ady Endre La Bruyère lovagról szóló írásának felolvasása után kezdtem el francia nyelvet tanulni, először tanfolyamon, aztán egyedül. Nem tudom, hogy erről honnan értesült Szekér tanár úr, de gyakran kérdezte tőlem az órákon, hogy jól ejti-e ki, vagy hogyan kell helyesen mondani a francia szót. Nekem akkor nem tűnt furcsának, de a 60-as években nem volt divatban, hogy ilyen kérdéseket tegyen fel tanítványának egy tanár. Ő már akkor el tudta ismerni a tanítvány tudását, és ezzel „szárnyakat adott” neki. Pedig nem hiszem, hogy akkor ismerhette Magyarországon és magyar nyelven a kortárs modern reformpedagógia (Freinet, Waldorf) nézeteit, ennek ellenére ösztönösen ráértett jó pedagógiai érzéke alapján, és alkalmazta azokat a mindennapi munkája során.

Ha ritkán írtunk dolgozatokat, és a javítás után irományaink később kiosztásra kerültek, kedves tanár urunk saját kritikai megjegyzését humorba csomagolva adta át a felkészületlen diáknak ilyen szavakkal: „anyaszomorító” vagy „apaszomorító”. Miközben mosolyogva mutatóujjával fenyegette meg a szegyenkező, de nem megszegyenített „zöldfűlűt”. Igazán nem lehetett rá haragudni. Néha nyelvtanórákat is beiktatott, főleg, amikor már szorított az érettségi. Nem is rémlik, hogy hogyan tanította meg a mondatelemzést és a szabályokat. Még a komoly nyelvtani szabályokat is humorral fűszerezve adta elő, és észrevétlenül megjegyeztük azokat az ő interpretálásában. De valahogy tudtuk a nyelvtant is. Nem lehet véletlen, hogy sokan lettek éppen magyarirodalom-tanárok közülünk. Bár éreztük kimondatlanul is, hogy Szekér tanár úr inkább az irodalom órák szabadabb atmoszféráját kedvelte jobban, mint a szigorúan szabályokba fűzött magyar nyelvtant.

Nem emlékszem egy hangos szavára sem. Nem is kellett fegyelmeznie soha, hiszen olyan érdekesen beszélt, hogy önkéntelenül figyelt rá még az irodalmat nem kifejezetten kedvelő tanítvány is. Nem tudom, hogy mi volt a titka. (Bár, a mi osztályunkban még egy pofon is elcsattant, de más tanár óráján.) Velem külön is foglalkozott iskolai ünnepélyek és szavalóversenyek előtt, amelyekre ő nevezett be. Nagy izgalommal és remegő térddel mondtam fel a kötelező és a szabadon választott verseket a versenyek előtt a fizikaszerteremben, miután magam megtanultam. Nagyon félttem, hogy mit fog szólni, de mindig csak egy-két tanácsot adott. Az egyik iskolai versenyt Arany János: Vörös Rébék balladájával nyertem meg. A városi versenyen „csak” második helyet értem el Piros Ildikó után (aki ma már Kossuth-díjas színésznő). Egy másik alkalommal Szabó Magda egyik hosszú háborús versét tanultam meg és mondtam fel neki, amikor kiderült a verseny előtti utolsó pillanatban, hogy az utolsó két versszak lemaradt szeleburdiságom miatt (mivel az a másik oldalon volt). Ekkor tanár úr nagyon ideges lett, arca szinte lángolt, és kapkodta a levegőt. Én meg el akartam sülyedni a szégyentől. De akkor sem kiabált velem, pedig megérdemeltem volna felületességem okán.

Máig sem tudom felfogni ezek után, hogy hogyan fért bele szűkös idejébe az önképzőkör és az irodalmi színpad vezetése, ünnepélyek, író-olvasó találkozók szervezése, mivel folyamatosan tanulmányokat írt és folyóiratokat szerkesztett napi munkája mellett.

Az irodalmi színpad műsorát minden évben megújította. Az egyik évben Szophoklész: Elektrájából és O’Neil: Amerikai Elektrájából adtunk elő jeleneteket. Másik évben G. B. Show Pygmalionjából játszottunk egy részt. Az egész osztályt magával tudta ragadni, bár volt, aki nem szerepelt ezekben a jelenetekben, mégis szívesen segített jelmez-előállításban vagy az aláfestő, illetve kísérőzene „szerzésében”. Még arra is volt gondja, hogy ne csak a drámairodalom klasszikusait ismerjük meg ilyen élményszerű módon, hanem a kortárs

magyar irodalmat is ugyanilyen élménnyé tegye. Volt olyan műsorunk, amelyben Illyés Gyula nagy verseit mondtuk el, közöttük a hazáról szóló nagy versét, Mozart hallgatása közben, amelyet Csoóri Sándor is végighallgatott, mielőtt saját verseit olvasta fel nekünk. Fodor András, Mezei András, Nyerges András és Pilinszky János is olvastak körünkben verseikből. Azt hiszem, harmadikos gimnazista koromban játszhattam el Pilinszky János Rekviem című oratóriumából az öregasszony szerepét őszre hintőporozott hajjal, fekete kendőben. Az ősbemutatón a szerző is jelen volt, aki igen gálánsan az egész osztályt meghívta az Aranyhomok Szálloda presszójába, ahol dedikált példányokat kaptunk műveiből. A nekem adott dedikációja így szólt: „A legfiatalabb öregasszonynak / Szeretettel”. Nagyon elégedett volt az ősbemutatóval, és nagy zavart okoztak dicsérő szavai. Sohasem hittem volna, hogy ilyen közvetlen és kedves lehet egy nagy költő, akiről akkor még nem sokat tudtunk, és nem is sejtettük, hogy milyen zseniális. Később tudtam meg, hogy sokáig hallgatásra ítélték. Most már tudjuk, hogy milyen bátor volt Szekér tanár úr ennek az ősbemutatónak a megalkotásával, miközben ezzel a „huszárvágással” bevitt bennünket a magyar irodalomtörténetbe.

Egy későbbi, a szerző halála után megjelent Pilinszky-életrajzban felismerhettem azt a fényképet, ahol a Katona József Gimnázium lépcsőjén a Rekviem szereplőit karolta át a szerző. Akkor még csak annak a találkozásnak az emlékét őriztem gimnazistaként, hogy Pilinszkyvel milyen jót beszélgettünk a lakóhelyéről, a VI. kerületi Izabella utcáról, amit én is jól ismertem, mert általános iskolásként ott jártam el a Szív utcai Iskolába. (Nagy zavaromban erről kezdtem el beszélni).

Máig is csodálom, hogy Szekér tanár úr hogyan lehetett ilyen tájékozott az akkori, kortárs magyar irodalomban, amelynek ma már ismert és elismert szerzői azokban az években kiadók helyett az íróasztalfiókjuknak írtak.

El ne felejtsem megemlíteni a hétvégi önképzőköröket, ahol a Németh László-i tanuló-kört idézve egymás szabadon választott témájú előadásaiból tanulhattunk. Tanár úr csak egyik tagja volt a körnek, és csak akkor segített, ha elakadt valaki vagy szakirodalmat ajánlott. Ott hallottunk Proustról, Thomas Mannról, Németh Lászlóról, Gauguinról egymástól. Tanár úr szívesen adott fényképet önképzőköri tablónkhoz is, hiszen itt barátként szinte magával egyenrangúként kezelt bennünket, akiket az érdeklődés és a kutatómunka kötött össze. De nemcsak az irodalom iránti érdeklődőket, hanem olyan alsóbb és felsőbb osztályosokat is maga köré tudott gyűjteni, akiket főleg nem az irodalom, hanem a fizika vagy matematika érdekelt. Ezért volt olyan érdekes és újszerű. Szabadon lehetett vitatkozni is. Senkit sem ítelt el a véleményéért, inkább azért, ha nem volt gondolata. Valószínű, ő is élvezte ezeket a tanórán kívüli közös tanulásokat, és nem sajnálta ránk pazarolni a szabadidejét.

Sajnos érettségi után elkerültem Kecskemétre, egyetemista lettem. Csak az ötvenkénti érettségi találkozón láttam, és kíváncsian kerestem megjelent cikkeit, az általa szerkesztett folyóiratot. Ezután valójában már a történelem és a nyelvek foglalták el az irodalom helyét nálam tanulmányaimban. Így csak ötvenévente láttam örökké fiatal mosolyát, nevetését anekdotáin, örülhettem kissé késői családalapításának és nagyszerű gyermekei felnevelésének. Örömmel szavaztam magam és családom nevében a megyei Prima díjáért.

Később értesültem súlyos betegségről, amelyből teljesen felépült, és a negyvenöt éves érettségi találkozónkon is jókat nevetettünk poénos történeteiben. Talán egy fél éve kaptam hírt temetéséről. Sajnos a következő ötvenéves érettségi találkozónkon csak az égi tanári felé küldhetjük szeretetünket, ahol Szemerey tanár úrnak, egykori matematika-tanárunknak és Szóts Rudolf orosznyelv-tanárunknak meséli anekdotáit. Lehet, hogy számtalan tanítványai közül néha emlegeti mennyei történeteiben az egykori D osztályt, osztályunkat is.

Iványosi-Szabó Tibor

Köszöntő

Orosz László kilencvenéves

Emlékezetes esemény, egy jeles ünnep előtt állunk. Egy születésnap az esetek többségében meghitt, szűkebb körű családi esemény, figyelmesség, kedves megemlékezés. Ez a mostani viszont több, mivel sok száz egykori tanítvány, sok-sok kolléga és tudományos munkájához kapcsolódó jelentős számú munkatárs társul az ünnepelőkhöz: a közeljövőben lesz Orosz László 90 éves.

Tehát mindenképpen indokolt egy kevésbé szokványos megemlékezés, egy köszöntő. Mivel azon szerencsések közé tartozom, aki mindhárom minőségben évtizedeken át szoros kapcsolatban lehetett vele, vállalhatom, hogy valamennyi tisztelője nevében szóljak. A köszöntő szó azonban több értelmet hordoz. Indokolt tehát, ha gondolataim két részre osztom. Elsőként következze, mit köszönhetünk Neki. Mivel szertelenül nagy lenne a csokor, ha mindenki ide tűzné emlékei virágait, csak a sajátjaimból markolok.

Számomra leginkább emlékezetes, sőt meghatározó mindaz, amit tanulóként köszönhetek neki. A tanár urat 1948 óta ismerem. Ebben az évben, az egyházi iskolák államosításakor került az egyetemről a Katona József Gimnáziumba. Az előző években tanító piarista tanárok szerepét egy hevenyészve összekapott testület vette át. A többségében idősebb, a váratlan és drasztikus események miatt zavarodott nevelők között feltűnt fiatal tanár magabiztossága és lendületessége minden tanítványa érdeklődését felkeltette tantárgyai iránt. Az első és szokatlan benyomásokat újabbak és maradandók követték. Számomra lenyűgözőek voltak a tankönyvek szövegétől merőben eltérő, gondolatgazdag, választékos, még a humán tantárgyak iránt érzéketlen tanulókat is lekötő magyarázatai. Szabatos, tömör mondatai, csodálatosan szép kiejtése, senki máséra nem hasonlító hanghordozása, beszédének ritka kellemes ritmusa minden magyarórát kiemelt az unalomig szokott iskolai tempóból. Ez azonban csak a külsőség volt. A magyar irodalom szépsége és gazdagsága elemzése során keltek bennünk életre. Ő döbbsített rá, miként kell egy-egy verset, novellát olvasni, milyen ismeretlen világokat képes egy-egy színdarab feltárni. Máig emlékszem az Ember tragédiájáról tartott, több órát felölelő csodálatos elemzésére. Már ahogy egy könyvet kezébe fogott, ahogy lapozott, az is figyelemfelkeltő volt. Minden bizonnyal innen ered a könyvek iránti rendkívüli tisztelem, vonzalmam. Igényessége érthetően tanulóival szemben is következetes volt, de észrevételei, bírálati mindig tömörek és találóak voltak. Sohasem volt még a készületlen vagy gyenge tanulókkal szemben sem indulatos, még kevésbé goromba. Csak egyetemistaként – az Égető Eszter regény megjelenése nyomán kiobbantott, ma már elképzelhetetlen botrány során – döbbsített rá, hogy 1952 tavaszán távolról sem volt természetes, sőt nem csekély bátorságot jelentett a háború előtti magyar irodalomról, írókról, köztük Németh Lászlóról kiemelten és rend-

Az írás közlésével szeretettel köszöntjük a 90 esztendőes Orosz Lászlót. (A Szerk.)

kívül elismerően szólni. Érthető tehát, hogy kiváló tanári adottsága, színes személyisége sokunkra hatott, és példaképünké vált. Döntő szerepe volt abban, hogy a pedagógusi pályát választottam.

Szerencsém úgy hozta, hogy egykori iskolám lett első munkahelyem. Azonnal legkedvesebb tanáraink kollégája lehettem. Különleges élményt jelentett merőben más minőségben, egészen más nézőpontból rácsodálkozni munkájukra, fokozatosan beilleszkedni az időközben összeért, nevéssé vált testületbe. Ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy Orosz László nemcsak a diákjai szerint volt egyik legkiválóbb az iskola tanárai között, hanem kollégáinak gesztusai, vele kapcsolatos apró megnyilatkozásai is bizonyították kamaszkori ítéleteink helyességét. Ráadásul szinte mindenki nemcsak tisztelte, hanem szerette is. Ez többek között annak volt köszönhető, hogy került a kicsinyes vitákat, a személyeskedő torzsalkodásokat, és minden kollégájával szemben közvetlen, segítőkész volt. Rendkívüli szakmai igényességére, felelősségtudatára, a szűkebb és nagyobb közösség kitartó munkával történő szolgálatára valójában ekkor figyelhettem fel. Már a jelenléte is buzdítást jelentett és felelősségvállalásra készítetett. Egy ilyen markáns személyiség, egy ilyen sokoldalú adottság és az ezek nyomán korán jelentkező szakmai sikerek érthetően nemcsak tiszteletet és nagybecsülést, hanem irigységet is keltettek. Valójában ez az emberi gyengeség eredményezte, hogy a forradalom napjaiban vállalt szerepe alapján megrágalmazták és vizsgálati fogságba juttatták.

Érthető tehát, hogy felnőttként, tanárként is változatlanul nagyra becsültem. Az őt ért méltatlan rágalmak és a teljességgel indokolatlan, sőt kíméletlen eljárások feldolgozásában, a retorziók elviselésében mutatkozott meg igazán emberi nagysága. Sem a rendőrségi vizsgálat, sem a tanítástól való eltiltás, az adminisztrátori tevékenységre való kényszerítés nem törte meg. Bár 1961-ben visszatérhetett a Katona József Gimnáziumba, de a tanulók közé, elé ekkor sem engedték. Csak az iskola könyvtárosa lehetett. Ennek nyomán elevenedik meg bennem az a párhuzam, hogy egyik nagy példaképe, Németh László az üldözések során a kényszerű műfordítást tekintette gályapadnak, ahol viszont még a méltánytalanságok sorának elszenvedésekor is csodálatosan igényes munkát végzett. Ő pedig pályája kettétörésekor nemcsak a kaotikus könyvhalmazból csinált mintaszerű iskolai könyvtárat, hanem a kellő szakismeret érdekében megszerezte a könyvtárosi diplomát is. Tehát nem a véletlen műve volt, hogy a megyei művelődés irányítói – bő tíz évvel később – jól ismervén rendkívüli felkészültségét, ügyszeretetét, kiváló intellektusát és szervezőkészségét, rá kívánták bízni a megyei könyvtár igazgatását. A megyei pártbizottságon belül viszont pitiáner figurák úgy érezték, hatalmukat egy „ellenforradalmár”-ral szemben fitogtatni kell, és a régi rágalmak alapján megtorpedózták a kinevezését.

Mivel időközben engedélyezték számára a tanítást, változatlan alázattal és lelkiismeretességgel folytatta tovább ezt a munkáját, ebben találta meg szűkebb és tágabb közösségének a szolgálatát. Szememben ezekben az években emelkedett legnagyobbat. Ekkor tudatosodott bennem, hogy valójában – klasszikus műveltségének megfelelően – egy igazi sztoikus él közöttünk, sugározza emberségét. Őt azonban nem az ataraxia szenvtelensége vezérelte, hanem Seneca magas erkölcsisége és Marcus Aurelius feltétlen kötelelességtudata.

Írói, kritikusi, irodalomtörténeti képességeit már egyetemi hallgatóként szakfolyóiratokban bizonyította. Minden adottsága megvolt ahhoz, hogy egyetemi oktatóként vagy kutatóként is alkothasson. Az ismételt és az őt indokolatlanul elmarasztaló döntések meghozóit minősítő retorziók, eltiltások ellenére – egy új szakma elsajátítása, a tanítással kapcsolatos elfoglaltságok mellett – volt energiája széles körű tudományos munka végzésére is. Kortársai között Berzsenyi Dániel és Katona József munkásságának vitán felül ő volt a legjobb ismerője. Filológiai felkészültségét pedig Katona József munkáinak kritikai

közreadása bizonyítja. Eredményeit nemcsak a szaktudományok jeles képviselői becsülik nagyra, hanem a kandidátusi fokozat megszerzése is érzékelteti, hogy az irodalomtudományokat maradandó művekkel gazdagította.

Már korábbi tevékenysége, több feldolgozása felkeltette bennem városunk kulturális múltja iránti érdeklődést. Valójában ez irányú munkássága ösztönzött pályamódosításra. Bár megfosztották annak lehetőségétől, hogy „iskolát teremtsen”, mindvégig szükségét érezte annak, hogy minél több embert vonjon be az alkotó tevékenységbe. Amikor szerkesztőként városunk iskolai színjatszásának föltárása érdekében tettem próbálkozásokat, ő hívta fel figyelmem Holczer József piarista tanárra, aki egy kiváló feldolgozásban adta közre egykori iskolájuk eredményeit. Külön emlékezetes lett számomra az a tanulmánya, amelyben Szokolay Hártó János várostörténetét elemezte, amit a megyei levéltár közre is adott. Ebben tárgyilagossága, a sablonok, előítélet nélküli vizsgálódó szelleme fogott meg. Kortársaival együtt sem a szerzőről, sem várostörténetéről nem volt jó a véleményem. Orosz László feldolgozása döbentett rá, hogy még egy ilyen munkában is lehetnek figyelme méltó értékek.

Együttműködésünk utolsó epizódja városunk XVII. századi művelődéstörténetéhez, irodalmához kapcsolódik. Jeles munkájának, *Kecskemét irodalmi örökségének* alapján figyeltem fel a szegényes anyagra, és kezdtem kigyűjteni az egykori nyilvántartások lapjaira feljegyzett verseket, verstördékeket. Ezeket viszont csak az ő alapos és áldozatos filológiai munkája emelte be a cívisváros kora újkori irodalmi értékei közé. Ő tárta fel, mely kortárs költők, írók, milyen egyházi és világi személyek határozták meg a korabeli iskolák oktatását, kik hatottak az akkori Kecskemét szellemi életére. Ő fedezte fel, hogy a köztük legszebb, legértékesebb vers irodalmi körökben mindaddig ismeretlen volt, és ő közölte azt először az egyik országos szaklapban. E téren is sokszoros hálával és köszönettel tartozom neki.

Egykori tanítványai és kollégái hálájuknak és nagyrabecsülésüknek még tágabb, még színesebb csokrait tudnák összeállítani.

A köszöntés szó másik jelentése magában rejti a jókívánságok megfogalmazását is.

Kedves Tanár Úr!

Nemcsak nagy örömünkre, hanem nagy hasznunkra is van a ritka eredményes, az egész magyar irodalmat, városunk művelődését és több generációt gazdagító életed, színes egyéniséged, példamutató emberi helytállásod. Akiknek nevében most Hozzád fordultam, együtt kívánjuk, hogy maradj még sok éven át köztünk és családod körében.

Isten éltesen sokáig erőben és egészségben!

Szécsi Gábor

Szóba zárt lélek¹

Gondolatok szó, kép, jelentés viszonyáról

1.

„Lelkem kiszikkadt mezején / pár szál virágot keresek / annak ki lelke és / minden virágnál kedvesebb”, olvashatjuk Babits Mihály egyik cím nélküli, hátrahagyott versében. Mennyi fájdalom, vágy, hit, emlék, képzet torlódik össze ebben a lélek szó megélt jelentése által táplált strófában! Lélekfogalmunk mennyi rétege bomlik ki egyetlen rövid versszakban: az elmúlással szembesülő elme kínzó felismeréseinek időtlen foglalata, az alkotó és szeretni tudó ember szellemi valójának győzelme az öregedő, pusztuló test élményéből fakadó reménytelenség fölött! Ezek a fogalmi rétegek éppúgy kötődnek az idősödő, nagy beteg költő testi-lelki gyötrelmeihez, mint a lélekkel kapcsolatos mítoszokhoz, hagyományokhoz, teóriákhoz, s mint a szó jelentését tápláló gyökerek egymással elválaszthatatlanul összefonódva válnak alkotás és értelmezés tárgyaivá.

A babitsi sorok arra hívják fel figyelmünket, hogy e szó jelentésének számtalan rétege tárul fel egy időben akár egyetlen mondat kimondásával is. Olyan jelentésrétegek ezek, amelyeket lehetetlen meghatározásokba zsúfolni. Ehelyett kövessük a nagy nyelvfilozófus, Ludwig Wittgenstein példáját, aki a filozófia feladatának nem a szükségszerűen ingatag alapokra épülő fogalmi meghatározásokat, hanem a mindennapi nyelv működésének „megmutatását” tartotta. Az összefüggéseket láttatni, és nem magyarázni kell. Ha a szó jelentését jól értelmezhető nyelvjátékokkal tesszük megélhetővé és megragadhatóvá, akkor minden elképzelhetőnél nagyobb fogalmi tartomány tárulhat fel előttünk anélkül, hogy szellemünket szükségtelen és erőtlen meghatározásokkal terheltük volna. Ebben pedig a korunkban mindinkább az értelmezések pillérévé váló kép, a képies gondolkodás és nyelv iránt egyre növekvő fogékonyág lehet segítségünkre. A kép és a működésében megértett nyelv egymás hatásait felerősítve vezethet el bennünket a megérteni kívánt szó jelentésének legmélyebben húzódó gyökereihez: a szó által jelölt dologról alkotott fogalmaink, képzeleteink szövevényes hálójához.

Jelen írásomat, amelyben a fentiek mellett fogok érvelni, Csáky Lajos festőművész „Minden nap” című, 2012-ben, a budapesti Próféta Galériában rendezett kiállítása, illetve a kiállításhoz kapcsolódó „Előbb hal meg a lélek...” című pódiumbeszélgetés inspirálta. A kiállítás anyaga és a pódiumbeszélgetés egyaránt a változó lélekfogalom tükrében jelenítette meg a ma emberének test-lélek viszonytal kapcsolatos képzetét. A számos kommunikációs kapcsolata révén behálózott késő modern ember lélekfogalma ugyanis átalakul. Mindinkább elillannak a hagyományos közösségi kötelek és az azokból táplálkozó, kötött énképek. Új ember születik a virtuális és valós kapcsolatok hálójában, és ez előtt a képies nyelv és gondolkodás iránt mind fogékonyabbá váló ember előtt eddig ismeretlen lehetőségek nyílnak meg a lélek szó értelmezésekor is.

¹ A tanulmány alapjául szolgáló előadás Csáky Lajos „Minden nap” című kiállítása kapcsán rendezett, „Előbb hal meg a lélek...” című pódiumbeszélgetésen hangzott el 2012 szeptemberében a budapesti Próféta Galériában.

2.

Aligha akad összetettebb jelentésű szavunk a léleknél. A szó jelentésének legmélyebb rétegei ősidők képzeteiből, mítoszaiból táplálkoznak. Ezek a jelentésrétegek az idő sodrásában fogódzót kereső, az elmúlás érzéséből fakadó fájdalmát lényegiségének időtlenségébe vetett hitével csillapító ember küzdelmeinek, erőfeszítéseinek gyümölcsei; a szellemiség élményének állandóan megújuló, újabb és újabb árnyalatokkal gazdagodó kifejeződései. Folytonos kísérlet a kimondhatatlan megszelídítésére; az álmok, vágyak, szerelmek, kínok, emlékek ölelésében átélt megismételhetetlenség-élmény megjelenítésére.

A lélek szó jelentése a lélekről való beszéd valós és lehetséges szituációinak egymásra vetítődése. Tartalmát alapvetően határozza meg az a mód, ahogyan a lélekről egy csoporton, közösségen, társadalmon, kultúrán belül beszélünk, írunk. Miként valamennyi más általunk használt nyelvi elem jelentése, úgy ennek a szónak a jelentése is ezekben a közlési folyamatokban gyökerezik. Vagyis az, hogy voltaképpen mit is értünk lélek alatt, elválaszthatatlanul kötődik a lélek fogalmával kapcsolatos közlési helyzeteink emlékképeihöz. A szó állandóan alakuló, bővülő, képlékeny jelentéstartományát e közlési szituációk egymásra ható fogalmi megjelenítései határozzák meg. Magába sűríti mindazt, amit a különböző beszédhelyzetek metszéspontjában megélünk a lélek jelenségével, fogalmával kapcsolatban. Nem véletlen tehát, hogy a lélekhez köthető beszédmódok különbözősége miatt más és más csoportok, közösségek, társadalmak, kultúrák más és más jelentésárnyalatok jegyében határozzák meg és teszik az emberről való diskurzusok egyik gondolati pillérévé a lélek fogalmát. A szó jelentésének különböző árnyalatai, ha úgy tetszik, aspektusai vannak, amelyek erősen kötődnek a premodern, modern, posztmodern vagy késő modern közösségeket, társadalmakat, kultúrákat jellemző nyelvhasználati formákhoz, médiumokhoz; a lélekkel kapcsolatos diskurzusokat közösségi, társadalmi, kulturális szempontból meghatározó kommunikációs helyzetekhez.

A lélek szó jelentése tehát azért képes egy időben számos jelentésréteget megjeleníteni, mert a lélekről alkotott képzetünk a jelentés részévé váló célok, vágyak, indítékok, vélekedések jegyében megvalósuló beszédhelyzetekből táplálkozik. Vagyis azért, mert a lélek szónak, mint minden más szavunknak, lelke van. Lelke, mégpedig abban az értelemben, ahogy azt kései nyelvfilozófiai írásaiban Wittgenstein is sejteti.² A szavak önálló, „meghitt arculatát”, véli Wittgenstein, az az érzés táplálja, hogy a szó minden, az általa jelölt dologgal kapcsolatos érzést magába sűrít. A szavaknak így nem csupán jelentésük, de lelkük is van. A szavak jelentését nem csupán megértjük, de meg is éljük. Sőt, a nyelvi megértés alapja voltaképpen a megélt jelentés. Ettől válunk fogékonná a különböző jelentésárnyalatok megragadására, a közlő indítékainak, intencióinak, vágyainak, vélekedéseinek értelmezésére.

A szó jelentését a szó használatához kötődő, megélt kommunikációs helyzetek fogalmi megjelenítése formálja, és ilyen értelemben elválaszthatatlanul kötődik az egyes közösségek, társadalmak, kultúrák jelképeivé is váló hagyományozási, ismeretátadási technikához. Minél ősbibb egy szavunk, annál többféle kommunikációs kultúra nyomait őrzi jelentésrétegeiben. Így van ez a lélek szavunkkal is, amelynek jelentésrétegeit éppúgy táplálja az írásbeliség előtti, premodern kultúrák lélekképzete, mint a modern ember test-lélek megkülönböztetésen alapuló lélekfogalma vagy a késő modern ember újraegységesülő lélekképe.

A lélek szó legmélyebb jelentésrétegei tehát egy olyan népdalokban, balladákban, szólásokban, mondókákban megőrzött kultúrához kötődnek, amely a hangzó nyelv, a

2 Lásd L. Wittgenstein: *Filozófiai vizsgálódások*. Budapest, Atlantisz Kiadó, 1992.

Wittgenstein's Nachlaß. The Bergen Electronic Edition. Oxford: Oxford University Press 2000.

beszéd elsődlegessége jegyében teremtette meg a szó és kép páratlan egységét. Ezt a kultúrát nevezi a kiváló kommunikációkutató, Walter J. Ong „elsődleges szóbeliség”-nek.³ Az „elsődleges szóbeliség” korában, mutat rá Ong, a kommunikáció mindenkor konkrét helyzetekben, nagyon is konkrét felek között folyt; egyszóval elválaszthatatlanul kötődött ahhoz a közlési szituációhoz, amely életre hívta. Vagyis a hagyományozás eredményességét minden esetben a szavak cselekvésértéke és a felek közötti kapcsolat jellege határozta meg.

A nyelvhasználatnak ez a közlési helyzethez való szoros kötődése az „elsődleges szóbeliség” nyelvét minden bizonnyal dinamikusabbá, erőteljesen cselekvő jellegűvé tette. Ong szerint ez a „dinamizmus” elsősorban az egyszerű nyelvi elemek, mondatszerkezetek gyakori használatából fakadt. A szóbeli közlési helyzetekben a beszélőnek lehetőség szerint rövid, könnyen feldolgozható megnyilatkozások formájában kellett gondolatait, vélekedéseit, kívánságait stb. közvetítenie a hallgatóság számára. Ezt követelték meg tőle a nyelvi kód akusztikai jellegéből és a szöveggörnyezetet hic et nunc valóságából fakadó időbeli korlátok. Az írásbeliség előtti kultúrák nyelve ezért vált szükségyszerűen képiessé: táplálkozott képekből s táplált maga is képeket. Ez a sajátos képies, metaforikus nyelv a beszéd tárgyát jelentő dolgokkal, jelenségekkel kapcsolatos fogalmak rendkívül széles tartományát fogta át és jelenítette meg, s mint ilyen, tökéletesen alkalmasnak bizonyult arra, hogy a fogalmi elemzésre még nem képes ember számára is érthető és megjegyezhető módon közvetítsen ismereteket a világról.

E kor emberének gondolkodásmódját még a lélek és test egységes szemlélete jellemezte. A lélek nem az állandóan változó, formálódó anyagtól, testtől elkülönülő időtlen lényegi tartalmat, hanem az anyagi valóságtól elválaszthatatlan, az anyaggal belső viszonyban levő jelenséget jelenti a premodern ember számára. Az anyag és lélek elválaszthatatlanságának eszméje jelenik meg azokban a korai világmagyarázatokban, amelyek az anyagot lélekkel bíró, és ezért belső fejlődési rend alapján változó, alakuló, élő valóságként közelítik meg. Ezek a világmagyarázatok az írásbeliség előtti, elsődlegesen szóbeli kultúrák emberének sajátos képies gondolkodására, nyelvére utalnak. Egy olyan gondolkodásra és nyelvre, amely a megismerendő valóságot a maga teljességében és folyamatában ragadta és jelenítette meg, s amely még képes volt arra, hogy a dolgokról, jelenségekről alkotott fogalmakat dinamikus, könnyen feldolgozható képekbe tömörítve kapcsolja egymáshoz a megismerés során.

Az írást nem ismerő kultúrák nyelvi világát azonban talán a legszebben a könnyen megjegyezhető nyelvi formulák, klisék gyakori használata jellemzi. Eric A. Havelock filológus szerint maga az elbeszélő forma azért válhatott az írásbeliség előtti kultúrákban bevett kifejezési móddá, mert „*az elbeszélés során használt nyelv inkább a cselekvés, semmint a reflexió nyelve, s mint ilyen a szóbeli tanulás nélkülözhetetlen eszközét jelenti*”.⁴

A szóbeliség korának elbeszélője – legyen az költő, tanító, vagy éppen próféta – Havelock szerint kizárólag konkrét cselekvésekre, illetve cselekvési helyzetekre, s nem a cselekvések lényegére vagy a létezés általános kérdéseire vonatkozó kijelentésekből szötte mondandóját. Nem is tehetett másképp, hiszen közönsége képtelen lett volna bonyolult fogalmi összefüggésekre épülő ismeretek befogadására. Ha azt akarta, hogy amit mond, ne pusztába kiáltott szó legyen, közlendőjét érthető, könnyen megjegyezhető formában kellett előadnia. Más szóval, a hagyományokkal, társadalmi szokásokkal kapcsolatos

3 Lásd W.J. Ong: *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*. Methuen, London–New York, 1982, 82. o.

4 E.A. Havelock: *The Muse Learns to Write. Reflections on Orality and Literacy from Antiquity to the Present*. Yale University Press, New Haven–London, 1986, 75–76. o.

tudnivalók átadása csak akkor válhatott eredményessé, ha az erre a célra használt nyelv kellőképpen emberközeli és színes volt ahhoz, hogy a még kizárólag a szóbeli hagyományozási formákat ismerő hallgatóság is megértse. S miután az írásbeliség előtti kultúrák tagjai még cselekvések, és nem ideák, alapelvek révén sajátították el a közösség élete szempontjából lényeges szokásokat, a szóban forgó nyelv befogadását is egyfajta „nyelvi rituálé” biztosította.⁵

Ennek a rituális nyelvhasználati kultúrának az ősi nyomatait őrzik tehát nyelvünkben a lélek szavunk jelentésének mélyrétegei is. Egy olyan kultúráét, amely a kereszténység előtti magyarság ősi világképét, az étellel, elmúlással, halállal kapcsolatos természetes tudását jelenítette meg a mindennapi hagyományozás folyamatában. A szó jelentését ma is elevenen táplálják a népdalokban, balladákban, népmesékben feltáruló népi hitvilághoz kötődő lélekképzetek, amelyek a szó jelentésének finnugor gyökereiig vezetnek vissza bennünket. A lélek szó finnugor alapalakja : *lewł, ami *lël-nek hangzott, és jelentése eredetileg 'lélegzet, lehelet' lehetett. Vagyis a szó ősi finnugor eredetű jelentésrétege még a test és a lélek megbonthatatlan egységére, az anyag élő jellegére épülő világkép magyartéka a nyelvünkben. A lélegzés és az élet közötti összefüggés természetes tapasztalata táplálja, a felismerés, hogy a lélegzet megszűnése, a lélek testből való eltávozása a halál jele („kiadja a lelkét”, „kileheli a lelkét”, „kiszakad belőle a lélek”). A lelket mint életfunkciót jeleníti tehát meg ez az ősi képzet, amelynek a testtel való belső kapcsolatára utal az az írásbeliség előtt kultúrákban szórványosan előforduló hiedelem is, hogy a vérzéssel járó halál bekövetkeztekor a lélek a vérrel távozik a testből. A lélek-lélegzet képzet a szóbeli hagyományozáson alapuló kultúrák egységessítő, képies gondolkodásmódjának jele. Arra a korai görög gondolkodók világmagyarázataiban is tetten érhető hiedelemre utal, amely a lelket olyan éltető elemként jelenítette meg, amely csak finomsága révén különbözik a létezőket alkotó többi elemtől. Az ógörög atomista bölcs, Démokritosz például úgy vélekedett a lélekről, hogy a lélek voltaképpen a legfinomabb atom, amely összetartja és mozgítja a durvább testatomokat. Nincs tehát külön szerve, hanem a test egészében szóródik szét. A lélegzés pedig ilyen értelemben nem más, mint testünk lélekatomokkal való folyamatos feltöltése: lélekatomok beszívása, majd testünkéből való kiszabadulása.

Ehhez a test-lélek egységét megjelenítő jelentésréteghez kapcsolódik egy másik, a lélek fogalmát ősidők óta meghatározó képzet, amit a halott lelkére vonatkozó hiedelem táplál. Ezt a hiedelmet különböző korokban kialakult lélekképzetek tartják a mai napig életben, és magyarázatául szolgál számos, a halotti szokások rendjébe tartozó viselkedésmódnak, gesztusnak, cselekvésformának. Az árnyéklelek képzetén alapul például az a legtöbb európai kultúrában elterjedt hit is, hogy a lélek a halál beálltát követően egy ideig a holttest közelében marad. És ez a képzet a kiapadhatatlan forrása a visszajáró halottól való ősi félelemnek is. Az ebben a képzetben rejlő megélt tartalmak, fájdalmak, rácsodálkozások, elborzadások magyarázhatják azt, hogy miként Európa más népeinél, úgy a magyarnál is a halál állt a mítoszalkotó, szellemteremtő hit középpontjában. Ahogy Szerb Antal a magyar irodalom történetéről írt könyvében olvashatjuk: „Az első nagy ősvilági borzalom, ami közvetlenül előtte feküdvén megindítja a primitív ember képzetét, a holttest és a halál általában. Az istenek és démonok kezdetben holttestek voltak, élő és járó-kelő, bosszúálló és utódokat nemző halottak.”⁶ Ám ebbe a halálközpontú mítoszalkotásba, véli Szerb Antal, „a vágykeltés is belejátszik”, mert az ősi hiedelemvilágban a halottból madár lesz, amely éppoly szaba-

5 Uo., 71. o.

6 Szerb A.: *Magyar Irodalom Történet*. Budapest, Magvető Kiadó, 1986, 50. o.

don szállhat, mint a vágy. A „*régi magyarok vezértörzsének életadó és halálba repülő madara*”, totemállata, a turul is ilyen lélekmadár lehetett eredetileg.⁷

A lélekmadár által megjelenített „szabad lélek” képzet a lélek szó újabb jelentésrétegei felé vezet el bennünket. A testtől átmenetileg vagy végleg eltávolodó lélek képzete megannyi olyan kifejezés, szólás alapjává vált a magyar kultúra történetében, amely már magában hordozza a test és lélek kettősségének gondolkodásunkat máig meghatározó eszméjét („hálni jár belé a lélek”). Ám az írásbeliség előtti kultúrákban a test és lélek különeműségének sejtését nem alapozta meg olyan fogalmi világ, amelynek tükrében meghatározható lett volna a testtől különböző valóságként létező lélek mibenléte és helye. A korai kultúrák embere a különbözőség ismerveit csak hasonlatokkal képes érzékeltetni, például úgy, hogy a lelket a test olyan árnyékszerű képmásaként jeleníti meg, amely a test bizonyos részeiben „helyezkedik el”.

A „lélek-lélegzet”, „halott lelke” és „szabad lélek” képzetek egymás mellett élve, egymásra hatva formálták az ősi mítoszokat, és befolyásolták az írásbeliség előtti kultúrák emberének lélekfogalmát. Ugyanakkor ezek a képzetek máig táplálják a lélek szó jelentésrétegeit is. Bármennyire is a test-lélek kettősség eszméje formálja a későbbi ember- és világmagyarázatokat, ezek a képzetek ma is megtalálhatók a szó megélt jelentésének mélyrétegeiben. A test-lélek kettősségére épülő egyházi tanítások például máig elválaszthatatlanul kötődnek a „lélek-lélegzet” képzetéhez is, s teszik megélhetősége révén megragadhatóvá a lélek szó jelentését („Isten lelket lehelt az első ember testébe”).

A korai kultúrák emberének gondolkodásában ezek a képzetek képies, metaforikus nyelvhasználat jegyében egymással összefonódva váltak ősi világgépek alapjaivá. Csak az írás, különösképpen a nyomtatott írásbeliség forradalma tette az emberi elmét fogékonnyá a testtől különböző valóságként felfogott lélek mibenlétének tisztázására, a lélek fogalmának meghatározására. A test-lélek kettősségének eszméje csak az írásbeliség különböző korszakaiban válhatott az emberről és a világról alkotott magyarázatok sarkkövévé. Vagyis ennek az eszmének filozófiai ember- és világmagyarázatok alapjává válása az európai gondolkodás történetében egy, az i. e. IV. századtól, a görög alfabetikus írás megjelenésének és elterjedésének idejétől megkezdődő folyamat gyümölcse.

3.

A test-lélek probléma tehát vitathatatlanul az írásbeliség megjelenésével válik mindinkább központi bölcséleti témává. Újabb és újabb kérdések fogalmazódnak a létezés e két alapvető formájának viszonyával, a lélek eredetével kapcsolatban. És az ezekre a kérdésekre adott válaszok újabb és újabb jelentésárnyalatokkal gazdagították és gazdagítják ma is a lélek szó amúgy is számos fogalmi kapcsolatot felölelő jelentéstartományát. A hülozoista világgépek nyomán keletkezett „lélek-lélegzet”, „halott lelke”, „szabad lélek” jelentésrétegek mellett mind erőteljesebben határozzák meg a szó jelentését a test-lélek kettősség elvéből táplálkozó „anyagi, szellemi létező”, „egyedi, lényegi létezés”, „gondolkodó valóság”, „tudati jelenségek foglalata” képzetek. A lélek szónak ez a máig ható jelentésbővülése annak az írásbeli kultúrákat – különösképpen a könyvnyomtatás korát – jellemző gondolkodásmódnak a gyümölcse, amely, miként Marshall McLuhan írja a „Gutenberg-galaxis”-ról írt könyvében, már feltételezi a kijelölt nézőpontot, illetve a gondolkodás tárgyának meghatározott szempontú személetét mint megismerési alapelveket⁸, és amely az európai kultúrában Descartes XVII. századi elmékedései révén kap máig szilárd foglal-

7 Uo., 49–50.o.

8 Lásd M. McLuhan: *The Gutenberg Galaxy. The Making of Typographic Man*. University of Toronto Press, Toronto, 1964.

mi fundamentumokat. A test-lélek fogalmi kettősség jegyében megfogalmazott filozófiai kérdéseket és válaszokat Descartes bölcselete új megvilágításba helyezte azzal, hogy a lelket a kiterjedt anyagi valóságtól lényegében eltérő gondolkodó valóságként határozta meg. Arra pedig, hogy ez a két valóság miként működik együtt a világ megismerésekor, a Descartes nyomdokain haladó gondolkodók kétféle magyarázattal szolgáltak: voltak, akik a két, egymástól csak megjelenési formájában különböző valóság azonosságát hangsúlyozták, míg mások a két valóságot összekapcsoló isteni teremtő akaratra hivatkoztak. Abban viszont többen megegyeztek, hogy a lélek helye valahol az agyban keresendő, és a lelki jelenségek valódi forrását a tudat jelenti.

A XVIII. századtól azonban egyre több gondolkodó érzi egyre nagyobb tehernek ezt a képzetet, amely felfogásukban erősen gátol bennünket abban, hogy meggyőző képet alkossunk a lelki és testi jelenségek kapcsolatáról, a mentális és anyagi jelenségek kapcsolatáról, és ezáltal a világ megismerésének alapjairól, lehetőségeiről és korlátairól. A monizmusnak nevezett és számos árnyalattal rendelkező gondolati irány ezért számúzi a klasszikus dualizmust, hogy helyette egy, a megismerés folyamatának megértését jobban segítő, egységes magyarázatot kínáljon a test és tudat, a test és lélek kapcsolatáról. Képviselői egyaránt osztják azt a feltevést, hogy lélek és test viszonyában nincs semmilyen lényegi megosztottság. Az oly sokat emlegetett kettősség csupán fogalmi szinten létezik, valójában egyetlen szubsztanciáról beszélhetünk. Ám hogy ez az alapvető szubsztancia valójában mi, a tekintetben már koránt sincs egyetértés a monista gondolkodók között. Akadtak olyanok – például a XVII–XVIII. századi angol filozófia nagy alakjai, Berkeley, Hume –, akik megittasulva a megismerő elme valóságteremtő erejétől úgy gondolták, hogy a szellemi, lelki jelenti minden általunk megismert létező szubsztanciáját. Mások, így a nagy holland gondolkodó, Spinoza is, a test-lélek egységét egy se nem lelki, se nem anyagi szubsztancia feltételezésével magyarázták. Úgy vélték, hogy léteznie kell egy olyan harmadik típusú létezőnek, amely egy bizonyos nézőpontból lelkinek, egy másiktól pedig inkább anyagnak tűnik. És a XX. századtól egyre nő azok táborára is, akik a test-lélek egységét az anyagra mint egyetlen alapvető szubsztanciára hivatkozva hirdetik. Egyik csoportjuk abban látja Descartes legalapvetőbb tévedését, hogy a szellemit az anyagi szférától független, önálló szubsztanciaként fogta fel, holott valamennyi fogalmunk, képzetünk anyagi valónkat, testi létezésünket, a fizikai állapotunkban bekövetkező változásokat, cselekvéseinket megjelenítve születik meg. Egyszóval, a mentális világ még fogalmi szinten sem különíthető el az anyagtól. Másik csoportjuk – őket fizikalistáknak nevezzük – valamelyest engedékenyebb: nem tagadják a szellemi, mentális jelenségek létezését, de hangsúlyozzák azok fizikai természetét, az anyagi szubsztanciához való kötődéseit. Akadnak közöttük olyanok, akik a mentális állapotok és az agy fizikai állapotai közötti azonosságra utalva jutnak erre a feltételezésre, míg mások a mentális állapotok, események lelki életünkben betöltött szerepét tekintik fontos szempontnak.

4.

A XX. század második felétől mind több gondolkodó számára válik nyilvánvalóvá, hogy a test-lélek egységét feltételező gondolkodásmód növekvő népszerűsége az új hagyományozási formák elmére és nyelvre gyakorolt hatásából eredeztethető. A televízió és a számítógép használata megváltoztatja tudatunk szerkezetét, fogalmi világunkat és nyelvi kultúránkat. A kép, a hallható és látható nyelv lassan állandóvá váló együttélése az írásbeliség korszakaiban elkülönített fogalmak határainak elmosódását, az írásbeliség előtti kultúrákra jellemző egységesítő, tömörítő gondolkodás térnyerését vonja maga után. A nyelv képiessé válik, aminek megvannak a maga jelentéstani és nyelvtani ismérvei. Jelentéstani szempontból ez az újonnan kifejlődő nyelv elsősorban attól válik képiessé,

hogy szókészlete egyre több olyan összetett fogalmi összefüggésre utaló elemet tartalmaz, amelynek jelentéstartománya nem gondolati reflexió eredményeként megnevezett fogalmi kapcsolatra épül, hanem fogalmi viszonyok gondolatilag meg nem ragadott, széles képzetársítási tartományát fogja át. Más szóval, egy sajátos metaforikus nyelv van születőben, amelynek sokkal inkább az a rendeltetése, hogy „megmutassa”, képekbe foglalja a világot, hogy ezzel a wittgensteini fordulattal éljünk, semmint, hogy újabb kategóriák és fogalmak segítségével elemezze, felbontsa azt. Használatával a kommunikáló ember inkább „láttatni”, „érzékeltetni”, nem pedig meghatározni, elemezni akarja a bonyolult fogalmi összefüggéseket.

A késő modern ember a lélek és a test viszonyát nem egymástól elkülönített lényegi létezők kapcsolataként, hanem egymásra kölcsönösen ható szubsztanciák dinamikus egységeként érti meg és írja le. A képek, a képies gondolkodás iránti mind fogékonyabbá váló késő modern elme számára a lélek, test, szó egysége jelenti a megismerési folyamat lényegét és egyik fő irányát. Megérteni a lélek és a test, a lélek és a szó viszonyát csak abban a fogalmilag megbonthatatlan egységben lehet, amelyben megéljük e viszonyokról alkotott képzeteink tartalmát. A megélt képzetek újrateremtésére hivatott nyelv képiessége révén válhat alkalmassá arra, hogy a lélekről elmélkedő ember számára feltárja a lélek szó valamennyi jelentésrétegét. Az ősieket éppúgy, mint az újabban születetteket. A lelki és a testi egymással összefüggésben egy, a mindennapi cselekvések, érzelmek, fájdalmak, gyönyörök, vágyak által közvetített különös egyidejűségben jelenik meg a képiesen gondolkodó és beszélő ember előtt, aki nem felbontani, fogalmi skatulyákba gyömöszölni, hanem folyamatában, fejlődésében akarja látni és láttatni az életét meghatározó összefüggéseket. A képek iránti vonzalom növekedése így fokozza az élet teljességének megértésére, megragadására irányuló vágyat a mindennapi és tudományos elmélkedések közegeiben, a világgal kapcsolatunk tudásunk hagyományozásának folyamatában.

Igazat adhatnak tehát Wittgensteinnek, aki úgy gondolja, hogy a test-lélek viszonyának kérdése lényegét tekintve nyelvi probléma.⁹ Nem valós, az életünket alapvetően meghatározó kapcsolatra utal, hanem egy Descartes óta egyre gyakrabban ismételtetett hibás kérdésre, amely azt firtatja, hogy a tudati állapotok vajon hogyan függenek össze a fizikaiakkal. Holott az emberi tapasztalat egységes, nem lehet felbontani tudati és fizikai eredetű elemekre a tapasztalás folyamatában. Legfeljebb egy dolgot tehetünk: ugyanazt a tapasztalatot leírhatjuk a lelki, tudati jelenségekre utaló szavakkal, vagy a testi, fizikai állapotokat megjelenítő kifejezésekkel. A lélek és test viszonyával kapcsolatos tévedések valódi forrása az, amikor az egységes tapasztalatunk két különböző leírási módját összekeverjük, vagy hibásan egymásra alkalmazzuk. Ilyen az, amikor a tudati, lelki folyamatokat közvetlen kapcsolatba hozzuk valamely biológiai szervvel, annak működésével.

Bár a képek, képies gondolkodás és beszéd jegyében átszerveződő késő modern elme a maga egységében, teljességében, a fogalmak közötti határok megnyitásával akarja megérteni a lélek és test viszonyát, a lélek szó jelentésének rétegeiben éppúgy nyomokat hagytak az írásbeliség korában született fogalmi megkülönböztetések, mint az írásbeliség előtti korok emberének mítoszai. E szó kimondásával vagy leírásával szinte egy időben törnek felszínre jelentésének azok a forrásai, amelyek gyermekkorunk óta táplálják lélek-képzetünket, a lélekkel kapcsolatos hiedelmeinket, tudásunkat. Megélt jelentésében ott van minden, ami emberi: ott vagyunk mi, a fájdalmaink, örömeink, ünnepeink, gyászunk, vágyaink, titkaink, kimondott és kimondatlan mondataink, de ott van kultúránk, hitünk, lényegünk is. A lélek szó lelke maga az ember.

9 Lásd L. Wittgenstein: *Filozófiai vizsgálódások*. Id. kiad.

Varga Mihály (1928–2015)

2015. április 18-án elhunyt Varga Mihály, a *Forrás* alapító főszerkesztője.

Varga Mihály azok közé tartozott, akik azt akarták, hogy Kecskeméten komoly kulturális és művészeti élet legyen, s sokat is tett ezért. Ha lesz majd valaki, aki pontról pontra nyomon követi az itteni művészeti élet fontos mozzanatait, az pontosan látja majd azt a szerepet is, amelyet Varga Mihály betöltött. Már a *Kiskunság-antológia* „első folyamában” szerepelt írásaival, és a szerkesztőségének is tagja volt az ötvenes évek végén, szerkesztette az *Aranyhomok* antológiát, majd a *Kiskunság* újabb, már a hatvanas évekbeli folyamát. Mindezzel a *Forrás* életre hívását alapozta meg, ahogy emlékezésében írta, a lapteremtők lázas izgalmával készítették elő a lap elindítását: „Naplóm szerint azokban a lázas, reményteli, izgalmas napokban néhányan (Buda, Szekér, Hatvani, Goór, Madarász s jómagam) igencsak keveset aludtunk. Gyümölcsérlelő, gyönyörű időszak volt ez, 1968 végén.”

A hatvanas évek végén is nehéz lehetett lapot indítani. Varga Mihályban volt erő, leleményesség ahhoz, hogy vállalt feladatát végrehajtsa. Társaival pedig megtervezte a lapot, utaztak, leveleztek, így teremtődött meg a személyes kapcsolatokkal átszótt munkatársi gárda, a laphoz közelállóké és a szerzőké is. S a *Forrás* karaktere, a sociográfiához való kötődése. 1972-ben Varga Mihályt politikai okok miatt eltávolították a *Forrástól*, 1985-ig, nyugdíjba vonulásáig a *Petőfi Népe* munkatársa volt, sok, ma már látjuk, fontos interjú, írás szerzője.

Élete értelmét az irodalom jelentette, azoknak a munkássága foglalkoztatta, akiket személyesen is ismert, a beszélgetések során számos emléket, anekdotát elevenített fel. 1998-ban *Sántha Györgyről*, 2003-ban *Orosz Lászlóról*, 2005-ben *Szekér Endréről* jelentetett meg életrajzi kötetet, a Bába Kiadónál 2004-ben jelent meg *Aforizmák (15 év válogatott egysorosai)* című könyve, a *Forrás* indulására való emlékezései lapunkban jelentek meg.

Alapító főszerkesztőnk, Varga Mihály emlékét megőrizzük.

A Szerkesztőség

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000
NYOMDA KFT. KECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

támogatja.

